

CEP ÜNİVERSİTESİ

Toplumsal Sınıflar

PHILIPPE BENETON

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Toplumsal Sınıflar

Les classes sociales

PHILIPPE BENETON
Rennes Hukuk Fakültesi'nde Öğretim Üyesi

Çeviren
HÜSNÜ DİLLİ

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları•PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç, Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. - Cep Üniversitesi 53 - ISBN 975-470-157-1

1. Basım - İletişim Yayınları, Ekim 1991.
Mart 1991 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1991
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris-France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

GİRİŞ 7

BİRİNCİ KISIM

Sözcükler ve Düşünceler 11

I. BÖLÜM

Tarihsel Ögeler (I) 11

Sözcüğün Tarihi ve Modern Kavramın Doğuşu 12

Sınıf Kavramının Billurlaşması: Marksist Kuram 19

II. BÖLÜM

Tarihsel Ögeler (II) 29

19. Yüzyılın Büyük Sosyolojik Tartışması:
Sınıfa Karşı Birey 29

Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Büyük Kuramlar 36

Katmanlaşma Kavramları ve
Çağdaş Dönemde Sınıf Kavramının Sulanması 47

III. BÖLÜM

Tanım Sorunları 52

Tercih Ölçütleri 53

Toplumsal Yapılanma Ögesi Olarak Sınıf 57

Sınıf Teriminin Ayırdedici Çizgileri Üstüne 62

İKİNCİ KISIM
Sözcükler ve Şeyler 65
IV. BÖLÜM
Sınıflar Mücadelesi ve Tarihin Dinamiği 66
Sınıflar Mücadelesinin Eski Biçimleri 67
Sınıflar Mücadelesinin Modern Yorumu 71
V. BÖLÜM
Yöneten Sınıf, Yönetici Sınıf, Yönetici Gruplar 83
Pareto'nun Kuramı Üstüne 84
Marx ve Pareto Sonrası 87
Batılı Rejimlerde İktidarın Yapısı 90
VI. BÖLÜM
Modern Dinamikler ve Toplumsal Sınıflar 95
Toplumsal Yapının Dönüşüm Etmenleri 95
Toplumsal Yapı, Bireyler ve Toplumsal Sınıflar 105
SONUÇ 111
BİBLİYOGRAFYA 114

GİRİŞ

*Toplumsal Sınıf*tan ne anlaşılmalıdır? Bu terimin anlamı ikircil ve değişken, tanımı da sürekli bir tartışma kaynağıdır.

Toplumsal sınıf terimi ile aynı aileden başka kesimlerin (*işçi sınıfı, üst sınıf, burjuva sınıfı,* vb.) modern dillerdeki kökeni görece yenidir. Çeşitli Batı dillerindeki tarihi de oldukça karmaşıktır: Terim, Marx'ın damgasını yemiş olsa bile hiçbir zaman tam anlamıyla yerleşmemiş ve zaman içinde pek çok anlam taşımıştır. Sözcük hem sosyoloji hem de politika dağarcığına aittir (kimi zaman bu ikisi çakışır). Demek ki, sınıflardan söz etmenin çeşitli biçimleri vardır. Kullanılan terminolojiye göre -Marx'ın, Weber'in, Pareto'nun... terminolojileri- sorun farklı terimlerle ele alınır. O halde ne yapmalı?

İlk aşamada *sınıf* sözcüğü ile *sınıf* düşüncesinin tarihini, anlatmaya ya da doğrusu sözcüğün tarihini en önemli anlarını ve özellikle de, sosyolojik düşünce süreci içinde *(lato sensu* anlamında*)* birbirini izlemiş olan büyük rakip kuramlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sözcüklerin tarihi ile düşüncelerin tarihi arasında kararsız ilişkiler vardır: Sözcük, emin değil, ama yaralı bir yol gösterici olabilir.

İkinci aşamada, sözcük ve düşüncelerden olaylara geçeceğiz. Ama *toplumsal sınıfları* gerçeklik içinde ele almak için, ifadenin ne anlama geldiğini bilmek gerekir. Peki bu durumda birbirine rakip

çok sayıda tanım arasında hakemlik nasıl yapılacaktır? Kuşkusuz, terimin "doğru" tanımını seçmek sözkonusu değildir (sınıf sözcüğünün özü yoktur), ama yapılması gereken -sosyolojinin gerektirdiği nedenlerle-, çeşitli sorunsallara yol açan tanım tipleri arasında bir seçim yapmaktır. Zaten *sınıf* sözcüğü iki sorunsal tipinin de ayrılmaz parçası olmuştur ve parçasıdır. Ayırdetmek, seçmek gerekir.

Nelerdir bu sorunsallar? Genel toplumsal ayrımlar sorunu *kabaca* iki şekilde incelenebilir; yaygın sosyoloji dağarcığı (özellikle ABD'de) bunu *katmanlaşma* kavramı içinde ele alma eğilimindedir. O halde iki toplumsal ayrımlar sorunsalı (ve dolayısıyla sınıflara ilişkin iki sorunsal) ayırdedilir: *Toplumsal yapılanma* sorunsalı ve *toplumsal katmanlaşma* sorunsalı:

- Toplumsal yapılanma sorunsalı şu sorun çevresinde ele alınır: Toplumu yapılandıran ve toplumsal yaşama kumanda eden anlamlı birimler nelerdir? Birey, aile, parti, klan, sınıf ya da/ve şu veya bu birey..., iktidardaki şu veya bu sınıf mı...? Bir başka deyişle: Toplum, gözlemcinin seçtiği ölçütlere değil, ama gerçekte işlediği şekliyle nasıl örgütlenmiştir, ve toplumun gelişimini yöneten güçler nelerdir? Olduğu şekliyle bireyin, çeşitli kolektif birimlerin, siyasal iktidarın somut ağırlığı nedir? Toplumsal ayrımlar burada toplumsal ilişkilerden ayrılmaz. Yapılanma sorunsalı toplumsal (ve siyasal) ilişkilere ve ihtilâflara bağlanır; yapay kategorileri değil, gerçeklik içinde birleşmiş ve karşıt grupları ele alır - bu bağlamda insanların yaşam biçimini (bilinçli ya da bilinçsiz) dikkate almaya çalışır. Bu perspektif içinde-Marx'ın olduğu kadar Tocqueville-'in de görüş açısından, sözkonusu olan, bir ya da birkaç "toplumsal hiyerarşi"nin çeşitli basamaklarını değil, ama toplumsal yaşamın ve de dinamiğinin

baş oyuncularını, sınıflarını ya da bireylerini veya..., ayırdetmektir.

- Toplumsal katmanlaşma sorunsalı ise şu soru çevresinde dönenir: İnsanlar, hiyerarşik olarak, şu ölçüt ya da ölçütler kümesine (gelir, prestij, öğrenim düzeyi, güç [yetki] düzeyi...) göre nasıl bir dağılım gösterirler? Katmanlaşma açısından yapılan çözümlemeler toplumu, gözlemcinin seçtiği şekilde düzenlenmiş katmanlara ya da sınıflara böler, ve toplumsal "hiyerarşi ya da" "hiyerarşiler"in çeşitli basamaklarını, eşitsizliklerden hareketle tanımlar. Dolayısıyla, toplum içinde birleşmiş grupları değil, ama yapay kategoriler, birtakım toplaşmaları ya da birey topluluklarını ayırdeder. Katmanlaşma inceleme/araştırmaları, toplumun *örgütlenmesi* ya da yapısı üstüne değil, ama *bileşimi* üstünedir. Sınıflandırma gerçeğe dayanmaz, ama ona uygulanır, yaşam tarzlarını dikkate almaz.

Pratikte, olup bitenler elbette kimi zaman daha karmaşıktır. Ara durumlar ve karma durumlar vardır. Ayrım özellikle, *sınıf* sözcüğünün kullanılmasından doğan sorunu aydınlatmayı sağlar.

Konunun güçlüğü terminolojiden, özellikle de öze/temele ilişkin nedenlerden kaynaklanır. Toplumsal gerçeklik karmaşıktır, büyük toplumsal bütünler de kendilerine özgü güçlükler yaratırlar. Sınıflar ya da toplumsal bütünler sosyolojisi, önce klasik bir güçlükle karşılaşır: Böbrekleri ve kalpleri kimse gerçekten araştıramaz/yoklayamaz, insanların vicdanı ve dolayısıyla "sınıf bilinci" de saydam değildir. Burada ortaya konan bir başka güçlükle de karşılaşır: Belirsizlik bizzat gerçekliğin kendi içindedir. Toplumsal bütünlerin belirlenmesi oynak ve belirsizdir, zira gerçekte bu bütünlerin sınıfları da, en azından çok genel olarak, oynak ve belirsizdir. yaşam tarzlarında hiçbir zaman topyekûn bir

nesnel ortaklık olmaz ve bireysel değişkeler durumu karıştırır; bir grup içinde kolektif bilinç düzeyi hiçbir zaman tekdüze değildir ve de bilinçlenmeme ile şiddetli bir birlik ve dayanışma duygusu arasında açık bir mesafe vardır. Daha da genel olarak, tamamen yapay kategori ile mükemmel şekilde birleşmiş grup arasında çok sayıda ara durum vardır. Sosyoloji, geniş ölçüde, basitleştirmeler ve kestirimlerden oluşur.

BİRİNCİ KISIM

SÖZCÜKLER VE DÜŞÜNCELER

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ÖGELER (I)

Sınıf sözcüğü *(classe)* Fransızca'ya 14., İngilizce'ye ise *(class)* 16. yüzyılda girdi. Her ikisi de Latince *classis* sözcüğünden gelir; *classis* sözcüğü ise yurttaşları, sahip oldukları servete göre ayıran çeşitli kategorileri belirtirdi. 17. ve 18. yüzyıllar Fransızcası'nda bu terim, *kategori* terimine yakın daha genel bir anlam taşıyordu. Sözcük, toplumsal farklılıkları belirtmekte kullanılıyordu, ama zamanın, daha iyi oturmuş özellikle *sıra* ve *meslek* gibi hiyerarşi bildiren diğer kavramlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahip değildi. Sözkonusu durum, aynı dönemlerde (yaklaşık 1770'e kadar) İngilizce için de geçerliydi. *Class* sözcüğü hem kişileri, hem de şeyleri sıralamada/düzenlemede kullanılıyordu; toplumsal gerçekliğe uygulandığında ise, aynı anlam öbekleri içinde diğerlerinden pek farkı yoktu, hatta daha önemsizdi ve toplumsal örgütlenme ya da hiyerarşi konusunda özgün bir anlam taşımıyordu.

Değişiklik önce 18. yüzyıl sonundan itibaren İngiltere'de, daha sonra da 19. yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde meydana geldi. *Sınıf* sözcüğü az ya da çok açık bir şekilde, bir anlamda kendi özerkliğini kazanırken, önceki terimlerden başka şeyler ifade etmeye başladı, toplumsal ayrım ve ilişkileri farklı düşünmenin bir anlatım şekli oldu. Sosyolojik ya da sosyolojik-siyasal düşüncenin önemli bir kavramı haline gelen modern *toplumsal sınıf* kav-

ramının[1] tarihi böylece başlıyordu. Genellikle karışık olan bu tarihi, daha iyi kavrayabilmek için, toplumsal ayrımlar ve ilişkiler sorunu üstüne sosyolojik düşüncenin gelişimi çerçevesinde ana evrelere ayırmaya çalışacağız.

I. Sözcüğün Tarihi ve Modern Kavramın Doğuşu

1. İngilizce Sözcük ve Modern Kavramın Doğuşu - Modern sınıf kavramı, az ya da çok belirsiz bir şekilde İngiltere'de doğdu. Asa Briggs'in kullandığı *language of class* terimi bu ülkede 18. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktı, 19. yüzyılın ilk onyıllarında yayıldı ve 1830'lu yıllarda yaygın bir şekilde kullanılmaya (kesin ve tek bir anlatımı olmadan) başlandı. 1772'de ortaya çıkan *lower classes* (alt sınıflar) terimini yirmi yıl sonra *middling* ya da *middle classes* (orta sınıflar) terimi izlerken, son olarak da bunlara *higher classes* ve kısa bir süre sonra da *upper classes* eklendi, ama G. Himmelfarb'ın da işaret ettiği gibi bu iki terim belki de birinciler kadar tutulmadı, zira eski *sıralar* ifadesi eski toplum içinde kök salmış olanlara daha uygundu. *Working classes* (çalışan sınıflar) terimini ilk kullananlardan biri 1813'de Owen'dı.

Bu *language of class* ifadesi, toplumsal ayrım ve ilişkilere yeni bir bakış açısını dile getirecekti. *Meslek birlikleri, sıralar, kademeler, meslekler* gibi sözcüklerden oluşan geleneksel anlatım eski toplumsal düzene ve kendi görüntüsüne sıkı sıkıya bağlıydı.

(1) Modern toplumsal sınıf kavramından söz etmek açıkça bir basite indirgemedir. Bundan anlaşılması gereken sınıfların iktisadi ayrımlara dayandığı ve toplumsal bölünmeleri derinleştirdiğidir. İleride görüleceği gibi, bu kavram, çağdaş dönemde büyük ölçüde bozulmuştur.

Bu, Eski Rejim Avrupası'nın, hem aristokratik hem de organik bir toplumun, hak eşitsizliğinin hüküm sürdüğü ve insanların doğuştan ayrıldığı bir toplumun, ama aynı zamanda toplumsal hiyerarşide süreklilik düşüncesinin egemen olduğu bir toplumun diliydi. "Meslek birlikleri" ya da "meslekler", belirgin ve durağan ayrımları bir anlamda kutsuyordu; geniş ölçüde soyaçekime dayanan bu ayrımların gerekli ve meşru oldukları düşünülüyordu, ama bunlar toplumun sadece ve sadece bir bölümünü belirtiyorlardı. İnsanları karşılıklı bir zorunluluklar sistemiyle bağlayan ve aralarında somut ilişkiler kuran sıkı bir hiyerarşi düşüncesini dile getiriyorlardı. Toplumsal bünyeler, tek bir zincirin halkaları olarak algılanıyordu; Tocqueville'in sözünü ettiği bu uzun zincir "köylüden krala kadar uzanıyordu".

Language of class'ın ifade ettiği ise bambaşka bir şeydir; konumlar arasındaki ayrımı, hiyerarşinin sürekliliğini, karşılıklı bağımlılık ve ilişkiler oyununu değil, ama az ya da çok açık bir şekilde ekonomik ayrımlar ve toplumsal bölünmeyi düşündürür. "Sınıf" ayrımları hukuksal olarak kabul edilmemiştir, ama her gruba özgün çıkarlardan hareketle insanları ayırır ve hatta, en azından onları gizil olarak karşı karşıya getirir. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler artık aynı özellikleri göstermez: Artık, kişisel bağlılık ve ahlâksal zorunluluklardan oluşan geleneğin dışındadırlar, zımnen de olsa, gizil olarak birbirleriyle yarışan ya da çatışan kolektif çıkarlara dayalı, soyut ve akdi gibi görünürler. Kuşkusuz, terminoloji henüz kesinleşmemiştir, değişik ve ikircil anlamları olan sözcükler vardır. Yine de bu yeni anlatım, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de toplumsal ayrımlar ve ilişkiler konusunda yeni bir bakışın doğmakta olduğunu gösterir; yeni anlatım, geleneksel bakışla çatışır.

Modern *toplumsal sınıf* kavramının doğuşu, geleneksel toplumsal düzenin meşruluğunu tartışan modern düşüncelerin çabasına, aynı zamanda toplumsal değişmelere, yani Sanayi Devrimi'nin toplumsal sonuçlarına da bağlıdır: Hızla gelişen iki yeni toplumsal kategorinin -işverenler ve işçiler- oluşumu. Makineleşmede kaydedilen ilerlemelerin bedeli ise eski işçi aristokrasisinin gözden düşmesi ve işçi kitlelerinin ortaya çıkmasıydı; bu kitlelerin köklerinden kopması ve maddi yoksulluğunu bir kişiliksizleşme duygusu izliyordu. Nitekim yeni ekonomi, iş ilişkilerini alt üst ediyor ve Ostrogorski'nin "yeni bağımlılık" adını verdiği ilişkilerde yeni bir hiyerarşi yaratıyordu; bu anlayışa göre, insan-insana ilişkilerin yerini uzak, soğuk ve kişiliksiz ilişkiler alıyordu. Bu durum, yüzyılın ilk yarısına doğru Engels'teki ahlâksal düzeyde kınama düşüncesi ile devrimci umutları beslerken, aynı zamanda genç *tory* (İngiliz Muhafazakâr Parti üyelerine eskiden verilen ad, ç.n.) Disraeli'de de ahlâksal eleştiriyle birlikte toplumsal endişe uyandırıyordu. Her ikisi de İngiltere'nin toplumsal bölünmesinden söz ediyorlardı, ama kullandıkları terimler farklıydı. Engels "İşçi sınıfı" ya da "proletarya"nın karşısına burjuvaziyi koyuyordu *(İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu,* 1845*).* Disraeli ise, iki "sınıfı" değil, ama "iki topluluğu" *(Sybil,* 1845), yani "zenginler ile yoksullar"ın durumunu karşı karşıya getiriyordu.

2. Fransızca'da Sınıf Sözcüğü ve Modern Sınıf Kavramının Ortaya Çıkışı - Fransızca'da sınıf teriminin tarihi henüz yazılmamıştır.[2] Bu ta-

(2) Marie-France Piguet'nin Maurice Godelier ve Jacques Guilhaumou ile birlikte toplumsal sınıflandırma terimleri üstüne yapılan bu çalışma devam etmektedir. Bu arada, bu satırların yazılmasında çalışmalarından yararlandığımız Bayan Piguet'ye teşekkürü borç biliriz (elbette, sözkonusu satırlar onu kesinlikle bağlamaz).

rih, hiç kuşkusuz, İngilizce'sinden çok daha karmaşık ve belirsizdir. Burada sadece birkaç ipucuyla yetineceğim.

A) Sınıf Sözcüğünün 19. Yüzyılda Kullanımı - *Sınıf* sözcüğü, ortaya çıktığında devrimci terminolojinin önemli bir terimi değildi. Devrim, kuşkusuz, dili yeni deyimlerle zenginleştirdi -*halk sınıfı, yoksul sınıf, işçi sınıfı*-, ama bunların kullanım alanı geniş olmadığı gibi anlamları da çok muğlaktı.

Anlamdaki bu görece belirsizlik, genel olarak 19. yüzyılda devam etti. Sözcük kendisine yandaş bulurken, çok sayıda nitelemeyle de birleşti: *Çalışan sınıflar, zengin ve yoksul sınıflar, üst ve alt sınıflar, aydınlanmış sınıflar, işçi sınıfı*... Ama yine de belirsizliğini korudu, kullanımda en azından *sınıf, sıra, meslek birliği, katman* sözcükleri arasındaki ayrım da netleşmedi. En azından 1848'e doğru sözcük gerçek bir özerklik kazanamadığı gibi coşku uyandırıcı bir anlam da yüklenemedi. "Devrimden çok sonraları" diye yazıyor M. P. Furbank, "İngiltere'deki yeni duruma benzer hiçbir şey yoktu, sözkonusu durumda sınıf (üst/orta/alt) "sistemi" ifadesi, sıradan insanların gözünde coşku yüklü ve çatışma düşüncesine bağlı bir anlam kazanmıştı."[3]

1870'li yıllardaki durum, Jean Dubois'nın *Vocabulaire Politique et Social en France de 1869 à 1872* adlı yapıta ilişkin çözümlemesi sayesinde daha açık bir şekilde görülebilir Artık siyasal ve toplumsal terminolojinin önemli bir terimi olmasına rağmen, sözcük, belirsizliğini daha hâlâ koruyordu ve çoğu kez çoğul olarak ve birçok nitelemeyle birlikte kullanılıyordu. Aynı zamanda birkaç, en azından iki anlatımda da yeralıyordu. Muhafazakârlar ve ılımlıların tercihi çoğul ve *üst, eğitimli, alt* sınıflar gibi

(3) *Unholy Pleasure of the Idea of Social Class*, Oxford University Press, 1985, S.25.

ifadeler (zımnen de olsa toplumsal hiyerarşiyi meşrulaştıran ifadeler) yönündeydi. *Kapitalistler sınıfı* ve *emekçiler sınıfı*ndan söz edenler ise (ve dolayısıyla mülkiyet ve emeği karşı karşıya koyan) sadece karşı cenahta yer alan sosyalistlerdi. Bu anlatımı sosyalistler tekil olarak kullanırlarken, sağ coğul olarak kullanıyordu (tekil kullanım alaycı ya da aşağılayıcı bir anlam taşıyordu sağın gözünde). 1869'da milletvekili Girault "işçi sınıfına ait olmak" deyince Yasama Meclisi'nde kızılca kıyamet koptu ve milletvekili konuşmasını tamamlayamadı. Anlatım şekli yıkıcı bir üsluba dönüşmüştü.

Görüldüğü gibi bu alanda değişkeler ve belirsizlikler hüküm sürüyordu. Yine de birtakım kuvvet çizgileri çıkarmak olanaklıdır. İlk olarak *sınıflar* ve *katmanlar* deyimleri sonunda *meslek birlikleri* ve *sıralar* sözcüklerini geride bıraktı - 1870'e doğru, bu son terimler yarışı yitirmişe benziyorlardı. Ayrıca, 19. yüzyıl, "sınıflar" teriminin farklı anlatımlarına tanık oldu. "Muhafazakâr" anlamda kullanımı da, terimi gerçekten ya da ebediyen etkisizleştiremedi. Yüzyılın ikinci yarısında ise önce kendini gösteren, ardından da kendini kabul ettirmeye başlayan "sınıflar" anlatımı, modern sınıf kavramını (buna göre ekonomik ayrımlar toplumsal bölünmeyi derinleştiriyordu) kullanmaya başlayan sosyalistlerin benimsediği şekildi. Eğilim daha şimdiden sözcüğün bu anlamı/işlevi yönündeydi: 1870'e doğru sınıflar, başlıca (ama her zaman değil) iktisadi terimlerle tanımlanıyordu. Sosyalizmin gelişmesi ve Marksizm'in etkisi (1870'li yıllardan itibaren) bu süreci hızlandırırken aynı zamanda *sınıf* sözcüğünü de toplumsal mücadeleye bağlayacaktır. 1870'e doğru *sınıflar mücadelesi* deyimi henüz hemen hiç bilinmiyordu-sınıf çelişkisi biliniyor olsa da-, ama *Kapital*'in 1872'de ve Engels'in yapıtlarının yayımlanmasıy-

la birlikte yayılmaya başladı. Diğer dillerde olduğu gibi Fransızca'da da Marx *toplumsal sınıf* deyimine damgasını sürekli olarak vuracaktı.

B) Fizyokratlar ve "Burjuva" Tarihçileri - Sınıf teriminin iki kullanımını ayrıca ele almakta yarar var: Özgünlüğü nedeniyle Fizyokratlar'ın 18. yüzyılda kullandıkları terim, Marx'ın da teslim edeceği gibi düşünsel katkıları nedeniyle Restorasyon ve Temmuz Monarşisi dönemlerinde "burjuva" tarihçilerin kullandıkları terim. Terimin Fransızca kullanımı üstünde belirgin/kalıcı bir etkide bulunmadıkları için bu iki terminoloji ayrıca ele alınabilir.

Toplumun iktisadi ölçütlere göre bölündüğü ve "sınıf" terimleriyle ifade edildiği bir kuramı ilk ortaya koyanlar Quesnay ve onu izleyen Fizyokratlar okulu üyeleriydi. Quesnay'in *Tableau Economique*'i (1766) şöyle başlar: "Ulus üç yurttaş sınıfından ibarettir: Üretici sınıf, mülk sahipleri sınıfı ve yararsız sınıf". Quesnay'e göre sınıf gelir düzeyine, çalışma koşullarına göre değil,... ama zenginliklerin üretimi süreci içindeki yeriyle daha soyut bir şekilde tanımlanır, tabii bu arada Fizyokratlar'a göre zenginliklerin kaynağı sadece ve sadece topraktır- böylece bir fabrika sahibi ile ücretlileri aynı "yararsız sınıf" içinde yeralırlar. Dolayısıyla kavram yeni ve özgündü, ama gerçek anlamda bir neolojizm (yeni kavramcılık, ç.n.) sözkonusu değildi; ekonomi alanına özgü bu kullanım daha çok, 18. yüzyılda gündemde olan genel kullanımın özel bir durumudur. Bu anlamıyla terimin, sözkonusu anlayışın teknik ifadesi olarak kaldığı sanılır, zira Quesnay ve ardılları bu terimi kendi felsefi ve ahlâki içerikli yapıtlarında kullanmamışlardır. Öyle ya da böyle, Fizyokratlar'ın getirdiği düşünsel yeniliğin etkisi/kapsamı ne olursa olsun, terminolojik yeniliklerinin pek etkili olmadığı sanılır.

Başka nedenlerle ayrıca ele alınmaya değer ikinci durum ise 19. yüzyıl liberal tarihçilerinin (özellikle A. Thierry ve F. Guizot) durumudur. Onlarda *sınıf* sözcüğü o dönemin koşullarına aykırı düşmez: Büyük bir esnekliğe sahiptir. Augustin Thierry, Fransa tarihini sanki bir "sınıflar" mücadelesi tarihiymiş gibi anlatır, ama bu sınıflar iki "ırk"ın mirasçılarıymış gibi görünürler: Galip Franklar ve istilacıların yasasına boyun eğen Galya-Romalılar. Guizot ise daha geniş bir bakış açısına sahiptir, ama onun sözünü ettiği "sınıflar mücadelesi" daha çok meslek birlikleri arasındaki (aristokrasiye karşı krallık otoritesiyle ittifak kuran tiers-état) ya da meslek birlikleri içindeki mücadeleyi anlatır.

Bu tarihsel incelemeler, Marksist *sınıf* kavramının oluşmasına yardımcı oldu. Marx, terimlerin içerdiği belirsizlikler konusunda pek duyarlı görünmüyordu ve bu "burjuva" tarihçilerde kendi çözümlemelerini besleyecek öğeler buldu - örneğin burjuvazinin gelişimi üstüne Thierry'nin ve burjuvazi-soyluluk karşıtlığı üstüne Guizot'nun çalışmaları. Hatta Thierry'yi "Fransız vakayinamesinde sınıflar mücadelesinin babası" olarak gördü; Marx, sınıflar mücadelesi üstüne kimi ünlü anlatımlarında Guizot'nun yazılarından çok yararlandı. Marx, ne sınıfların ne de sınıflar mücadelesinin varlığını kendisinin bulmadığını söyleyerek, bu minnet duygusunu birkaç kez ortaya koydu. Tarihçi (Fransız) ve ekonomist (İngiliz) "öncelleri"ne şükranını belirttiği ünlü 5 Mart 1852 tarihli mektubu bunun en güzel kanıtıdır:

"Bana gelince, ben ne modern toplumda sınıfların varlığını, ne de sınıflar arasındaki mücadeleleri bulma onuruna sahibim. Benden çok önceleri burjuva tarihçiler bu sınıflar mücadelesinin tarihsel geli-

şimini ve burjuva ekonomistler de sınıfların iktisadi açımlamasını betimlediler."

Acaba Marx bu "burjuva" düşünürlere gereğinden fazla değer vermiyor muydu? Her ne olursa olsun tarihçiler arasında ya da bunlardan bazılarında (Guizot, Thierry) sınıf sözcüğü belirsizliğini geniş ölçüde koruyordu. Diğer yandan Marx, sessizce geçiştirdiği 19. yüzyılın ilk yarısındaki tüm bu sosyalist düşünürleri aşırı bir liyakatsizlikle suçlamıyor muydu? Oysa onlar, belki henüz eğreti ve az ya da çok belirsiz bir terminoloji kullanarak kapitalist toplumun sınıflara bölündüğü, yani iktisadi kökenli temel bir toplumsal bölünme kavramını kendisinden önce geliştirmişlerdi. Bu Marksizm öncesi sosyalizmler (Saint-Simon, Cabet, Owen, Proudhon, Weitling..) ile Marksist sosyalizm arasında köklü ayrımlar olsa da onlar Marx'ın sosyolojisini inkâr edilemez bir şekilde etkilediler.[4] Düşüncelerin tarihi, sözcüklerin tarihini aşıp geçmektedir.

II. Sınıf Kavramının Billurlaşması: Marksist Kuram

1852 tarihli aynı mektubunda Marx "burjuvalar"a olan minnetini dile getirdikten sonra kendi sınıflar kuramının özgünlüğünü kendi bakış açısından açıklıyordu.

"Benim getirdiğim yenilik şunu tanıtlamak oldu: 1) Sınıfların varlığı sadece üretimin belli tarihsel gelişim evrelerine bağlıdır; 2) Sınıflar mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varır; 3) Bu diktatörlük de tüm sınıfların ortadan kalkmasından ve sınıfsız bir topluma geçişten ibarettir."

(4) Marksizm öncesi sosyalizm ile Marx'ın sosyalizmi arasındaki bağlantı ve karşıtlıklar için bk. L. Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, Oxford University Press, 1982, c.I, s.218-224.

Marx'ın sahiplendiği bu özgünlük, sınıfların tarihsel anlamda saptanması ve özellikle de gelecekte oynayacakları rolün aydınlatılmasıydı. Marx'ın geliştirdiği sınıflar kuramı, tarihi yorumlamasına, özellikle de nereye varacağı konusuna tâbiydi: Yeni bir tarihe girişi belirleyecek olan devrimci bir eylem. Marx sadece bir bilgin değil, ama aynı zamanda bir kahin ve bir devrim militanıydı. Bu (devrimci) açıdan bakıldığında tanımlama sorunları artık fazla önem taşımamaktadır.

1. Marksist Sınıflar Anlayışı -

A) Bir Temel Kavram - Komünist Parti Manifestosu (1848) şu ünlü cümlelerle başlar: "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman açık bir savaş, her keresinde ya toplumun tümüyle devrimci bir yeniden kuruluşla, ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir." Marx'ın sosyolojisi bütünüyle bir sınıflar mücadelesi sosyolojisidir. Temel önermeleri şunlardır: Modern, kapitalist toplum uzlaşmaz bir toplumdur; sınıflar tarihsel dramın, özellikle kapitalizmin ve genel olarak da tarihin başlıca oyuncularıdırlar, sınıflar mücadelesi tarihin motorudur ve tarihöncesine son verecek olan bir devrime götürür ve uzlaşmaz olmayan bir topluma yolaçacaktır. Bu tarihsel ve geleceği okuyan sosyoloji iktisadi bir çözümlemeye dayanır. Marx'a göre her şeyin ilk çıkış noktası olan derinlemesine hareket, karşı konulmaz bir ilerleme sürecidir -üretici güçlerin "sürekli gelişme hareketi". Toplumun temel yapısı -sınıflara bölünmüşlük- "daima ve zorunlu olarak" her dönemde belirleyici olan maddi üretim koşullarına uy-

gun düşer. Bu durumda toplum "zorunlu olarak" iki temel sınıfa ayrılır: Üretim araçlarına sahip olan, düşünsel faaliyetleri tekeline alan ve üretilen zenginliklerin paylaşımında aslan payını kendine yontan sömürücü sınıf ile uygulayıcı durumdaki sömürülen sınıf. Oysa üretici güçler, gelişirken kurumsal çerçeve ile ihtilâfa düşer ve böylece mevcut düzen ile iktisadi gelişmenin devamı arasında uyuşmazlık başgösterir. O halde bu uyuşmazlık ya da bu çelişki, bir devrimle çözümlenmelidir. Tarih, zorunlu olarak sömürülen sınıfın ayaklanmasından geçer; bu sınıf, toplumu, üretim biçimleri ile emeğin sömürüsü sürecinde yeni bir evreye götürmek üzere her seferinde yeni üretici güçleri kendisine mâletmelidir. Dolayısıyla "toplumun iktisadi oluşumu"nun her yeni "dönemi"ni, önceki dönemin sömürülen sınıfının devrimci yükselişi belirleyecektir.

Sınıflar mücadelesi kuramı böylece iktisadi dinamik kuramına bağımlı kılınmıştır. Devrim, "eski toplum içinde" oluşan yeni iktisadi örgütlenme biçimlerinin "ebesi" olarak "tarihin motor gücü"dür. İlk gelişme "yeni ve devrimci üretici güçler"in ortaya çıkmasıdır; bu gelişme, her seferinde sınıfa, yaşayan ve "kendisi için" hareket eden bir güç olarak kendini gösterme olanağı verir. Ama, yine bundan dolayı, toplumun değişmesine yol açarak tarihi yapan da bu sınıftır: "Tüm üretim araçları içinde en büyük üretici güç devrimci sınıfın kendisidir."

B) İkircil Bir Kavram - Marx, kendi düşüncesinde o denli önemli olmasına rağmen, bu sınıf kavramının sistematik bir tanımını yapmaya çalışmadı. Bu boşluğu, belki de ölümü üzerine yarım kalan *Kapital*'in son kitabının (Kitap III) "sınıflar"a ayrılmış olan son bölümü dolduracaktı. Ama, tamamlanamayan bu bölüm, sorunu çözmeye yetmiyor: Sınıf nedir? Bu sorunun yanıtı bir ölçüde belirsizliğini

korumaktadır, zira Marx'ın sınıf kavramını az ya da çok açık bir şekilde açıkladığı çeşitli metinler birbirlerini ancak bölük pörçük tamamlamaktadır. Başka yerlerde olduğu gibi burada da Marx, "ikircilliğini ve tamamlanmamışlığını" (Raymond Aron) korumaktadır.

En önemli metinleri gözden geçirelim. *Komünist Manifesto*'nun ünlü ilk bölümünde (Tarih "sınıflar mücadelesi tarihidir"...) *sınıf* sözcüğü tüm tarihsel toplumlar içindeki, hiyerarşik olarak sıralanmış toplumsal grupları kapsar. Sınıf karşıtlığı, görünüşte ezenler ve ezilenler karşıtlığı anlamındadır; böylece kavramın içeriğini sınıflar hiyerarşisi ile bir sınıfın bir diğeri üstünde uyguladığı baskı oluşturur.

Diğer metinlerde, belli bir iktisadi belirlemeye gönderme şeklinde algılanan *sınıf* sözcüğü sadece modern sanayi toplumlarına uygun düşer. Nitekim *Kapital*'in III. Kitabı'nın tamamlanamamış son bölümünde şu görüş yer alır:

"Gelir kaynakları sırasıyla ücret, kâr ve toprak rantı olan sadece işgücü sahipleri, sermaye sahipleri ve büyük toprak sahipleri; dolayısıyla ücretliler, kapitalistler ve büyük toprak sahipleri, kapitalist üretim sistemine dayalı modern toplumun üç büyük sınıfıdır."

Sınıflar ayrımının burada, gelirlerin iktisadi kökenleri arasındaki ayrımına dayandırıldığı görülür: Sermaye-kâr, toprak-toprak rantı, emek-ücret. Oysa bu tür gelirleri ekonominin oyuncuları ile üretim araçları arasındaki ilişkiler belirler: Ücret, kendi işgüçlerinden başka bir şeyi olmayanların -işçiler- geliridir, kâr ise ücretli emeği sömürenlere -sermayeyi (endüstriyel) elinde tutanlar- gider, toprak rantı da topraklara, toprağı işletmeden sahip olanların payıdır. Sonuç olarak toplumsal sınıfların kökeni üretim örgütlenmesine bağlıdır.

Ama üretim sürecindeki yeri, toplumsal sınıfı tanımlamaya yeter mi? Bir başka ünlü metinde Marx çok önemli bir görüş ekliyor:

"Küçük toprak sahipleri", diyor *Louis Bonaparte*'ın *18 Brumaire*'inde, kocaman bir kütle oluştururlar; bu kütle içinde yer alanların hepsi aynı koşullarda yaşarlar, ama birbirlerine çeşitli ilişkilerle bağlı değildirler. Üretim biçimleri onları, karşılıklı ilişkilere götürecek yerde birbirlerinden yalıtlar. (..) Milyonlarca köylü ailesinin, kendi yaşam biçimlerini, çıkarlarını ve kültürlerini, toplumun öbür sınıflarıyla karşı karşıya getiren iktisadi koşullarda yaşadıkları ölçüde bir sınıf oluştururlar. Ama küçük toprak sahibi köylüler arasında sadece yerel bir bağ olduğu sürece ve çıkarlarının benzerliği onlar arasında hiçbir ortaklık, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmadığı sürece bu köylü aileleri bir sınıf oluşturmazlar."

Bu, Marx'ın en açık metinlerinden biridir: Faaliyet, yaşam biçimi ve düşünme şeklinde ortaklık bir sınıfın varolabilmesinin gerekli, ama yeterli olmayan koşuludur. Gerçek sınıf, üyelerinin kendi birliklerinin ve diğer sınıflardan ayrımlarının bilincine varmalarını gerektirir. Bu çözümleme çerçevesinde şunu eklemek gerekir: Marx'a göre sınıf, kendi bilincine ancak, uzlaşmaz sınıfla olan karşıtlığının bilincine vararak gerçekten varır. Sınıf bilinci sınıflar mücadelesi bilincinden geçer.

Nihayet, Marx'ın gerçek anlamda tarihsel incelemelerinden söz etmek gerekir; sınıflar, bu metinlerde kuramsal çalışmalarında olduğundan çok daha fazladır. Nitekim Marx *Fransa Sınıflar Mücadelesi*'nde (1850) şu sınıfları ayırdeder: Mali burjuvazi, sanayi burjuvazisi, tüccar burjuva sınıfı, küçükburjuvazi, köylü sınıfı, proletarya sınıfı ve *lumpenproletarya* dediği alt proletarya. Tarihsel ger-

çekliğin gözlenmesinin Marx'taki yansıması olan bu sıralama, onun kuramcı görüşleriyle pek uyuşmaz. Belki de perspektif farklılığı bu açık çelişkinin ayrımına varılmasını sağlar. Raymond Aron'un da belirttiği gibi, Marx'ta ne modern toplumlardaki ayırdedici sınıfların kesin bir sıralaması ne de modern toplumlarda sınıfların önceki toplumlardakilere göre kesin bir tanımı vardır. Daha genel olarak söylemek gerekirse Marx'ta sınıf kavramı belli bir belirsizlik taşır.

2. *Sınıflar Kuramından Devrimci Kâhinliğe -*

A) Kapitalizmin Ölümcül Dinamiği - Marx'a göre kapitalist toplumu daha önceki toplumlardan ayıran, yeni üretim araçlarını misli görülmedik bir etkinlik/verimlilikle biriktirmesidir; ama başka bir açıdan da geçmişin toplumlarına benzer: Kapitalist toplum, her zaman kaçınılmaz bir sınıflar uzlaşmazlığının alanıdır ve tarihin yasaları tarafından kendi kendini yıkmaya mahkûm edilmiştir. Nasıl? Marx'da kapitalizmin kendi kendini yıkmasına ilişkin iki kuram vardır: İktisadi ve sosyolojik kuram. Marx'ın temel yapıtı *Kapital*'de sergilenen iktisadi kuram liberallerin başlıca önermelerinin bir tür çevrilmiş şeklidir. Adam Smith gibi Marx da kapitalizmi bir sistem olarak çözümler; kapitalizmin oyuncuları (akılcı ve yararcı) bile bu sistemin mantığını tam olarak yakalayamaz. Ama *Ulusların Zenginliği*'nde kendi öz çıkarı için çalışan her kişi bütünün çıkarı için çalışırken, *Kapital*'de kendi öz çıkarı için çalışan her kapitalist hem sistemin zorunlu işleyişine hem de nihai yıkımına katkıda bulunur. Yine de, Raymond Aron'un gösterdiği gibi, bunun tanıtlanması bir sonuca varmaz: Marx, kapitalizmin "bozuk işleyişi" üstüne bir yasa ortaya koyar -kâr oranının düşme eğilimi yasası- ama sistemin hangi

kâr oranından itibaren artık işlemez hale geleceğini göstermez. Bir başka deyişle, nihai felâketin kaçınılmaz görünebilmesi için çözümlemenin halkalarından biri eksiktir.

Bundan da şu sonuç çıkar: Kapitalizmin kendi kendini yıkmasının tanıtlanması yönündeki önermeler, önceki yapıtlarda yeralır ve sosyolojik bir yorumlamanın konusudur. Sınıfların artan kutuplaşması ve proletaryanın devrimci bilince varma sürecinden sonra, kapitalizmi kendi yıkımına götüren de yine kapitalizmin kendi toplumsal dinamiğidir.

"Toplum bütünüyle", der Marx *Manifesto*'da, "gitgide daha fazla iki düşman kampa, taban tabana karşıt iki büyük sınıfa bölünmektedir: Burjuvazi ve proletarya." Bu kutuplaşma ilerledikçe, sınıfların durumu da uç noktalara doğru gider: Bir yanda sayıca azalan, ama zenginliği artan küçük kapitalistler grubu, diğer yanda nüfusun büyük kitlesiyle karışmaya yüz tutan ve maddi durumu daha da bozulan proletarya. Kapitalizmin mantığı, proletaryanın "sürekli yoksullaşması"nı içerir: Küçük bir grup daha çok zenginliği ele geçirirken işçi kitlesi gittikçe yoksullaşır. Bu toplumsal dinamik nihai patlamaya yol açar: Proletarya, sömürüldüğünün bilincine vararak, kendi kendisinin bilincine varır ya da varacaktır ve devrimci eylemi de kapitalizme son verecektir.

B) Proletarya Devrimi ya da Büyük Kopuş - Geçmişteki tüm devrimler azınlıklar yararına azınlıkların eseriydi; proletarya devrimi ise herkesin yararına büyük çoğunluğun eseri olacaktır. Muzaffer proletaryanın yapacağı şey kapitalist üretim sistemini "şiddetle" yıkmaktır, ve böylece üretim araçlarını "birleşmiş bireylerin ellerinde" toplayarak sınıfsal bölünmüşlüğe son verecektir. Böylece kurtarıcı bir misyon üstlenen proletarya kötülüğün

varlık koşullarını ortadan kaldırmalıdır. Marx'a göre kötü, insana bağlı değildir, tamamen toplumsal kökenlidir. Proletarya, kötülüğün toplumsal köklerini söküp atarak, insanların tarihine yeni bir biçim verir. Bu yeni biçim sosyalizmdir: Yeniden uzlaşmış, barışmış bir toplum (sınıfsız ve dolayısıyla karşıtsız), bir geçiş evresinden sonra politikayı yıkar (Devlet yokolur), ekonomiyi yıkar (kıtlık/darlık ortadan kalkar) ve böylece insan yeteneklerinin serbestçe serpilip gelişmesini sağlar. Bu, ünlü formüle göre "insanlığın, gerekliliğin saltanatından özgürlüğün saltanatına sıçrayışı"dır.

Proletaryanın devrimi kurtarıcı olacaktır, kendi kendisinin bilincine varacak ve bu yönüyle de benzersiz olacaktır. Kapitalizmin kuruluşu, kendi eylemlerinin derin anlamını bilmeyen sayısız oyuncunun eseri olmuştu. Ama sosyalizmin gerçekleşmesi, ne yaptıklarını bilen insanları gerektirir. Tarihsel zorunluluğun gerçeklik içinde somutlaşması, cisimleşmesi için proletaryanın, üretim sistemi içindeki rolü ile tarih içindeki misyonunun bilincine varması gerekir. Proletaryanın devrimci kurtarıcılığı onun devrimci bilincini gerektirir. Bu ayrıcalıklı durumda, tarihin nesnesi ile konusu çakışır ve tarihsel zorunluluğun çözümlenmesi devrimci eyleme çağrıyla sonuçlanabilir.

3. Marksist Sınıflar Kuramının Geleceği ve Etkisi Üstüne -

A) Marx'tan Sonrası - Marx'tan sonra Marksistler, Marksist sınıf kavramı üstündeki ikircilliği ya da belirsizliği gerçek anlamda kaldıramadılar. Çeşitli değişkeler bir yana (kapitalist toplum içindeki sınıfların sayısı üstüne), genel olarak şu ana ölçüt üstünde anlaştılar: Grubun, üretim sürecindeki yeri ve rolü. Bu, Karl Kautsky'nin anahtar ölçüt olarak tanımladığı ölçüttür; bu, aynı zamanda Lenin-

'in, Sovyet elkitapları ile ansiklopedilerinde çok sık geçen ve özümsenen bir tanımında önem verdiği ölçüttür:

"Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sistemi içindeki yerle, üretim araçlarıyla olan ilişkileriyle (çoğu kez yasaların belirlediği ve kabul ettiği), emeğin toplumsal örgütlenmesiyle, dolayısıyla kendi tasarruflarındaki toplumsal zenginliklerin elde ediliş biçimleri ve önemiyle ayrılan geniş insan gruplarına sınıflar denir."

Demek ki, üretim araçlarıyla ilişki belirleyicidir. Ama bu ölçüt de Marksist sınıflar kuramındaki ikircil anlamları ortadan kaldırmaya olanak vermez, uygulamada birtakım güçlükler doğurur; bunların en önemlileri şunlardır:

1/ Hukuksal-toplum-sal bir anlam (üretim araçları mülkiyetine bağlı) ile teknik bir anlam (üretim örgütlenmesine bağlı) arasında gidip gelir; hukuksal yönüyle üretim ilişkileri teknik yönüyle üretim ilişkilerinden ayrıldığı zaman sınıf ne olacaktır (sözgelimi, bir işyerindeki ücretli yöneticiler hangi sınıfa aittirler?)

2/ Bu ölçüt, sınıf bilinci konusunu karşılıksız bırakmaktadır: Şayet grup kendisini böyle görmediyse ve özellikle de başka "sınıflar" karşısında bir karşıtlık duygusu yoksa sınıftan söz edilebilir mi? Marksist versiyona göre sınıf, sınıflar mücadelesine sıkı sıkıya bağlıdır, o halde nesnel üretim ilişkilerinin durumu hangi koşullarda sınıf ilişkileri bilincine yol açar? Bu güçlükler hâlâ daha çözümsüz durmaktadır.

B) Marx'ın Etkisi - Gerçek anlamda siyasal etkisinin dışında, Marksist yorum, toplumsal yapılanmanın ya da (yaygın, ama yanlış kullanılan bir formüle göre) "katmanlaşma"nın kuramsal çözümlemesinde uzun süre belirleyici bir rol oynadı - yirmi

ya da otuz yıl öncesine kadar, diye belirtiyordu 1966'da Robert Nisbet. "Belirsizliğine rağmen, Marksist anlatım, katmanlaşma konusundaki incelemeler üstünde uzun süre güçlü bir etkide bulundu ve ancak şu son yıllarda, ampirik incelemeler Marksizm'in amentülerinden çok, Tocqueville'in sezgilerinden esinlenen yaklaşımlar (...) Marksist modelin yerini almaya başladı."

O halde Marksist çözümlemenin sınıf sözcüğünü her yönüyle derinlemesine etkilemiş olması şaşırtıcı değildir. Marx'ın bu sözcüğü kullanımında görülen ikircil anlamlar ve belirsizlikler ne olursa olsun, yapısının sağlamlığı, hiç olmazsa uzunca bir süre sınıf kavramını ayırdetmeye olanak verdi ve toplumsal ayrımlara daha değişik bir açıdan bakılmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Bu çerçevede, sınıf sözcüğü yaşanan bir gerçekliğe dayanır, bu gerçeklik toplumsal yaşamın temel bir gerçekliğidir, çünkü toplumsal ve siyasal yaşamı yöneten odur. İktisadi bir dayanağı olan bu gerçeklik, aynı zamanda insan grupları arasındaki temel bir karşıtlık ve sömürülenlerin devrimi sayesinde bu karşıtlığın kaçınılmaz bir şekilde aşılması gerçekliğidir. Sınıf önce ayırır ve karşı karşıya getirir, daha sonra da seçilmiş sınıf (işçi sınıfı, ç.n.) toplumsal birliği kurar. Marx, sınıf düşüncesini, geniş ölçüde ve uzun süre, çıkar karşıtlığına dayalı toplumsal uyuşmazlık ve devrimci kurtarıcılık düşüncelerine bağladı.

İKİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ÖGELER (II)

I. 19. Yüzyılın Büyük Sosyolojik Tartışması: Sınıfa Karşı Birey

19. yüzyılın sosyoloji düşüncesine -hem Tocqueville'in hem de Marx'ın düşüncesi- egemen olan en önemli olgu geleneksel toplumsal düzenin ortadan kalkması ya da çökmesi ve yeni bir toplumun doğuşudur. Modern eşitlik düşüncesine dayalı, fabrikaların ortaya çıkışı ve makinelerin gelişmesiyle dönüşüme uğrayan yeni bir dünya geçmişten kurtularak yükseliyordu; geleneksel üstünlük biçimlerinin ortadan kalkması ve cemaatvari (köy, korporasyon, Kilise, sıralar...) bağların gevşemesi ya da kopması yönünde ilerleyen bir dünyaydı. Peki bu yeni toplum nasıl yapılanıyordu? Marx'ın, yani sosyalist düşüncenin verdiği en gelişmiş ve en etkili karşılığı daha önce gördük. Bu soru 19. yüzyılın başlıca sosyoloji tartışmalarından birinin çıkış noktasını oluştursa da, tarihsel bakımdan kendisinden önce gelen başka bir yorumla çelişir; bu yorumun, modern toplumsal yapıya ilişkin bakışı bambaşkadır: Sınıfsal yapıların yenilenmiş bir biçimde sürekliliği değil, ama tersine toplumsal örgütlenmenin bireyselleşmesi eğilimi.

19. yüzyılda toplumsal yapılanma üstündeki düşünceler iki kutup çevresinde toplandı: Bir yanda muhafazakârlar ile liberal-muhafazakârların sosyolojik çözümlemeleri, diğer yanda sosyalistlerin çö-

zümlemeleri. Her ikisi de modern dünyanın eleştirel sosyolojileriydi, ama esinleri ve yorumları birbirinin zıddıydı. Sosyalistlere göre modern toplum geleneksel hiyerarşileri bozmakla yetinmez, onların yıkıntıları üstünde başka bir hiyerarşi kurar; bu hiyerarşi egemen sınıfın kimliğini değiştirir. Buna karşılık muhafazakârlar ve liberal-muhafazakârlara göre modernlik her şeyden önce tahrip edicidir, insanları ayıran ve birbirine kaynaştıran geleneksel yapıları, yerine yenilerini koymadan bozar ve böylece her gerçek hiyerarşiyi yıkar. Bu bakış açısından bakıldığında -modern toplumun parçalara ayrılması- sınıf kavramının hiçbir önemi olmadığı ya da sadece tarihsel olduğu görülür. Bu yorumlama biçiminin etkisi, büyük bir olasılıkla Fransız sosyoloji düşüncesinin, toplumsal sınıf düşüncesi karşısındaki sürekli kayıtsızlığını açıklar.

1. Muhafazakâr ve Liberal-Muhafazakâr Sosyoloji ve Etkisi - Bu sosyolojinin ana konusu toplumsal atomculuktur. Muhafazakârlara göre demokratik devrim ile sınai ve kentsel devrim etkilerini, sonuçlarını, insanları hem yakınlaştırmak hem de yalıtlamak üzere birleştirirler. Gerçek toplumsal bağlar insanı toprağına, doğal topluluğuna, durumunun gerektirdiği ödevine bağlar; oysa modernliğin, donmuş pazar ilişkileri ile büyük kentin adsız ilişkilerini getirmek üzere çözdüğü ilişkilerdir bunlar. Modern insanın yazgısı bağlantısız, rehbersiz, Lamennais'nin bir formülüne göre "kendi bedbahtlığının efendisi" olan geniş bir bireyler yığını içinde kendini kaybetmektir.

Bu konular bütün bir muhafazakâr düşünce süreci, İngiltere'de Burke, Coleridge, Carlyle, Fransa'da Maistre, Bonald ve onların izleyicileri tarafından geniş bir şekilde yönlendirildi. Onları yönlendiren ise -ama farklı bir yoldan- modern dünyayı bu sos-

yolojik yorumlama biçiminin en seçkin temsilcisi olan Tocqueville'di. *De la Dèmocratie en Amérique*'-in (Amerika'da Demokrasi Üzerine, 1835 ve 1840), yazarı bir muhafazakâr değildir - hiç olmazsa ön planda-, yeni toplumu aynı şekilde değerlendirmez: Öncelikle liberaldir (modern ilkeleri meşru görür), muhafazakârlığı (toplum içinde muhafazakâr kural ve değerleri korumayı diler) ikincildir. Ama sosyolog olarak, muhafazakârların açtığı bireyciliğin daha da derinlemesine çözümlenmesini hedefler. Marx'a göre modern toplum, kendini *burjuva* ya da *kapitalist* olarak tanımlarken, Tocqueville'e göre önce ve öncelikle *demokratiktir*, yani bireysel eşitlik ilkesi ve duygusuna dayanır. Yeni topluma ilişkin bu karşıt iki yorum, 19. yüzyılda modern yapılanmanın iki büyük rakip sosyolojisidir.

Bu muhafazakâr ya da liberal-muhafazakâr sosyoloji Fransa'da derin bir düşünsel etki yarattı; Fransız sosyolojisinin uzun süre toplumsal sınıf kavramı düşüncesine karşı gösterdiği ilgi yetersizliğini açıklayan hiç kuşkusuz bu etkidir. Aydınların, modern toplumu her şeyden önce parçalanma ya da atomculuk terimleriyle yorumlamaktan vazgeçmeleri ancak 1914 savaşından sonra ve Marksizm'in baştan çıkarıcılığı yayılmaya başladığında olmuştur. Daha önceleri, Comte'ta, Taine ya da Durkheim'da olduğu gibi, muhafazakâr ya da liberal-muhafazakâr etki çok belirgindi. Comte'un Aydınlanmacılar'ın eşitçiliğine ve Devrim'e getirdiği eleştiri ve yine Comte'un gerçek bir hiyerarşi kültü bundan kaynaklanır. Taine, muhafazakâr temayı belagat ve yetkinlikle kendi üstüne alır: İnsanları düzene koyan ve -şükürler olsun ki- onların hırslarını sınırlayan "eski toplumsal yapı" ile modern düzensizlik arasındaki karşıtlık. Başka bir düşünce akımından olsa da Durkheim da, her şeyden önce,

modernliğin toplumsal uyuşmayı sürüklediği tehlikeler karşısında duyarlıdır ve sınıf kavramı onun düşüncesine olan yabancılığını korur, oysa aile, kabile, site ve korporasyon yine onun düşüncesinde çok canlıdır. Kuşkusuz, Durkheim'ın tilmizlerinden olan Maurice Halbwachs, sınıfsal terimlerle çözümlenen toplumsal örgütlenme üstüne birkaç inceleme yayımlamıştır; bunların en önemlisi *Psychologie des Classes Sociales*'dır (Toplumsal Sınıflar Psikolojisi, 1938), ama Robert Nisbet'nin belirttiği gibi ustasından sadece yöntemini alabilmiştir.

2. Tocqueville Marx'a Karşı - Tocqueville ve Marx, modern toplumlara biçimini veren egemen ilkeyi ortaya çıkarmaya çalıştılar. Ama, öncelik verdikleri tarihsel deneyimler aynı değildi: Birincisi, kendi gözünde Avrupa toplumlarının geleceğini temsil eden Amerikan deneyimine dayanarak düşündü; ikincisi ise tarihin öncüsü olarak gördüğü İngiliz deneyimine ayrıcalık tanıdı. Dolayısıyla farklı sonuçlara vardılar. Marx'a göre en önemli olay sanayinin gelişmesidir, böylece sanayi toplumun yapısını yeniler, ama temel düzenine pek dokunmaz. Tocqueville'in (*De la Démocratie en Amérique*) görüşüne göre ise belirleyici olay "demokratik devrim"dir, yani "koşulların eşitliği" yönündeki şu karşı konulmaz harekettir; Batı toplumlarını elaltından işleyen bu hareket şu yeni toplumu, "demokratik toplumu" kapsadı. *De la Démocratie en Amérique*'de geliştirilen her yorum temel bir ayrıma dayanır; bu da iki toplum biçimini karşı karşıya getiren ayrımdır: Modern, "demokratik" toplum ve tüm önceki toplumlar, yani "aristokratik" toplumlar.

Aslında, der Marx, ekonomi ilerlemiş olsa da, toplumsal planda henüz hiçbir şey değişmemiştir: Bu, yine her zamanki egemenlik ve sömürü arasındaki aynı nesnel ilişkilerdir. Gerçekte, der Tocque-

ville, modern toplumla birlikte her şey değişti: İnsanlar yeni bir dünyaya, eşitlik dünyasına girdiler. Bu karşıtlık, toplumların gelişiminin zembereğine ilişkin derin bir ayrılık içinde kökleşir. Marx'a göre, tarihin yürüyüşünü yöneten insan yaşamının maddi koşulları ile bunların toplumsal ifadesidir, Tocqueville'e göre ise, demokratik dinamiği besleyen insanların duyguları ve düşünceleridir. Varlık yönetir, der Marx; Tocqueville de, bilinç yönetir, diye karşılık verir.

O halde, Marx'tan önce onun yorumlamasının tam tersini yapan ve büyük toplumsal grupların eşitlikçi bireyciliğin etkisi altında ortadan kalkacağı savını savunan Tocqueville'in şu modern dünyaya ilişkin sosyolojisini yakından görmekte yarar var.

A) *Toplumsal Ayrımlar* - Demokratik modernlik, Tocqueville'e göre, toplumsal yapıyı parçalama özelliği taşır. Eski Rejim'de "sıra" ya da "sınıflar"ı seçip ayıran ve aristokrat "sınıfı" ya da "kastı" (Tocqueville'in terminolojisi de pek oturmamıştır) ayıran kademe bölünmeleri ortadan kalkar. Yeni toplumsal ayrımlar bambaşka bir niteliktedir: Demokratik insanlar hareketli ve yaşama biçimlerinde tekdüzelik eğiliminde bireyci bir toplum oluştururlar. Varlığını koruyan eşitsizlikler dağılırlar - modern rejim zenginlik ve iktidarı birbirinden ayırır ve durağan değildirler. "Eski şeylere duyulan saygınlık ortadan kalkınca insanlar artık doğum, durum ve mesleğe göre ayırdedilmezler ya da belli belirsiz ayırdedilirler; insanlar arasında çok belirgin farklılıklar yaratan sadece para kalır geriye." Oysa para, servetin kökeninin toprak sahipliğinden çok ticari ve sınai olduğu modern toplumda değişken ve devingendir. Dolayısıyla bu eşitsizlikler, ortak bir zihniyet ya da/ve aynı çıkarların birleştirdiği farklı

toplumsal gruplar arasında bölünmeler oluşturmaz; buna karşılık, bireyler arasında gizli bir savaşı, hırs yüklü bir rekabeti besler. Burada Marksist anlamda "sınıf bilinci" değil ama bireysel ihtirasların bitmez tükenmez çekişmesi, demokratik ihtiraslar, refah tutkusu ve eşitliğe duyulan ateşli, inatçı, zor bir tutku sözkonusudur.

Yine de, toplumsal yapıdaki bu parçalanmanın, hiç olmazsa görünüşte, bir istisnası vardır. Yaptığı çözümlemede Tocqueville "sanayinin yaratmış olabileceği" "aristokrasiyi" sorgular. Liberal çağdaşlarının görüşlerinin tersine, kendisine sadece ihtiyatlı bir yaklaşım esinleyen yeni sanayi sistemini ele alır. Ona göre işbölümü, işçilerin uzmanlaşması kuşkusuz iş verimliliğini yükseltir, işverenlerin gücünü artırırken aynı zamanda, sürekli ve sıkı bir bağımlılık içinde tutulan işçilerin durumunu da kötüleştirir. Böylece "ulusun bütünü demokrasiye yönelir"ken, sanayi dünyasında bolluk içinde yüzen, bilgili ve acımasız farklı bir sınıf ortaya çıkar, ve dolayısıyla "aristokrasinin, doğal bir çaba sonucu demokrasinin içinden çıktığı sanılır". Ama, hemen düzeltir Tocqueville, "bu aristokrasi kendisinden öncekilere hiç de benzemez", istikrar ve özellikle de ortak bir anlayıştan aristokratça bir anlayıştan yoksundur, toplum içinde kök salamamıştır. "Aslını söylemek gerekirse, zenginler olmasına rağmen, zenginler sınıfı yoktur: Zira bu zenginlerin ne ortak amacı ne geleneği, ne de ortak beklenti ve umut anlayışları vardır. Dolayısıyla gövde değil, ama üyeler vardır. Zenginler birbirleriyle sıkıca birleşmiş değillerdir, ama buna karşılık yoksul ile zengin arasında da gerçek bir ilişki olmadığı söylenebilir (...). Kendi toprakları üstünde hüküm süren geçmiş yüzyılların aristokrasisi yasa gereği hizmetkârlarına yardım etmek ve sefaletlerini yatıştırmak zorundaydı ya da

örf ve âdetler nedeniyle kendisini böyle bir zorunluluk içinde görüyordu. Ama günümüzün imalatçı aristokrasisi, kullandığı insanları yoksullaştırır ve serseme çevirir, bunalım zamanında ise beslenme gereksinimlerinin karşılanması için onları devletin lütfuna terkeder. (...) İşçi ile usta arasında, ilişkiler yoğun olmasına karşılık gerçek bir ortaklık, birliktelik yoktur (...). Bu şekilde oluşan bir aristokrasinin, kullandığı insanlar üstünde büyük bir nüfuzu olamaz."

Demek ki Tocqueville, yeni sanayi dünyasını niteleyen hiyerarşi ve düzey / kademe bölünmesini hiçbir şekilde göremedi, ama burada geçmişin aristokratik düzeninden derinlemesine farklı bir şey farketti. Aristokrat zihniyet, eşitsizlikleri, insanları kendi aralarında yatay ve dikey olarak bağlayan zorunluluk duygularıyla birleştiriyordu; demokratik zihniyet, sanayinin efendilerini bu zorunluluklardan kurtararak birbirlerinden de ayrılmalarına yardımcı oldu - çünkü aralarında bir anlayış ortaklığı yoktu - ve aynı zamanda onları işçi kitlesinden yalıtladı.

B) Toplumsal İlişkiler - Tocquevilleci yorumun anahtarı işte bu demokratik zihniyet, somut eşitsizliklerin azaltılmasına yardımcı olan, ama varlığını koruyan eşitsizliklerin anlam ve kapsamını değiştiren bu eşitlik anlayışıdır. Tocqueville'in "koşulların eşitliği" olarak adlandırdığı ve onun gözünde demokratik toplumun kökten yeniliğini oluşturan şey sıradan, basit maddi eşitlikle karıştırılmamalıdır - nitekim bu eşitlik genel olarak ilerlese de, zenginler ve yoksullar daima vardır-; bu, hukukta ve toplum üyelerinin bilincinde yeralan bir eşitliktir: Demokratik insanlar kendilerini düşünürler ve kendilerini başkalarıyla eşit ve benzer olarak duyumsarlar.

Bu eşitlik duygusu hem topluma nüfuz eder

hem de insan ilişkilerini derinlemesine dönüşüme uğratır. Babalar ve çocukları, efendiler ve hizmetkârları, iktidar ve yurttaşlar, üstün görülen insanlar -"erdem ve yetenekler"in "doğal aristokrasisine" ait olanlar- ve diğerleri arasındaki ilişkileri değiştirir... Demokratik zihniyet eşit olmayan ilişkileri tamamen işlevsel ilişkilere dönüştürür ve ahlâksal ve duygusal boyutundan koparır; aynı nedenle, bireysel nüfuz, bir kişinin önder olarak görülen bir diğerinin üstünlüğünün kabulüne dayalı ilişkileri bozar. Demokratik insan eşitlerden başkasını tanımak istemez, artık diğerleriyle sadece işlevsel ilişkileri vardır; önemli şeylerde kendi içine kapanır ve kendini benzerlerinden yalıtlar. Demokratik bireyselcilik, toplumu birbirinden kopuk bir birimler kütlesi yapma eğilimindedir.

Tocquevilleci sosyoloji, Marx'ınkine temelde karşıt -zaten tersi düşünülemezdi- bir gelecek düşüncesine açılır. *Kapital*'in yazarına göre kapitalist toplum, burjuvaziyi proletaryadan ayıran çukuru her gün derinleştirir, ve böylece kendi mezarını kazar. *De la Démocratie en Amérique*'in yazarına göre ise demokratik toplum insanlar arasındaki ayrımları her gün azaltır ve orta kategorilerin kitlesel egemenliğine yönelir. Birincisi geleceğin devrimini önceden haber verir, ikincisi kitabının uzunca bir bölümünde "devrimlerin sayısının niçin azaldığını" açıklar. Tocqueville açısından, modern toplum kuşkusuz çok hareketli, gergindir, ama özünde sakin ve huzurludur. Tarihin ufkunda "parlak bir gelecek" değil, ama sürekli tekdüze günler görünür.

II. Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Büyük Kuramlar

Marx, iktisadi bir ölçüte göre tanımlanan sınıf sözcüğünü sosyolojinin odak kavramı yapmıştı. Ye-

ni bir yüzyılın eşiğinde iki büyük kuram, yani Max Weber ile W. Pareto'nun kuramları, bir anlamda ayrıcalıklı bu konumu tartıştılar ve sınıf kavramını daha ölçülü bir düzeye oturttular:

- Marx'ın sınıfsal çözümlemesi (Marx'ın en azından tarihsel yazılarının çözümlemesi) iktisadi, ama aynı zamanda siyasal ve kültürel bölünmeleri dikkate alır: Bir yanda birikim kuralken, diğer yanda yoksunlaşma tüm toplumsal kaynaklara yayılmaktadır.

Temel bir dikatomi ortaya çıkaran bu yorum, birkaç tip toplumsal hiyerarşi ayırdeden Max Weber'in çözümlemesiyle çatışır.

-Marksist sosyoloji, kökeni iktisadi ve çözümü kaçınılmaz bir şekilde siyasal olan temel bir bölünmeyi ortaya çıkarır; Pareto, Marx'a karşı yeni bir *sınıflar mücadelesi anlayışı geliştirir*: Yönetici sınıf ile yönetilen kitleyi karşı karşıya getirir - temel eşitsizlik siyasaldır - ve bu anlayışa göre *happy end* (mutlu son) yoktur.

1. Max Weber ve "Katmanlaşmanın Üç Boyutu" [5] - Marx'a göre, egemen olan iktisadi etmendir. İnsanların eylemlerini yönlendiren bu etmenden doğan sınıflara ayrılma, tüm toplumsal kaynakların (para, güç, saygınlık, eğitim... dışında) dağılımını en azından kabaca belirler. Max Weber'e göre iktisadi etmenler, geniş "değerler" kategorisi içindeki etmenlerden biri olarak görülmelidir. En ünlü yapıtı olan *L'éthique Protestante et l'Esprit du Capitalisme*'den (Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin

(5) Max Weber (1864-1920), Alman sosyolog, Heidelberg sonra Münih üniversitesinde profesör; değişik konularda çok sayıda eser verdi: Epistemoloji üstüne çalışmalar, dinler sosyolojisi üstüne yapıtlar, genel sosyoloji üstüne yazdığı başyapıtı *Economie et Société*'dir 1922, (Toplum ve Ekonomi) Ayrıca 1919'daki ünlü konferans metinlerini de anmak gerekir: *Le Savant et la Politique.*

Ruhu) çıkan esas düşünce temel bir perspektif farklılığını vurgular: Weber'e göre çıkardan hareketle açıklama ile düşüncelerle açıklama arasındaki karşıtlık anlamsızdır, zira herkesin kendi çıkarını görme biçimini yönlendiren düşünceler ve hatta metafizik ya da dini düşüncelerdir. Kişinin kendi çıkarını algılama biçimleri tek değildir, her şey sonuçta o kişinin dünyaya bakış açısına bağlıdır. Demek ki Max Weber, dini ekonomiyle açıklamak yerine ekonomiyi dinle açıklarken, Marx'ın görüşünün tersini söylememektedir, böylece olasılıklar alanını genişletir.

Toplumsal yaşamın karmaşıklığını görebilmede Marx'ın çözümlemesi - özellikle de sınıflar modeli - ona çok basit görünür.

Max Weber'in toplumsal ayrımlar kuramı tamamlanmamıştır. Buradaki görüşler dağınıktır, en dikkat çekici olanı iktidarın yapısı üstünedir; bu görüşler arasında mükemmel bir uyum yoktur (Weber, özellikle bütünüyle çözümsel [analitik] görüşler ile tarihsel ya da yarı tarihsel görüşler arasında gidip gelir), nihayet Weber bazen katmanlaşma bazen de yapılanma terimleriyle düşünür. Her ne olursa olsun, iyi ya da kötü algılansa da, artık klasikleşen bir ayrım, katmanlaşmanın üç boyutu denen bir ayrım anlayışı oluşturmuştur: Siyasal iktidar, iktisadi sınıf ve toplumsal statü. Weber'in görüş açısına göre bu ayrımı özellikle, eskiden iktidar, sınıf ve statü'yü birleştirebilen bağları koparan modern toplum için geçerlidir.

A) İktidarın Özerkliği Üstüne - Max Weber'e göre, modern toplum, özellikle bürokrasinin gelişmesi ve mülkiyet ile iktidarın birbirinden ayrılmasıyla kendini gösteren bir rasyonelleşme sürecinin ürünüdür. Bu genel olgu, siyasal düzeyde, kitle demokrasisine geçiş ve dolayısıyla kendi özgünlükleri ve

kendi çıkarları olan yeni tipte siyasal partilerin ortaya çıkışıyla birlikte daha büyük önem kazanır. Marx'ın görmediği ya da etkisini görmezlikten geldiği bu iki süreç şu sonuca yolaçar: İktidar (siyasal iktidar ve diğer iktidar biçimleri), modern çağda sınıflara (ortak iktisadi çıkarların tanımladığı) ve diğer gruplara ("toplumsal onur"la tanımlanan) rasgele bağlanır. İktidar düzeninin kendi özerkliği vardır.

Koşulların eşitlenmesi (Tocqueville), kapitalist gelişme (Marx) Max Weber'in görüş açısına göre sadece daha derin bir hareketin, yani rasyonelleşme hareketinin özgün tezahürleridir. Bu süreç genel bir olgudur ve bürokrasinin, toplumsal yaşamın tüm alanlarında gelişmesi -hükümetler, işyerleri, kiliseler, öğrenim... alanlarında- bunun en önemli sonucudur. Böylece otoritenin doğası değişir. Mülkiyete, gelenek ya da karizmaya (bir bireyin kişisel ve olağanüstü inayeti) bağlı otorite biçimleri yerini "rasyonel ve meşru" otoriteye bırakma eğilimindedir.

Bu, otoritenin artık bir işleve ve bir yetkiye bağlandığı, açık kurallar içinde yer aldığı anlamına gelir; böylece mülkiyetin rolü azalırken ögütlenmenin işlevi artar. Marx'a göre üretim araçlarının mülkiyet düzeni sosyalizmle kapitalizmi karşı karşıya getirir, oysa Max Weber'in gözünde sosyalizm sadece kapitalizmin esas özelliklerini daha da belirginleştirebilecek ve bürokrasinin rasyonelleşmesi ve gelişmesi yolunda yeni bir aşamayı başlatabilecektir.

Yalnızca siyasal alanda bu gelişimi başka bir olgu, iktidarın özerkliği olgusu izler. Kitle demokrasisi yeni tipte bir partiyi, ileri gelenlerin partilerinin yerini alacak, güçlü bir şekilde yapılanmış kitle partilerini içerir. Bu kitle partileri, aygıt ya da "me-

kanizma"nın (Anglo-sakson deyime göre) adamlarınca harekete geçirilen ve yönetilen "siyasal girişimler"dir, parti olarak bunların kendi çıkarları vardır. Modern partiler mantığı, toplumsal gruplar mantığına indirgenemez.

B) Sınıf ve Statü - Weber'e göre *sınıf,* bir anlamda, *Marx'a göre sınıfla aynı tip ölçüte uyar: İktisadi* çıkar. Ama Weberci görüş açısından bakıldığında sınıf, Marx'taki gibi toplumsal yaşamın odak noktası değildir. Weber'e göre sınıf sadece düzenin bir bölümü, yani iktisadi düzen için geçerlidir ve ortak bir aidiyet duygusunu içermeyi gerektirmez:

"Bizim terminolojimize göre, diye yazar Weber, 'sınıflar' birtakım topluluklar değildirler; sadece, topluluk eyleminin olası ve sık görülen temelini oluştururlar. Şu durumlarda 'sınıf'tan söz edilebilir: 1) Belli sayıda bireyin, yaşam şansları bakımından özgün ve ortak bir nedensel bileşimleri olduğunda; 2) Bu bileşen bir yandan münhasıran, mal iyeliğine ve mal ve gelir elde etme olanaklarına ilişkin iktisadi çıkarlarla kendini gösterdiğinde; 3) Ve diğer yandan mal ya da emek pazarında kendini gösterdiğinde." Ya da kısacası, ama daha açık bir şekilde (berraklık, Weber'in üslubunun belirgin özelliği değildir): "Bizim terminolojimize göre, sınıfı yaratan etmen mümkün olduğunca açık ve tartışmasız olarak *iktisadi çıkardır.*"

Sınıfın dayanağını oluşturan bu iktisadi çıkar, modern toplum içinde tarafların peşinde gittikleri çeşitli çıkarlardan biridir sadece. Ve sınıf bir topluluk olmadığına göre - ortak bir aidiyet duygusunun tanımladığı-, benzer bir sınıfsal konumun ortak bir eyleme yolaçması hiç de kesin değildir.

Weber'e göre katmanlaşmanın üçüncü boyutu "statü sahibi gruplar"dır. Sınıf ve statü sahibi gruplar siyasal partilerden nasıl ayırdedilebiliyorlarsa,

bu gruplar da sınıftan o şekilde ayırdedilirler. Elbette sınıfsal konum ile statüler arasında bağlar olabilir; bu durum farklı özelliklerdeki hiyerarşiler için de sözkonusudur. Statü ölçütü ("onur") sınıf ölçütünden farklı olarak yaşanmış bir gerçeklikle doğrudan bağlantılıdır: Statülü grup paylaşılan duygulara dayanır, davranış kurallarını yönlendirir - statüye bağlı toplumsal onur belli bir yaşam biçimi demektir.

Sınıf ve statü birbirleriyle bağlantılı olabilirler, ama aynı zamanda karşı karşıya gelebilirler ya da en azından birbirlerinden ayrılabilirler. Weber'in gözlemine göre modern toplumda sınıf konumlarını düzenleyen pazar oyunuyla statüler sistemi arasında kaçınılmaz bir gerilim vardır. Pazardaki iktisadi hareketlilik sınıf ve statü arasındaki mesafeyi daha da açar.

Demek ki Weberci sosyolojide sınıf ancak ikincil bir statüdedir. Yani Weber'in, sınıfı sadece ve sadece ekonomi alanına kapattığı -sınıfı hem iktidar hem de statüden ayırarak- ve sınıfı bu alanda, Tönnies'den [*Communauté et Société*, 1887 (Topluluk ve Toplum)] sonra, gerçek bir topluluk olarak değil, ama aynı iktisadi çıkarı paylaşan bir bireyler toplaşması olarak değerlendirdiği görülür. Sınıf anlayışı, bir anlamda, Weber'i Marx'la karşı karşıya getiren şu iki genel düşüncenin kurbanı oldu: 1) İnsanları yöneten sadece ya da başlıca iktisadi çıkarlar değildir; 2) İnsanları gerçekten birbirine bağlayan iktisadi çıkarlar değildir.

2. W. Pareto [6] ***ve Aristokrasinin Tunç Yasa-***

(6) Wilfredo Pareto (1848-1923), İtalyan ya da İtalyan-Fransız-İsviçreli sosyolog ve iktisatçı, Lozan Üniversitesi'nde profesör. Bu paragrafın başlığında kullanılan anlatım, R. Michels'in "oligarşinin tunç yasası" üstüne ünlü ifadesini başka bir bağlama oturtur.

si (*) - Pareto'nun *Traité de Sociologie Générale*'in (1916) [Genel Sosyoloji Kitabı] sosyoloji yazınında ayrı bir yeri vardır. Kapsamı, güçlü mantığı ve derinliği bakımından çok önemli olan bu yapıt büyük sosyoloji akımlarının dışında yer alır ve de çok çelişkili değerlendirmelere yol açmıştır. Pareto'nun iddiası (genel bir toplumbilimi yaratmak) onu Marx'a yakınlaştırır, etkisi ve geleceği karşılaştırılamayacak kadar çok daha sınırlı olsa da, Pareto birçok yönüyle bir anti-Marx'tır. Onunla aynı yorumlama yöntemlerini paylaşırken çok daha sistematik bir düşünce yapısına sahiptir:

- Marx ve Pareto, Nietzsche ve Freud'le birlikte "kuşkuculuk okulu" denen akım içinde yer alırlar. İnsanların lafzı aldatıcıdır: Davranışların ve düşüncelerin güdüleri ile anlamı, söylenenlerle aynı değildir. Ama akılcı gerekçeler Marx'ta ilerleyen sınıf çıkarlarını gizlerken Pareto'da duyguları örter. İnsanlar, der Pareto, makul, aklı başında değildirler ama her şey üstüne ahkam keserler. İnsan doğasının en önemli özelliği, kendini duygunun (bunun ifadesi ya da tezahürünü Pareto "tortu" diye adlandırır) yöneticiliğine bırakması ve kendini sözümona mantıksal bahanelerle ("sapmalar") aldatmasıdır.

- Pareto da, Marx gibi bir toplumsal bölünme kavramını savunur; ama ona göre bu bölünme siyasaldır. Tüm toplumlar genel olarak aynı ailedenseler, o zaman her halükârda bir azınlık ya da yönetici sınıf ile yönetilen bir sınıf ya da bir kitleye bölünmüşlerdir; ve toplumların birbirlerinden farklılaşması, ayrılması da yönetici seçkinler grubunun ayırdedici özelliklerinin sonucudur.

- Pareto'nun sosyolojisi de kendini, Marx'ınki gibi bir tarihsel oluş kuramına bağlar. Ama Pareto ve

(*) İşçi ücretini asgari yaşam düzeyine indirgeyen bir üretim maliyeti kuramına Alman sosyalisti Lassalle'in verdiği ad. (ç.n.)

tilmizleri, bıkmadan usanmadan *Komünist Manifesto*'daki "tüm tarihsel hareketler bugüne kadar azınlıklar tarafndan azınlıkların yararına gerçekleşmiştir" ifadesini övgüyle anarlarken, aynı zamanda şu izleyen cümleyi de aynı şekilde durmadan eleştirirler: "Proletaryanın hareketi büyük çoğunluğun büyük çoğunluk yararına kendiliğinden hareketidir." Pareto'ya göre, sosyalist devrim öncekilerin benzeri olabilir ancak: Yani yönetici bir seçkinler grubunun yerini bir başkasının alması. Tarih bir "seçkinler grupları"nın dolaşımıdır. "Bir gün her şey değişecektir" der Marx peygamberce; "ne kadar değişirse, o kadar aynı şeydir" diye karşılar Pareto.

Nihayet, bu ayrım ve karşıtlıkların terminolojiyi de kapsadığına işaret etmek gerekir. Pareto'ya göre *sınıf* sözcüğü, Marx'taki gibi bir anahtar sözcük değildir (Pareto'da en önemli sözcük daha daha çok seçkinler grubudur) ve ayrıca kesinlikle aynı anlama gelmez. Pareto bu sözcüğü, toplumsal katman ya da toplumsal grup gibi çok esnek anlamda kullanır, bunu hem basit bir bireyler öbeğini ("alt sınıf", çeşitli faaliyet dallarından seçkinlerin oluşturduğu "sınıf") belirtmek, hem de mütecanis olmasa da kendisini tarih içinde bir aktör haline getirebilecek niteliklere sahip bir grup ("yönetici sınıf") anlamında kullanır. Böylece terim tüm özgünlüğünü yitirir. Mantık hayranı olan Pareto, sözcüklerin tarihini ve kullanım kurallarını küçümser, ama bu nedenle iletişim ve tartışmayı hiç de kolaylaştırmaz.

A) *Başlıca Bölünme: Seçkinler Grubu ve Kitle* - "Kimi tarihçilerin ister hoşuna gitsin ister gitmesin, diye yazar Pareto, insan toplumunun mütecanis olmaması, yani fiziksel, ahlâksal, düşünsel bakımlardan farklı olması, bir olgudur." "Toplumun

bu çeşitliliği"nin farklı yönleri vardır, ama bu çeşitlilik kendini her şeyden önce şu olguyla gösterir: Bilinen tüm toplumlarda ayrılma ve bir anlamda yönetilen bireyler kitlesi ile seçkinler grubunu oluşturan az sayıda birey arasında karşıtlık vardır. Bu ayrım, Yeni-Makyavelcilik denen bir geleneğe özgüdür (Pareto'dan başka, G. Mosca, R. Michels...)

Seçkinler grubundan ne anlaşılmalıdır? Pareto bu kavram üstüne bir geniş, bir de dar iki tanım verir. Geniş anlamıyla seçkinler grubu ister siyaset, ister şiir, ister üçkâğıtçılık olsun kendi faaliyet alanlarında benzersiz olanlardan oluşur. Ama bu tanımın önemi, Pareto'ya göre, diğerine oranla çok daha azdır; Pareto ikincisini şöyle açıklar:

"Ele aldığımız inceleme, yani toplumsal dengenin incelenmesi konusunda, bu sınıfı da ikiye ayırmak yerinde olur. Dolaylı ya da dolaysız, yönetim içinde önemli rol oynayanları bir yana bırakacağız; bunlar *yönetim seçkinlerini* oluşturacaklardır. Geri kalanlar ise yönetim dışı seçkinlerdir. (...) Demek ki toplumda iki katman vardır: 1) Alt sınıf, seçkinler grubuna yabancı sınıf; şimdilik bu katmanın yönetim üstündeki olası etkisini araştırmayacağız; 2) Üst sınıf, ikiye ayrılır: a) yönetim seçkinleri; b) Yönetim dışı seçkinler grubu."

Toplumlar, seçkinlerinin ve özellikle de yöneten seçkinlerinin doğasıyla ayırdedilir. Her durumda azınlıkta olanlar çoğunlukta olanları yönetir, ancak, diye ekler Pareto, yöneten seçkinler de mütecanis bir bütün oluşturmazlar. Seçkinlerin kitleyi yönetmek için kullandıkları araçlar güç ve kurnazlık, hiledir, bir başka deyişle zorlayıcı yollar ve ikna sanatıdır, yani her zamanki az ya da çok aldatma sanatıdır. Meşru bir hükümet, yönetilenleri, azınlığa itaatin kendi çıkarlarına ya da kendi ödevlerine veya kendi onurlarına uygun olduğu konusunda ikna

etmeyi başaran bir hükümettir. Güç ve kurnazlık/ hile arasındaki bu ayrım Makyavel'den ve onun aslanlar ile tilkiler arasındaki ünlü karşıtlık görüşünden alınmıştır. Siyasal seçkinler iki öbeğe ayrılırlar: Sertlik yanlıları ("aslanlar") ve incelik, kurnazlık yanlıları ("tilkiler").

Bu yöneten seçkinler, diğer seçkinlere az ya da çok açıktırlar (başka katmanlardan üstün nitelikli insanlar) ve onlarla az ya da çok uyuşmazlık halindedirler. Ama hedefi iktidar olan oyunu oynayanlar her zaman azınlıklardır. Biçim ve özü ayırmak gerekir, der Pareto. Biçim, örneğin Çin'de aydınların tartışma ve çekişmeleri, Roma'da siyasal mücadeleler, Ortaçağ'da dini tartışmalar, günümüzde toplumsal mücadelelerdir. Öz ise, seçkinlerin rekabeti ve dolaşımıdır. Aristokrasiler birbirini izler -savaşçı, dinsel, ticari, plütokratik aristokrasiler-, ve tarih daima aristokratçadır.

B) "Aristokrasiler Mezarlığı" Olarak Tarih - Aristokrasiler kalıcı değildir. Toplumların tarihi, oluşan, mücadele eden, iktidara gelen, iktidardan yararlanan ve çökerek yerlerini başka azınlıklara bırakan ve birbirini izleyen azınlıklar tarihidir. Daha kesin söylemek gerekirse aristokrasiler iki türlü ölürler: İçsel dönüşümle ya da şiddetli kopuşmayla. Pareto'ya göre bu değişikliklere yön veren yasalar şunlardır:

- Mevcut aristokrasilerin, önce psikolojik türde nedenlerle zamanı geldiğinde çökmesi kaçınılmazdır. Zamanla, yöneten seçkinler enerji ve canlılıklarını yitirmeye başlarlar. İktidarın yeni talipleri, daha ortaya çıktıkları ilk andan itibaren ayrıcalıklı bir durumdan yararlanırlar ve Pareto'nun birinci sınıf artıklar (yani bilim, eleştiri ve kuşku anlayışı) dediği gelişmeye yakalanırlar. Kendilerini düşünsel tasarımlara, kimi zaman uygarlık ve sanatın yük-

sek zevklerine verirler, ama böylece toplumsal düzenin gerektirdiği eylem yeteneğini yitirirler. Güç kullanımından nefret eden aristokrasi böylece kitlenin zorlu, yaman yeni doğanları karşısında dayanıksızlaşır. Nitekim 18. yüzyıl sonlarının ince, kuşkucu, uçarı ve yeni düşüncelerle böbürlenen Fransız soyluluğu darağacında yok oldu. *Vae victis.*

- Aristokrasilerin çöküşü aynı zamanda, bireylerin becerileri, yetenekleri ile konumları arasında kalıcı bir uyum olamayacağını savunan bir biyolojik-toplumsal yasanın da sonucudur. Toplumsal konumlar geniş ölçüde dolaylı kalıtıma, yani toplumsal kalıtıma bağlıdır. Oysa biyolojik kalıtıma göre yönetme yeteneğine sahip olanların çocuklarının hepsi ille de aynı yetenekte olmayabilirler. Seçkinler grubu içinde her an orada olmayı hak etmeyenler ve kitle içinde ise bunu hak edenler vardır.

- İstikrar ve toplumsal denge ancak bu çöküş seçkinlerin barışçı dolaşımıyla karşılanabilirse korunabilir. O zaman yöneten seçkinler grubu yavaş yavaş dönüşüme uğrar: "Yöneten sınıf sadece sayıca değil, ama nitelikçe daha da önemlisi aşağı sınıflardan gelen aileler tarafından devam ettirilir, bunlar yöneten sınıfa iktidarda kalabilmesi için gerekli enerjiyi verirler. Yöneten sınıf en gözden düşmüş üyelerini yitirmek suretiyle iyi durumunu korur."

- "Bu hareketlerden birinin, daha da kötüsü her ikisinin birden ömrünü tamamlaması durumunda yöneten taraf yıkıma doğru ilerler, çoğu kez bütün bir ulusu da peşinden sürükler. Üstün öğelerin alt sınıflarda ve değersiz öğelerin ise üst sınıflarda toplanması dengeyi bozan önemli bir nedendir." Devrimlere yol açan da budur: İkinciler güç kullanmayı istemezken, birinciler buna hazırdır. Marx'a göre oyun kurbanlar ile onları ezenler arasında oynanır ve iyi bir sonla bitmeyebilir. Pareto'ya göre ise oyun

her zaman aslanlar ile tilkiler arasında oynanır, oysa koyun kitlesi oyunun kurallarından bile habersizdir. Görülüyor ki, horgörüde sınır tanımayan Pareto'nun savları, bazı faşistler[7] dışında kimsede bir coşku uyandırmadığı gibi çok sayıda insanda da öfke uyandırmıştır.

III. Katmanlaşma Kuramları ve Çağdaş Dönemde Sınıf Kavramının Sulanması

Sınıf teriminin sosyolojide çağdaş kullanımının ilk göze çarpan ayırdedici özelliği fazladan bir karışıklık konusu olmasıdır. "Sosyolojide sınıf kavramının tarihi, diye yazar Ralf Dahrendorf, en basit bir terminoloji konusunda bile sosyologlar arasındaki anlaşmazlığın en parlak göstergelerinden biridir." Ve görüşünü "sınıf kavramına kötü yaklaşımlar" adını verdiği bazı örneklerle sürdürür:

- "Toplumsal sınıf derken, demek ki biz topluluğun geri kalan bölümünden dil, yer, iş ya da uzmanlık sınırlarıyla değil, ama esasen toplumsal statüyle ayırdedilen bir topluluk içindeki her kesimi anlayacağız" (Mac Iver, 1937).

- "Bu sava göre, toplumsal sınıflar (...) şu üç etmenin belirlediği toplumsal gruplardır: 1) Toplumsal durum kimliği; 2) Toplumsal statü kimliği ve 3) Toplumsal değer kimliği" (Croner, 1954).

- "Sınıf derken, en az sayıda bireyi içeren iki kategori anlaşılır; topluluk üyelerine göre bunlar alt ya da üst toplumsal konumlarda bulunurlar ve buna göre sınıflanırlar" (Warner ve Lunt, 1941).

R. Dahrendorf'un bu tanımları sert bir şekilde

(7) Pek çok faşist Pareto'ya sahip çıktı. Aslında, Raymond Aron'un belirttiği gibi, siyasal tercihleri liberalizmden yana olan (biraz kapalıca) Pareto'yu faşist iktidarın uygulamalarında görmek olanaksızdır.

yargılamasının nedeni sadece bunların belirsizlikleri değil, ama özellikle Marx'ın bıraktığı sorunsallıktan ayrılmalarıdır. Nitekim çağdaş kullanımın başka bir ayırdedici özelliği vardır: *Sınıfı* bir *katman* ya da bir *toplumsal tabaka*ya indirgeme eğilimi.

Nedir bu eğilim? Her şeyden önce Amerikan sosyolojisinin 1945'ten sonraki egemen etkisinin, yani "toplumsal katmanlaşma" incelemeleri denen incelemelerin bir sonucudur. Marx'ın Atlantik ötesinde hiçbir zaman öyle büyük bir itibarı olmadı; orada toplumsal yapının ya da/ve bu yapının şekillenme özellikleri, Max Weber'in etkisi, nicel yöntemlerin ayrıcalıklı kullanımı iç içe geçerek sorunun farklı terimlerle, katmanlaşma terimleriyle ortaya konmasına yol açmıştır. Avrupa'da ise, bir anlamda gelenekçi sınıflar sorunsalının çeşitli temsilcileri oldu: Marksist (L. Althusser, N. Poulantzas, R. Miliband), Yeni-Marksist (P. Bourdieu), ve Marksist olmayan (R. Aron, R. Dahrendorf, W.G. Runcinam), ve bu sorunsal 1960 ve 1970'li yıllarda bir canlanmaya tanık oldu. Ama Marx'ın etkisi ve ortaya koyduğu sorunsala duyulan ilginin 1980'li yıllarda iyice gerilemesinin yanı sıra Batı rüzgârı da çok kuvvetli esti ve toplumsal sınıf kavramını etkisizleştirici ve bozucu bir sonuca yol açtı.

- *Çağdaş Amerikan Sosyolojisinde Sınıf Kavramı* - 1944'te Gunnar Myrdal Amerikan sosyolojisinin "toplumsal katmanlaşma bakımından zayıf ve az gelişmiş olduğu"na işaret ediyordu. O zamandan bu yana çok şey değişti: Katmanlaşma üstüne incelemeler çoğaldı. *Sınıf* terimi bu incelemelerin ayrılmaz bir parçasıydı ve böylece *sınıf, katmanlaşmanın* bir bileşeni oldu.

Bu incelemeler genellikle basit bir toplumsal sınıflandırmayı amaçlar: İnsanları aşamalandırılmış geniş gruplar içinde düzenlemek, gelir, mesleki say-

gınlık, öğrenim düzeyi, toplumsal aidiyet ya da farklılık duygusu gibi ölçütlerden hareketle bir toplum içindeki hiyerarşileri dikkate almak... Bu açıdan bakıldığında sınıf sözcüğü önem ve özgünlüğünü yitirir. Çoğu kez şu üç anlamdan birinde kullanıldığı görülür:

- Sınıf ya Weberci kullanım açısından genellikle gelir terimleriyle tanımlanan sadece ve sadece iktisadi bir kategoriyle özdeşleştirilir. Weber'den kalan, katmanlaşmanın üç boyutu *(Sınıflar, statü sahibi gruplar,* iktidar hiyerarşisi) arasındaki ayrım anlayışı klasikleşmiştir ve bu biçimiyle ya da değişmiş şekliyle (sözgelimi öğrenim düzeyini ya da etnik sırasını dikkate alarak) *status inconsistency* (ya da bir bireyin, değişik kademelerdeki konumları arasındaki ayrımdan doğan toplumsal durumu) üstüne çok sayıda çalışmayı besledi.

- Veya *sınıf*, ilgililerin ya da başkalarının görüşünden hareketle öznel terimlerle tanımlanır. Ünlü *Yankee City Studies*'in yazarları W. Warner ve P. Lunt'a göre toplumsal sınıflar birtakım kategorilerdir; buna göre, toplumun üyeleri hem kendilerini hem de başkalarını üst ve alt düzeylere yerleştirirler. Warner ve Lunt bu görüşleri yerinde soruşturarak topladılar, ama en yaygın yöntem sondaj yoluyla yapılan anket yöntemidir: Bireylerden saygınlık ya da *social standing* kademelerini (bundan bir sınıflar hiyerarşisi çıkar) tanımlamaları ya da kendilerini çeşitli sınıflardan birine yerleştirmeleri istenir. Bu şekilde belirlenen sınıfların sayısı Amerikan toplumunda üç *(upper/middle/lower)* ile altı *(upper-upper, lower-upper,* vb.) arasında değişir.

-- Ya da *sınıf*, genellikle meslek öğesinin ağır bastığı bir dizi ölçütle tanımlanır. İşte, bir üniversite kitabından alınan bir tanım örneği:

"Sınıf kavramı, bir katman ya da bir toplumda

az çok aynı ayrıcalıkları paylaşan bireylerin oluşturduğu bir öbektir. Bu ayrıcalıklar geniş ölçüde, ama sadece değil, mesleki rolden kaynaklanır (...) Kalıt bir diğer önemli kaynaktır."

Sınıf ister iktisadi kategori ister bir meslek kategorisi ya da hatta öznel bir kategoriyle özdeşleştirilsin mantık daima katmanlaşma mantığıdır: Sınıflamayı ve, az ya da çok sınıflama kurallarını koyan sosyologdur. *Sınıf* bir *continuum* (mütecanis öğeler bütünü, ç.n.), bir dereceleme, bir "hiyerarşi"nin parçasıdır, bunu belirleyen ise, öbekleri ayıran ve dolayısıyla toplumsal yapıyı değil, ama toplumsal bileşimi dikkate alan ölçütlerdir.

Bu, hiç olmazsa geniş ölçüde, sınıf bir aidiyet duygusuyla belirlendiği zaman da doğrudur. Sondajlarda alınan yanıtlar sadece toplumsal şekillenmeler üstünedir, üstelik daha önceden belirlenmiş olan bu yanıtların doğruluğu da görecedir: İnsanlar kendilerini önceden belirlenmiş kademelere yerleştirirler. Sondaj yoluyla sorgulanan bir Amerikalı'nın "Orta sınıfa aitim"i ile Marx'ın kastettiği sınıf bilinci arasında elbette en küçük bir ilişki olamaz. Anket sorularına verilen yanıtlar sadece toplumsal konuma ilişkin duyguları gösterir -önceden belirlenmiş bir çerçevede ve bu duyguların yoğunluğunu dikkate almadan-, reel grupları ayırdetme olanağı vermez. Bu koşullarda, Amerikalı sosyoloğun tanımladığı *sınıflar*'ın geniş ayrışık kategoriler olarak görünmesi şaşırtıcı değildir.

Burada tartışma konusu olan, yorumların haklılığı değil, sorunsalın özelliğidir. Sınıflar üstüne çağdaş sorunsal ya da daha genel olarak ABD'de toplumsal ayrımlar sorunsalı en yaygın yaklaşımı bakımından, 19. yüzyıl sosyolojisininkinden ayrılır. Dolayısıyla *sınıf* sözcüğü bir anlamda çıkış noktasına dönme eğilimindedir. Kendi bağımsızlığı ve öz-

günlüğünü yitirmiştir. Ayrıca Robert Nisbet'nin yargısını onaylamak gerekir mi: "Günümüzde sınıf, sosyolojik bir kavram olarak ölmüştür."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TANIM SORUNLARI

Peki *toplumsal sınıf*tan ne anlaşılmalıdır? Deyim zaman içinde, farklı bakış açılarından kaynaklanan, az ya da çok kesin, çok sayıda anlamla zenginleşmiştir. Hiçbir zaman tam anlamıyla oturmamıştır; bu durum, bugün de geçerlidir. Kendisi de pek iyi belirlenmemiş olan "Amerikanvari" kullanım kendi "şanlı" geçmişinin izlerini silmemiştir. Değişik ve ikircil anlamlar taşıyan *sınıf* sözcüğü, bu nedenle gerçek olanın açıkça görülmesini engeller. O halde ne yapmalı? Tüm anlamları, zorlama çözümlemelere giderek dağıtmak pahasına da olsa ayırdetmek ve alıkoymak gerekir mi? Bunlar arasında tercihlerde bulunulmalı mıdır, ama hangi ölçütlere göre? Yoksa yeni bir anlam mı eklemek gerekir, ama hangi nedenlerle? Kısacası hangi tanım (tanımlar) seçilmelidir, ve ne adına?

Sözcüklere gereğinden fazla bağlı kalınırsa başka bir tehlike ortaya çıkabilir: Sözcüklerin içinde boğulmak ve reel olanı gözden kaçırmak. Önemli olan, gerçeğin kendisini de ilgilendiren öze ilişkin sorunlardır. Terminoloji sorunu - *toplumsal sınıf*tan ne anlaşılmalıdır?- öze ilişkin sorunlara tabidir. Şu toplumun ya da şu tip bir toplumun veya tüm toplumların ayırdedici toplumsal farklılıkları nelerdir, ve bunların kapsamı nedir?

Ancak tutulacak yol o kadar açık değildir: Toplumsal ayrımlar değişik şekillerde ele alınır, çünkü bu ayrımlar farklı tanımlara yön verirler. Oysa bi-

rinden birini seçmek gerekir, yoksa aynı anda birkaç yol birden izlemek gibi bir durumla karşılaşılabilir. O halde keyfî bir yol mu tutulmalı yoksa öze ilişkin sorunların önceliği, anlamlar ormanında ilerleme olanağı verir mi?

I. Tercih Ölçütleri

1. Adsal Tanım ve Reel Tanım - İki tip tanım vardır. Adsal tanım sözcüğün tanımlanmasıdır, sözcüğün belirttiğini söylemekle yetinir ve reel olana ilişkin hiçbir öneri içermez. Şöyle dersem: "Bence *sınıf,* şu ya da bu ortak özelliğe (aynı iktisadi çıkarlar ya da aynı saygınlık düzeyi, veya..) sahip bir bireyler bütünüdür", bu tanım hiçbir hazır önerme içermez, gerçeği önceden kestirmez: Bu şekilde tanımlanan sınıf var mıdır yoksa yok mudur, bu tip bir toplumun ayırdedici özelliği midir? Buna karşılık reel tanım olup bitenin tanımıdır, gerçekliği içinde onu tanımlayanı belirtir, reeli yorumlar. Şöyle dersem: "Sınıf, şu ya da bu şekilde birleşmiş bir bireyler bütünüdür ve bu tip bir toplumun ayırdedici özelliğidir", bu tanım yorumlayıcıdır, bir sınıflar kuramı içinde yer alır. O halde adsal bir tanımı ya da bir tanım tipini seçmek için hangi ölçütlere - şayet varsa- tutunmak gerekir? Ayrıca reel tanımlar arasında bir sonuca gitmek gerekir mi ve nasıl?

En basit sorundan, reel tanımlar sorunundan başlayalım. Bu da, P. Sorokin'in önerdiği şu tanım olsun:

Toplumsal sınıflar: "1. Hukuken herkese açık, ama aslında yarı kapalı; 2. dayanışmalara dayanan; 3. "olağan" 4. bazı başka gruplarla (toplumsal sınıflar) çatışan (...); 5. kısmen örgütlü, ama özellikle hemen hemen örgütlü; 6. kendi birlik ve varlıklarının kısmen bilincinde olan ve kısmen bilincinde

olmayan; 7. 18., 19. ve 20. yüzyıllar Batı toplumunun ayırdedici grupları; 8. çokişlevli gruplardır (...)".

Bu tanım reeldir, terimin adsal anlamıyla sınırlı değildir, bir toplumsal yapı kuramının parçasıdır: Modern Batı toplumu sınıflardan oluşan özgün bir toplumsal yapıyla ayırdedilir. Bu tür bir tanım araştırmanın sonuçlarını dile getirir, kendisini doğrulayan bir çözümlemeye dayanmalıdır. Dolayısıyla doğru ve yanlış sorusunu sorar: Önerilen yorum geçerli midir? Ayrı soru Marksist tanım ya da tanımlar için ve daha genel olarak tüm reel tanımlar için geçerlidir. Kuşkusuz bu tanımlar arasından *hic et nunc* (burada ve şimdi, ç.n.) çabuk ve kesin bir çözüme varmak, yani *a priori* seçim yapmak düşünülemez. Reel bir tanımı benimsemek, bir sınıflar kuramını keyfî bir şekilde seçmek anlamına gelecektir.

Reel bir tanım seçilemediğine göre, adsal tanımlar arasından bir seçim yapılabilir mi? Mantıkçıya göre sorun bu değildir. Sorun basit bir terminoloji sorunudur, tartışma gerektirmez, her şey bir uzlaşma işidir. Esasen adsal tanımlar serbesttir: Herhangi bir imle bu imin ifade ettiği anlam arasında hiçbir zorunlu bağlantı olamaz, terimlerin, ne *sınıf* teriminin ne de diğerlerinin özü yoktur. Dolayısıyla sözcüklerin anlamı üstünde tartışmak boşunadır, adlandırmalar ve ifade ettikleri üstünde uzlaşarak anlaşmak yeterlidir. Görüldüğü gibi mantıkçının da öyle pek önemli bir yardımı olmuyor. O halde keyfiliğe geçilebilir mi?

2. Adsal Tanımların Tercih Ölçütleri - Konu aslında daha da karmaşıktır. Mantıkçı, mantıkçı olarak kuşkusuz haklıdır, ama bu özelliğinden dolayı gerçekliğin ancak bir bölümünü görür. Bir tanımın sadece bir "nesne"yi belirttiği (tanımladığı) öl-

çüde ve dolayısıyla reele ilişkin hiçbir önerme içermediği ölçüde hiçbir zaman yanlış olamayacağı doğrudur. Bundan tüm adsal tanımların geçerli olduğu sonucu çıkmaz. Sorun kuşkusuz doğru ve yanlışla değil, ama az ya da çok yararlı veya az ya da çok anlamlı, akla yatkın olanla ilgilidir. Ve reeli çözümlemede kullanılan başlıca araçları - aynı zamanda iletişim araçları- ilgelendirmediğine göre sorun küçümsenemez. Bu anlamda, sözcüklerin anlamını tartışmak önemlidir.

Adsal bir tanımın akla yatkınlığını değerlendirmek için üç tip görüşü dikkate almak gerekir:

A) Çağrışımlar ve Kullanımı - Dil, matematik imlerine benzeyen bir imler bütününe indirgenemez. Pek çok sözcük, belirttiğinden daha çok anlam ifade eder ve çağrışımlarla yüklüdür. Örneğin *demokrasi* ve *tiranlık* sözcükleri zımni değer yargıları içerirler, bu yargı birincisinde olumlu ikincisinde olumsuzdur. O halde tanım seçimi nasıl olur da basit bir anlaşma sorununa indirgenebilir?

Bu sorun *topumsal sınıf* deyimi için de sözkonusu mudur? *Sınıf* sözcüğü, kullanımı yönünden Marksist terminoloji içinde iyice oturdu, oysa aynı terminoloji *işçi sınıfı* ve *burjuva sınıfı* deyimlerine olumlu ve olumsuz anlamlar, özellikler yükledi. Yine de bu deyimler, belki burjuva sınıfı deyimi hariç, sosyal bilimler içinde yaygınlık kazandılar ve bir anlamda eski saygınlıklarına kavuştular. Herhalde, bu deyimlerin hiçbir zımni değer yargısı içermedikleri görülecektir.

B) İletişim, Kullanımı ve Gerekleri - Sözcükler, iletilmeye mümkün olduğunca açık ve uygun olmalıdırlar. Bu bakımdan, yaygın kullanımdan uzaklaşmak belli bir tehlikeyi, algılama ve tartışmanın bozulma tehlikesini taşır. Sosyal bilimler *(toplumsal sınıf* deyimini anlaşılmaz hale getiren anlam

fazlalığı buna bir örnektir), bilginler sitesini Babil Kulesi'ne çeviren ayrı sözcüklerin çokluğu ve gelişigüzel kullanılmasından zarar görür. Dolayısıyla diğer seçim ölçütlerinin olanak verdiği ölçüde yaygın kullanımdan uzaklaşmamak gerekir. Burada sadece mantıksal bir bakış açısının benimsendiğini ve *sınıf* ve *aile* ya da *sınıf* ve *kabile* anlamlarının sırasını değiştirmeye karar verildiğini varsayalım. Bu durumda hiç kuşkusuz müthiş bir karışıklık hüküm sürecektir.

C) Reel Olanı Anlayabilmenin Gerekleri - Bu, anahtar ölçüttür. Adsal tanım reel üstüne hiçbir görüş belirtmez, ama akla uygunluğu, yerindeliği yine de reele ve reeli araştırmak için seçilen bakış açısına bağlıdır. Bir başka deyişle ad tanımları, açtıkları sorunların akla yatkınlığına göre ve bilim dalının *formel konusunca belirlenen perspektif* içinde az ya da çok yararlı veya az ya da çok ilginçtirler. Kimi tanımlar sadece, hiç ilginç ya da hiçbir değeri, önemi olmayan sorunlar ile dolambaçlı sorunlara yol açarlar. *Demokrasi*'yi, bebeler dahil herkesin oy kullandığı bir rejim olarak tanımladığımı varsayalım, bu durumda yaptığım tanımın yararlılığı kuşkuludur. *Sınıflar*'ı, üyelerinin cüssesi ve güzelliğiyle ayırdettiğimi varsayalım, o zaman da bu terimin sosyolojik çözümlemeye hiçbir katkısı olmayacaktır. Ayrıca önemli sorunları kapatan ve gerçeği, çözümlemeyi çapraşıklaştıracak şekilde parçalayan tanımlar da vardır: *Totalitarizmi,* "örgütlü bir grup ya da bir duruma -Kilise, hükümet ya da parti- doğru üstünde ayrıcalık tanıma inancı" (E.H. Carr) olarak tanımlarsam, bu tanıma göre ortaya çıkan rejim bütün zamanların rejimi olur ve bazı modern rejimlerin özgünlüğünü ortadan kaldırır - o halde eski bir gerçeklik için yeni bir terim gerekir mi? *Sınıfı,* her tür toplumsal ayrımın sonucu olarak ta-

nımlarsam, bu durumda bireyci bir toplum ile esnek olmayan grupların oluşturduğu bir toplumun her ikisi de sınıflı toplumlardır, ve ben de toplumlar arasındaki yapı farklılıklarını sorgulamaktan uzak dururum - peki o halde benzerleri varken *(katman...)* niçin ille de bu terim?

O halde *sınıf* teriminden hareketle, aynı "aile"den başka terimlerle bağlantılı olarak, ortaya konulması ve tartışılması gereken bu akla yatkın sorular nelerdir? Bir başka deyişle toplumsal ayrımlar sorununun yönlendirdiği anahtar sorular nelerdir? Daha önce gördüğümüz gibi sosyolojik düşünce buna iki yanıt verir: Birincisi, toplumsal yapılaşma sorunsalı Tocqueville, Marx ve 19. yüzyıl sosyoloji geleneğinin kalıtıdır, ikincisi, toplumsal katmanlaşma sorunsalı çağdaş sosyolojinin kabaca önerdiği yanıttır. Sonuç olarak bunlar arasında bir seçim yapmak gerekir.

II. Toplumsal Yapılanma Ögesi Olarak Sınıf

*Toplumsal sınıf*ın adsal tanımlarını bütünüyle (ya da tüm tanımları adsal bileşenleri içinde) ele alalım. Böylece şu iki sorunsalın biri ya da diğeriyle ilişkili iki tip ayırdedebiliriz:

- Bir yanda -toplumsal yapılanma sorunsalı- *sınıfı* reel bir grup olarak ortaya koyan tanımlar; bu grubun birliği yaşanmış bir gerçekliği ifade eder (bilerek ya da bilmeden).

- Diğer yanda -katmanlaşma sorunsalı- *sınıfı* sıradan bir kümeye, bir ya da birkaç ortak özellik çevresinde biraraya gelmiş, ama davranış şekillerinde ortak bir kimliği ya da/ve kolektif bir kimlik duygusu olmayan bir bireyler toplaşmasına indirger.

Sözün kısası reel grup olarak *sınıf* ile basit bir

kategori olarak *sınıf* arasında bir seçim yapmak gerekir.

1. Yapılanma Terimleriyle Sınıflar Sorunsalı - Sosyoloji geleneğinin mirası olan bu sorunsal, esas itibariyle, şu sorularla ifade edilir:

- Toplumların örgütlenme ya da yapılanma ilkesi hangi ölçüde aynıdır? Bu yapılanma, toplumsal dinamiği hangi ölçüde yönlendirir? Esas sorular ise Marx'tan kalanlardır: Marx'ın anladığı anlamda toplumsal sınıflar, bilinen tüm toplumların ayırdedici özellikleri midir? Sınıflar mücadelesi tarihin motoru mudur? Bunlara, Pareto'nun kuramının sorduğu soru eklenir: Tarih, yöneten sınıf ile yönetilen kitle arasındaki bölünmeyle belirlenen toplumsal bir yapının sürekliliğini doğrular mı?

- Modern toplumdaki (Batı) yapılanma biçimi nedir? Toplumsal atomlaşmayla mı (Burke, Tocqueville), yoksa sınıflar çatışmasının farklı bir biçimiyle mi (Marx) ayırdedilir? Ya da: Bunun egemen özelliği hangisidir, toplumsal bölünme ve bir sınıfın egemenliği mi (Marx), yoksa eşitlik ve aynılık eğilimi mi (Tocqueville)? Dolayısıyla ilk soru şudur: Toplumu yapılandıran, yani davranma ya da/ve toplum üyelerini bir araya getirme (haberleri olsun ya da olmasın) biçimlerini önemli ölçüde bağlayan gruplar gerçeklik içinde saptanabilirler mi? Tarih, bu sorunlara bir başkasını daha ekledi: Modern toplumun bu değişik ifadesi, yani Sovyet toplumu nasıl yapılanır? Sınıflar kuramını ve özellikle de sahiplendiği kuramı (ya da 1980'li yılların sonuna kadar sahiplendiği) doğrular mı, yoksa çürütür mü?

- Toplumsal kimlik ve dayanışmaların, toplumsal karşıtlıkların biçimleri ve yoğunlukları nelerdir? Büyük toplumsal gruplar, genel ya da özel olarak, toplumu yapılaştırırken bu yapının harcı nedir: Çıkar çatışması (Marx), paylaşılan inançlar ve

gelenekler (Tönnies)...? Tarihte insanları birbirine bağlayan toplumsal bağlar nelerdir? Toplumsal bölünmelerin kaynakları nelerdir?

Bu sorular, toplumsal sınıflar sorunsalını, yapılanma bakımından irdelemek için elbette yeterli değildir. Yine de başlıcaları gibi görünen bu soruların önemini ve güçlüklerini de vurgulamakta yarar var. Bu açıdan bakıldığında *sınıf* sözcüğünün, birtakım açıklıkları gerektirse de, toplumsal ayrımlar terminolojisi içinde ayrı ve daha belirgin bir yeri vardır. Anlatım farklılıklarının, reelin farklılıklarını ortaya koymada öyle önemli bir engel oluşturduğu söylenemez.

2. Katmanlaşma Sorunsalı ya da Yolunu Şaşırmış Sınıf Sözcüğü - Katmanlaşma sorunsalı daha başka sorular içerir: İnsanlar şu ya da bu ölçüte göre nasıl bir dağılım gösterirler -Eşitsizlikler ya da eşitsizliklerden sadece biri nasıl bir dağılım gösterir? Katmanlaşma üstüne yapılan araştırmalar, toplumların bileşimine -toplumsal örgütlenmesi değil- ilişkin bilgiler verir. İlkesel bakımdan her iki sorunsal birbirleriyle kesinlikle çelişmez, sadece belli farklılıklar gösterir ve birbirlerini dışlamaz. Ama yine de iki şey eklemek gerekir:

- Eğer sosyolojinin, diğer tüm insan bilimleri gibi, konusu insanların yaşam biçimlerini ve bunların sonuçlarını aydınlatmaksa, toplumsal yapı sorunları da katmanlaşma sorunlarından daha önemlidir. Sadece birinciler toplumsal yaşam ile toplumsal dinamiğin ortaya koyduğu sorunlarla yakından bağlantılıdır. Katmanlaşma araştırmalarının değerlendirdiği nesnel (ya da hatta öznel) veriler sosyologun kabul ettirdiği bir sınıflamanın eleğinden geçer, insan davranışları, toplumsal bağlar ve toplumsal bölünmeler üstüne hiçbir açıklamada bulunmazlar ya da pek az şey belirtirler; nesnel veriler bir gerçeği,

bu gerçeği yaşayanlara yabancı ölçütlere göre ortaya koyarlar, hiçbir şey açıklamazlar.

- Katmanlaşma araştırmalarının uyandırdığı ilgi ister büyük ister küçük olsun, *sınıf* sözcüğünün bunlarla en ufak bir ilgisi olamaz. Sözkonusu araştırmalar içinde yolunu şaşıran bu sözcük böylece, bu araştırmaların şu yanılgıya düşmesinde rol oynar: Kendilerini, olmadıkları şekilde göstermek.

Sınıf sözcüğünün katmanlaşma araştırmaları içinde niçin yeri yoktur? *Sınıfı* bir kategori olarak algılamak her şeyden önce olup bitenleri açıklama olanağından yoksun olmak demektir. Eğer *sınıf, toplumsal katman*la aynı anlamı alırsa, o halde zaten varolan diğerlerine niçin başka eşanlamlı bir sözcük daha eklensin? *Sınıf* sözcüğünün bu şekilde kullanılması, daha sonra toplumsal ayrımlar terminolojisini yeni uyarlamalarla genişletmek demektir. Dolayısıyla ve *katmanlaşma* teriminin toplumsal ayrımlar üstüne tüm incelemeleri kucaklayan bir terim olarak kullanılması sonucu (ve aynı zamanda *fiilen* kapladığı alan açısından), toplumsal katmanlaşma sorunsalı toplumsal ayrımların genel sorunsalı olmaya başlar, oysa sadece kısmi ve ikincil bir sorunsalıdır. Böylece reel ancak dolaylı ve çapraşık bir şekilde görülebilir, çünkü anahtar sorunlar dikkate alınmamıştır. Bu durum, sözkonusu sorunların açıkça bir kenara itildiği anlamına gelmez, ama gerçek anlamda ele alınmadan sonuca bağlanmışlardır. Nitekim:

- Toplumlar, toplumsal ayrımların aldıkları biçimlere göre mi ayırdedilirler? Şayet *sınıf* sözcüğü *katman* anlamında ele alınırsa, bunun yanıtı kendiliğinden gelir: Sınıflar tüm toplumlarda vardır, dolayısıyla tüm toplumlar, sınıflı toplumlar olarak birbirine benzerler. Gelir ya da saygınlık düzeyi ölçüt olarak alındığında, sınıf evrensel bir gerçeklik

haline gelir, zira zenginlik ve saygınlıkta eşitsizlik tanımayan toplum yoktur. Terminoloji toplumlar arasındaki farklılıkları silme, bu farklılıkların bir anlamda önemsiz olduğunu ileri sürme eğilimine girer. Bu yüzden sözkonusu terminoloji, gelişigüzel ve düşüncesizce kullanıldığı andan itibaren yansızlığını yitirir.

- Şu ya da bu toplumu yapılandıran grupların varlığını hangi ölçüler belirler? Bu gruplar kendi üyelerinin davranış ve algılama biçimlerini hangi ölçüde yönlendirirler? Katman-sınıf sorunsalı bu sorulara yanıt getirmez -onun konusu değildir- , ama bunu açıkça belirtmediği andan itibaren üstü kapalı yanıtlar vermeye başlar. Her şeyden önce ve özellikle toplumu bir *continuum*, düzenli bir hiyerarşi şeklinde göstererek ve dolayısıyla uçurum, kopma düşüncesini silerek bunu yapar. Büyük ölçüde Amerikan toplumundan esinlenen bu yaklaşımın doğru olduğu varsayılsa bile, öngerçek olarak öne sürülemez. Daha sonra çözümlemenin ayırdettiği kategorilerin, varoluş biçimleri bakımından reel grupları kapladığı kanısı az ya da çok uyandırılır. Nitekim Amerikan sosyal bilimleri, yoksulluğun iktisadi bir tanımını şu şekilde kabul ettirmiştir: Geliri belli bir dolar miktarından düşük olan herkes "yoksul" kabul edilir. Yoksulluk iktisadi bir kategori olarak anlaşıldığı sürece bu tanıma kimse bir şey diyemez. Ama burada bir yanılma var: İstatistiksel kategori, toplumsal politikalar için temel olarak kullanılmıştır, reel bir grupla özdeşleştirilmiştir. Oysa, bu ölçütlere göre, keşiş ve berduş da aynı kalıba ya da aynı kategoriye veya aynı sınıfa girmiş olur.

Bu çözümleme (kabaca) doğruysa -olup bitenlere biraz daha yakından bakıldığında birtakım ayrımlar getirmek gerektiği görülür- şu önermeyi yapmaya olanak verir: *Sınıf* terimi toplumsal yapılan-

ma incelemelerinde kullanılmalıdır. Biz bu savı benimseyeceğiz.

III. Sınıf Teriminin Ayırdedici Çizgileri Üstüne

Burada amaç *sınıf* teriminin gerçek bir tanımını vermek değil, ama sadece ayırdedici çizgilerini ortaya koymaktır, ancak bu şekilde sosyoloji geleneğinin bıraktığı sorunsalın ele alınıp incelenmesine olanak verecek bir anlamda küçük bir tanıma varılabilir.

Toplumsal sınıf deyimi toplayıcı bir terimdir (dağıtıcı değil), bu terim her durumda bir topluluk içindeki bir bireyler bütününü, bir insan toplaşmasını belirtir. Seçilecek bakış açısı çerçevesinde bu grup, reel ve kalıcı bir birliğe sahip olur ve böylece toplumu yapılandırır. Bu reel birliğin ne anlama geldiğini belirtmek gerekir, ama bir de bir toplumu ya da bunun bir bölümünü yapılandırabilecek toplaşmalar vardır. Bir başka deyişle sınıfı katmandan ayırmamak gerekir, ama bu yetmez, aynı zamanda sınıfı aile ya da hısımlığa, klan ya da yandaşlar topluluğu, düzen ve kast, etnik grup, parti'ye... göre de nitelemek gerekir. Üç ölçüt benimseyeceğiz; bu ölçütler, teamül haline gelmiş kullanımı dışlamadan ve kabul edilen bakış açısına bağlı kalarak *sınıfı* ayırdetmeye olanak verirler. Bu *sınıf* ölçütleri ya da *sınıf*ın ayırdedici çizgileri şunlardır:

- Demek ki sınıf, her şeyden önce birliği üyelerinin yaşamına kalıcı bir şekilde yerleşmiş reel bir gruptur. Bu yönüyle katmandan ve bir bireyler derlemesi olan diğer tüm gruplardan (bir otobüsün yolcuları, bir kuşağın üyeleri, vb.) ve de tüm rastlantısal gruplardan ayrılır. Bu birliğin, yaşam biçimi bakımından anlamı nedir? İki biçimde görülebilir: Ya

sınıfın üyeleri aynı davranış biçimine, benzer tutumlara sahiptirler, ama bu birliğin bilincinde değildirler; ya da - ki bu daha güçlü bir durumdur - sınıf benzer şekilde yaşayan ve düşünen ve birlik ve dayanışmalarının bilincinde olan bireylerden oluşur. Her iki durumda da sınıf, değişik yoğunlukta olsa da, kendi üyelerinin yaşam biçimini yönlendirir.

- Sınıfsal birliğin kaynağı, maddi nesneler ya da /ve iktidar bakımından bir durum ve çıkar ortaklığıdır. Bu ölçütün ikili kabul edilmesinin ve sınıfın, iktisadi olduğu kadar siyasal bir kökeni de olabileceği şeklinde tanımlanmasının nedeni Pareto ve tilmizlerinin savlarını tartışma dışı bırakmamaktır. Başka bir seçim de elbette olanaklıydı.

Bu ölçüt sınıfı dini, etnik ya da ırksal gruptan ve aynı zamanda meslek birliği ve kasttan ayırdetmeye olanak verir. Meslek birliği ve kast hiyerarşik bir sistem içinde yeralırlar, işbölümünde özgün bir rolle ve aktarımı münhasıran ya da özellikle kalıtım yoluyla (kast bütünüyle kapalı bir gruptur, oysa meslek birlikleri sisteminde belli bir hareketlilik vardır) olan değişik bir hukuksal statüyle ayırdedilirler. Sınıf fiili bir gruptur, varlığı bu türden birtakım yasal düzenlemelere tâbi değildir. Bu ayrım (klasik) reelin yorumunu bağlamaz: Bir meslek birliğinin arkasında bir sınıf saklı olabilir.

- Sadece sınıf, sayısal önemi ya da "stratejik" önemi (iktidarı elinde bulundurma) nedeniyle, global toplumun (siyasal toplum bütününün, ç.n.) önemli bir bölümüdür. Her durumda, sınıf, aileden, klan ya da yandaş topluluğundan farklı olarak, maddi olarak hiçbir zaman aynı yerde toplanmamış (kimse hiçbir zaman bir sınıfı görmemiştir) nesnel bir gruptur.

İşte, kuşkusuz aritmetiksel bir çözüm şeklinde

ortaya konamayan üç ölçüt önerisi. Ama bu tanımın amacı sadece geçerli bir hareket noktası sağlamaktır. Adsal tanım şu ya da bu sınıflar kuramının geçerliği konusunda bir önyargıda bulunmaz, sadece ortaya koyduğu önemli sorunların ele alınmasına olanak vermeyi amaçlar.

İKİNCİ KISIM
SÖZCÜKLER VE ŞEYLER

Toplumsal sorunlar sorunsalı (yapılanma açısından) o kadar geniştir ki, ancak bazı yönleri -o da kısaca- incelenebilir. Dolayısıyla sadece aşağıdaki sorunlar ele alınacaktır:

- Toplumsal sınıflar, tarih boyunca, Marx'ın kendilerine yüklediği rolü oynadılar mı? Tarih, hangi ölçüler içinde sınıflar mücadelesi tarihidir?
- Pareto'nun, yöneten sınıf ile yönetilen kitle arasında yaptığı ayrımın kapsamı, etkisi nedir? Ve de Batı'da bir yönetici sınıf hangi ölçüler içinde vardır?
- Batı toplumlarında toplumsal yapı hangi yönde gelişme göstermiştir? Tarih, Tocqueville'in öngörülerini hangi ölçüler içinde doğrulamıştır? Ve toplumsal sınıflar ne olmuştur?

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SINIFLAR MÜCADELESİ VE TARİHİN DİNAMİĞİ

Tarihin Marksist yorumu günümüzde saygınlığından çok şey yitirmiştir. Bunun başlıca nedeni yine tarihten kaynaklanır: Marx'ın vaatleri gerçekleşmedi ve Lenin'in gözden geçirdiği ve düzelttiği Marksist şema, esinlediği tarihsel deneyimlerden çok zarar gördü. "Sınıfsız toplum" artık tarih ufkunda görünmüyor. Ama eğer Marx kötü bir kâhin idiyse, bu onun aynı zamanda kötü bir tarihçi olduğunu gösterir mi? Tarih içinde sınıflar mücadelesine -Marksist yorum- nasıl bir rol yüklemek gerekir?

"Karşıtlık yoksa, ilerleme de yoktur. Bu, uygarlığın günümüze kadar izlediği yasadır." Marx'ın bu yasayı nasıl algıladığını gördük: Üretici güçler, tarihi, sınıflar mücadelesi aracılığıyla bir anlamda iter. Ayrıca Marx'ın yorumundaki özgünlüğün nereden geldiğini de gördük: Toplumsal oluşumlar ekonominin dinamiğinin etkisiyle zorunlu olarak birbirini izleyerek tarihi oluştururlar. Her üretim tarzı iki sınıf içerir, bu sınıflar acımasız bir mücadeleye girişirler ve üretici güçlerin gelişmesi öykünün sonunu belirler: Egemen sınıf, her seferinde "kontrol edebileceğinden" daha fazla üretici güç birikimine yol açarak kendi yıkımını hızlandırır ve böylece toplumsal mücadele, *Manifesto*'nun ünlü deyişine göre, "ya toplumun bütünüyle devrimci bir dönüşümü, ya da mücadele halindeki iki sınıfın birden aynı anda yok olmasıyla" sonuçlanır. Böylece her toplumsal oluşum bir öncekinden çıkar, bu süreç sınıflar mü-

cadelesini ortadan kaldırarak tarihin sonunu işaret ederek sınıfın doğuşuna kadar devam eder. Sistem anlayışının tarihsel bir kehanet düşüncesiyle bütünleştiği bu görkemli tasarı çok büyük bir çekim gücü yarattı, ama tarihle karşılaşınca ne oldu?

I. Sınıflar Mücadelesinin Eski Biçimleri

1. Efendiler ve Köleler, Patricius'lar ve Plebler, Baronlar ve Serfler, Ustalar ve Kalfalar - *Komünist Manifesto*'nun başında yeralan bu ünlü sıralama, antik toplum ile feodal toplumda mücadele içindeki sınıflar sıralamasıdır. Bu sınıflar tarihi yapmışlar mıdır -ve de Marx'ın belirttiği şekilde mi? "Marx'ın bizzat kendisi, diye yazar Kostas Papaioannu, *Manifesto*'da sıralanan sömürülen sınıflardan hiçbirinin kendisine atfedilen devrimci rolü oynamaya muktedir olmadığını iyi biliyordu. Efendiler ve köleler, Patricius'lar ve plebler, senyörler ve serfler, ustalar ve kalfalar arasındaki mücadele hiçbir durumda toplumun "devrimci bir dönüşümü" ve "yeni ve üstün" bir üretim biçiminin kurulmasıyla sonuçlanmamıştır. Mücadele halindeki sınıfların "aynı anda ortadan kalkması" görüşü ise sadece bir belagat gibi görünüyor, tarihte bunu doğrulayacak tek bir örnek aramak bile boşunadır." Marx ister bunun bilincinde olsun ister olmasın, *Manifesto*'daki ifadeler tarihin tartışma götürmez verilerine uymuyor: "Özgür insanlar ve köleler", Roma'da İmparatorluk'un çökmesine yol açan köle ayaklanmaları değildi; "baronlar ve serfler", köylü ayaklanmaları hiç eksik değildi; ama bunların hiçbiri başarıya ulaşmadı; "ustalar ve kalfalar", korporasyonlara son verenler kalfalar değildi.

Daha genel olarak, Marx'ın sözünü ettiği sanayi öncesi toplumların hiçbiri, hiçbir zaman, üretim

güçleri ile ilişkileri arasındaki çelişkiden doğan bir devrim sonucunda yıkılmadı. Geçmişin devrimci hareketlerinin hemen hepsi "toprağa sahip olma - değişmez ve ilerlemeye karşı üretici güç - sorunu üstünde odaklaştı. Tarımda 19. yüzyıla kadar bir yüzyıl süren durgunluk, toprakların devrimci paylaşımını engellemedi (ne de büyük toprak sahipliğine geri dönüşleri). Tarım tekniklerindeki yavaş ve belli belirsiz ilerlemelerin, C. Flaminius'un tarım yasalarının başarısında hiçbir rolü yoktu (ya da Gracius'ların yasalarının başarısızlığında). (...) Ne eski Yunanlılar'ın su değirmeni ya da *tribula*'nın (Afrika'nın harman aracı) kullanılması, ne de Galyalılar'ın tekerlekli arabası ve "mekanik" biçerleri Aşağı-İmparatorluk köylüleri'ne, vergi görevlilerine ve büyük toprak sahiplerinin baskılarına karşı direnmek için gereksinim duydukları "yeni ve devrimci güçleri" sağlayamadı: Onların ataları bağımsızlıklarını ve refahlarını açıkça başka silahlara borçluydular? Genel anlamda, kapitalizm öncesi koşullarında toprağın statüsü başlıca ve sadece bir güçler oranı sorunuydu: Ortaçağ'da, köylüyü köleleştiren hemen her yerde "kol değirmeni" değil, devlet ve savaş atıydı." *Manifesto*'nun tarihe bakış açısı olsa olsa Sorel'in belirttiği anlamda bir efsanedir.

2. Soylular ve Burjuvalar: Fransız Devrimi'nin Yorumlanması - Marx, Fransız Devrimi üstüne sistematik bir çalışma bırakmadı- 1844'teki Konvansiyon tarihini yazma tasarısı gerçekleşmedi. Ama yapıtlarında bu müthiş olayı, yer yer çelişen parçalar halinde yorumladı; bunlar Devrim'i tarihsel maddeci çerçevede ele almanın güçlüğünü gösterir.

İlk güçlük şudur: İngiltere'de sanayi devrimi erken başladı ve siyasal devrim eksik kaldı, Fransa'da ise kapitalizm geç kaldı ve siyasal devrim Avru-

pa'yı sarstı. Birbirinden farklı olan bu iki tarih nasıl birlikte düşünülebilir? Marx kapitalizmin iktisadi ve toplumsal tarihini İngiltere'de inceledi, ama ona devrimci kopuşun siyasal modelini Fransa tarihi verdi. Oysa siyasal devrim ekonominin dinamiğine bağlı olmalıydı. Böylece Marx Fransız deneyimini, İngiltere'de gözlediği ekonomideki gelişmeler ile sınıflar mücadelesinin ışığında yorumladı: Kapitalizm ile hem egemen hem yönetici bir sınıfın - sermaye, Parlamento ve devlete sahip - gelişimi. "Procuste'ün bu yatağına giren, diye yorumluyor François Furet, Devrim ve 19. yüzyıl Fransası'nı anlamak ve hatta tanımak kolay değildir."

Genç Marx'ın gözünde demokratik devletin doğuşu Devrimin özünü oluştururken, 1845 sonrasının Marx'ı bu doğuşu, sadece yeni üretim tarzının eskisinin içinde ortaya çıkması olgusuna, yani toplumsal kapitalist ilişkilere, soyluluğa ve "feodal" çağa dayanan burujuvazinin zaferine indirger. Siyaset bütünüyle toplumsala tabidir, böylece burjuvazi devrimci tarih üstünde tek başına hüküm sürer.

Marx'ın bu yorumu ve daha genel olarak Devrim'in Marksist yorumu, en azından iki önemli itirazla karşılaşır. Birincisi, bir sanayi burjuvazisinin Fransız toplumuna 18. yüzyıl sonundan itibaren sözde egemen olduğu düşüncesi sadece "düşsel bir postülat"tır (F. Furet). 1789, toplumsal bakımdan açıklanabileceği ölçüde (bizce ikincisi), burjuvazi kuramın gerektirdiği niteliklere sahiptir, zira sanayi kapitalizmiyle hiç ilişkisi olmadığı gibi kısacası kapitalizmden de geniş ölçüde bağımsızdır (sadece mülkiyet anlayışı dışında). İkincisi bu yorum Devrim'in akışını olduğu kadar Konsüllük ve İmparatorluk'un kurulmasını da anlaşılmaz hale getirir.

Nitekim, şayet Devrim devlete toplum içinde zaten egemen olan bir burjuva sınıfının sahip olması

ve bu sahiplenmenin 1789'da gerçekleştiği doğruysa, olayların devamını -1793, Thermidor, 18 Brumaire- açıklayabilmek en azından zordur. O halde niçin Devrim, anlamı ve içeriği belirlenmiş olmasına rağmen daha büyük bir hızla devam eder? Bütünüyle burjuva bir Devrim çerçevesinde niçin bütün bu siyasal oluşlar patırtılı bir şekilde birbirini izler?

Örneğin niçin Terör? Bunu anlamak için Marx, birbirinin peşisıra iki çelişkili çözümleme yapar. Birincisine göre Terör, görünüşe rağmen, İnsan Hakları'nın ilanı ya da 4 Ağustos Gecesi'yle aynı özelliklere sahiptir; Terör, burjuva liberalizmine bağlıdır, onun geçici ve halk aracıdır.

İkincisine göre, tersine, 1793, burjuvazinin denetimi dışındadır ve Robespierreci ve baldırıçıplak halkın (sans-culottes) çıkarlarını simgeler; proletarya, burjuvaziyi geçici olarak devirmiştir, ama nesnel koşullar nedeniyle kendi devirdiğinin hizmetine girmekten kurtulamayacaktır - Terör, feodalitenin yıkıntılarını ortadan kaldırarak nesnel olarak burjuva devriminin görevlerini tamamladı. Böylece Marx çelişkili ve aynı zamanda keyfi yorumlar arasında gidip gelir.

Daha da çarpıcı olanı ise şudur: Olayların devamı, Marx'ın sisteminin kabul etmediği siyasal tarihin bu bağımsızlığını gösterir. Thermidor'da korunan ya da yeniden kurulan burjuva hükümetinin 18 Brumaire'de yeniden düştüğü nasıl açıklanacaktır? Konsüllük ve İmparatorluk dönemleri, sınıflar mücadelesi bakımından nasıl açıklanabilir?

Dolayısıyla Marksist tarih şeması, çözümlemenin karşısında pek duramıyor. Aslında Marx'ın yorumlarını bir anlamda kendi felsefesi ve devrimci kahinliği önceden belirler. Geçmiş tarih için ana hatlarıyla çizdiği görkemli tablo, burjuvalarla proleterler arasındaki mevcut mücadeleyi önceki tüm

mücadelelerin bir tür özeti gibi görür. Bir başka deyişle Marx, geçmişin "sınıflar"ını o anın kendi "sınıflar" yorumunun ışığında çözümleyerek geçmişe yönelik bir izdüşümünde bulunur. Böylece tarihte çeşitli sömürülen sınıfları devrimci gizillikler ve çeşitli "egemen sınıfları" da iktisadi aktivizmle (pragmatizme benzeyen felsefi doktrin, ç.n) donatır.

Böylece Marx çok sayıda farklılığı, özellikle toplumsal yapılanma tarzına ilişkin farklılıkları atlamıştır. Tarihsel betimlemelerinde Marx sınıf sözcüğünü belirsiz ve kötü bir tanımlamayla kullanır: Antik Çağ'ın köleleri, Ortaçağ'ın kalfaları, Eski Rejim'in soyluları, modern burjuvalar hepsi "sınıf"tır. Bu kullanım tarzı, eski yapılanma biçimlerinin çeşitliliğini dikkate almaz ve özellikle de modern toplumların özgünlüğünü görmezden gelir.

II. Sınıflar Mücadelesinin Modern Yorumu

"Marksizm", diye yazar Raymond Aron, "söylemek gerekirse Eski Rejim toplumunun modern toplumun ışığında ve modern toplumun da Eski Rejim'in ışığında yapılan bir yorumudur". Marx sadece geçmişe, modern topluma özgü bir ekonomizmi yakıştırmakla kalmamış, aynı zamanda modern topluma kaybolmakta olan siyasal ve toplumsal farklılıklar da yüklemiştir. Modern eşitlik ilkesi ona göre önemsizdir: Ne medeni eşitlik ne de siyasal eşitlik, gelişmeleri derinlemesine değiştirmiştir. Yenilenmiş, değişik şekliyle (burjuvalara karşı proleterler) sınıflar mücadelesi varlığını korur; bu da, modern toplumun ortaya çıkışında tarih içinde bir kesintiyi görmeyi engeller. Bu anlamda Marx, Burke ya da Tocqueville'in gördüklerini, yani "demokratik" devrimin getirdiği radikal yeniliği göremedi.

Kuşkusuz, Marx'ın gözlemlediği birinci sanayi

devrimi dünyasında şiddetli toplumsal bölünmeler ve işçilerin sefaleti çok belirgindi. Ama o dönemin aktörleri artık bir meslek birlikleri toplumunun aktörleri değildi. Bir kez daha kendi sisteminin kurbanı (tarihin bir düellolar zincirlemesi olması) olan Marx, burjuvaziyi soyluluğun yerini alan sınıf olarak gördü ve ona, büyük ölçüde kafasındaki o eski "egemen sınıf" düşüncesinden kaynaklanan belli bir saydamlık atfetti. 19. yüzyılda, kimi ülkede daha erken, kimisinde daha geç olsa da, Batı Avrupa'da çalışma koşulları benzer ve yaşam tarzı bakımından görece mütecanis olduğu için bir işçi sınıfından kabaca söz edilebilir, oysa bir burjuva sınıfından, hele kuramcı Marx'ın yaptığı gibi - hem egemen (iktisadi bakımdan) hem yöneten (siyasal bakımdan) mütecanis bir sınıf- hiç sözedilemez. Aksi halde "burjuvalar"ın devrimler, hükümet darbeleri ve savaşlarla kaç kez parçalandığı nasıl açıklanacaktır? Marx "burjuva sınıfı"nı Eski Rejim soyluluğu modeli -neredeyse doruğundaydı- ya da onun görüntüsü üstüne oturttu, oysa pek çok şey büyük değişikliklere uğramıştı.

Özellikle: 1) Yeni toplum, görevlerin birbirinden daha çok ayrılmasıyla ayırdediliyordu; bu ayrım, örneğin işyeri sahibi ve yöneticilerine orduda komutan ya da yürütme erkinde yönetici olmalarını yasaklıyordu; 2) Siyasal eşitlik yurttaşı emekçiden ayırıyor ve siyasal düzene daha fazla bir bağımsızlık veriyordu, 3) Hak eşitliği, hareketliliğin önündeki hukuksal engelleri kaldırıyor ve toplumsal sınırları potansiyel olarak açık hale getiriyordu. Ama Marx bütün bu dönüşümlere yabancı kaldı, çünkü ona göre büyük kopuş henüz gerçekleşmemişti, gerçekleşecekti.

1. Mirasçısız Sınıflar Mücadelesi - Sistem (kapitalist) olması gerektiği gibi işlemedi ya da kö-

tü işledi ve aktörler (burjuvalar ve proleterler) rollerini oynamadılar.

A) Kapitalizmin Mantığı ve Demokratik Politika - Kapitalist gelişme ve "burjuva" denen, aslında demokratik olan devletin eylemi, önce şu sonuçlara - Marx'ın öngördüklerinin genel olarak tersi- yol açtı: Yaşam düzeyinin genel ve önemli ölçüde yükselmesi, iktisadi eşitsizliklerde büyük azalma, toplumsal bakımdan koruyucu bir devletin gelişmesi.

İlk gerçekleşme, emek verimliliğinin - bir anlamda devrimci- artması oldu. Üretkenlik artışları çalışma süresini azaltarak çok daha fazla üretmeye olanak verdi ve bu artışlar yaşam düzeyinin genel bir yükselmesine etkide bulundu. Söylemek gerekirse Ford, Marx'ı ve yoksullaşma kuramını yalanladı: Kitle tüketimi, pazar ekonomisinin mantığında vardı. Jean Fourastié'nin hesapları aşağıdaki sayıları ortaya çıkardı:

Ortalama işçinin yaşam düzeyi	1698'de	1
Ortalama işçinin yaşam düzeyi	1831'de	1,6
Fransızların ortalama yaşam düzeyi	1831'de	2,2
Asgari geçim	1950'de	6
Fransızların ortalama yaşam düzeyi	1959'da	12
Asgari geçim	1980'de	18-20
Fransızlar'ın ortalama yaşam düzeyi	1980'de	35

Toplumsal gelişme de, görece yoksullaşma savını çürütür. Tarihsel çalışmalar, Balzac ya da Dickens'in yapıtlarında okuduklarımızı doğrular: Aradaki farklar çok azalmıştır. Bu genel eğilimi -çeşitli yorumlar içerir- açıklayan nedenlerden biri de şudur: Sermaye gelirleri, emek gelirleri karşısında görece ve yavaş yavaş azalmıştır. Bu gelişmenin de birkaç nedeni vardır: Rant gelirleri ile geleneksel kârları azaltan teknik ilerlemeye dayalı büyüme süreci, rantları kemiren enflasyon, ücretlilerin ta-

lepleri ve kolektif eylemi..., ve vergi uygulaması, yani demokratik devlet politikası.

Nitekim demokratik devlet, Marx'ın kesinlikle öngörmediği bir rol oynadı. 19. yüzyılda utangaç bir sosyal mevzuat dışında hemen hiçbir müdahalede bulunmadı, ama ertesi yüzyıl devletin müdahaleleri çoğaldı ve çeşitlendi: Sosyal mevzuat daha zorunlu hale getirildi, vergi daha ağırlaştı ve yaygınlaştı, sosyal politika daha aktif ve daha koruyucu oldu. 1930'lu yıllardan itibaren Batılı devlet yavaş yavaş koruyucu bir devlet ya da pazarın sosyal maliyetlerini azaltmaya ve başlıca iktisadi risklere karşı belli bir güvenlik sağlamaya çalışan (işsizlik, hastalık, yaşlılık) bir *Welfare State* olmaya başladı. "Burjuva devlet" sanki oyunun kurallarına uymadı.

B) Proletarya'nın "İhaneti" - Belli bir süre, o da belli bir ölçüde Marx'ın düşünceleri, kendi kuramının tarihin bir zorunluluğu olarak gördüğü bir şeyin ortaya çıkışına katkıda bulundu. Almanya (Hitler'e kadar), Fransa, İtalya'da Marksist partiler daha sonra özellikle Marksist-Leninist (komünist) partiler sınıflar mücadelesinin -Marksist anlayışa göre- simgesi oldular: Ölümüne bir düello gibi algılanan bir siyasal mücadele. Güçlü bir aygıtla donanan ve Sovyet referansıyla ("Doğu'daki büyük ışık") silahlanan komünist partiler aracılığıyla işçi dünyasının bir kesimi kendini Marx'ın kendisine yüklemiş olduğu misyonun taşıyıcısı olarak gördü. Ama düşüncelerin gücü, olayların mantığına karşı koyamadı. Batı'da kapitalizmin iktisadi ve toplumsal başarıları ve kuşkusuz, özellikle de Doğu'daki sosyalizm görüntüsünün bozulması komünist partilerin gerilemesine ve her tür "devrimci yönelim"in sönmesine yol açtı.

Bu bağlamda N. Kruşçev (1956 raporuyla), A. Soljenitsin (yapıtlarıyla) ve nihayet M. Gorbaçov

(*glasnost*'uyla) Latin Avrupa'sında sivil barış için çok şeyler yaptılar.

Başka bir yol, Anglo-Sakson ülkelerin girdiği yol üstün geldi. Amerikalı ve İngiliz işçiler, Marksist devrimci düşüncelere yabancı kaldılar. Bernstein'dan sonra, Lenin de 1902'de *Ne Yapmalı?* adlı yapıtında İngiliz işçilerin "trade-unioncu bilinç"ten başka bir bilinci olmadığını ve reformizme kazanıldıklarını saptıyordu. Lenin'in bundan çıkardığı sonuç, Bernstein revizyonizminin çıkardığı sonucun tersiydi: Devrimi gerçekleştirmek için, "proletarya bilinci"nin mutemedi olan parti-mezhebe bel bağlamak. Ayrıca Marx'ı da düzeltme gereğini duyduysa bunun nedeni Marx'ın yanılmış olmasıydı. Marx işçi sınıfını sadece pasif olarak ya da devrimci olarak veya daha doğrusu gerçekten bir sınıf, yani devrimci olana kadar pasif olarak düşünmüştü. Örgütlü talep mücadelesine girmek üzere, ayaklanmadan yüz çeviren İngiliz işçiler, böylece Marx'ın öngörmediği bir yolu açıyorlardı. Bir başka deyişle Marx işçilerin, *sistem çerçevesinde* etkili kolektif bir eylem yürütmek üzere örgütlenebilme yeteneğini görmedi. Onun gözünde sınıf çıkarları taban tabana zıttı, hiçbir uzlaşma olanaklı değildi. Oysa işçiler ve patronların çıkarları bir yönüyle karşıt olsa da, ortak çıkarları da vardı (işyerinin ve ekonominin gelişip güçlenmesi). Her ne olursa olsun Anglo-Sakson tipi işçi sendikacılığı sistem içinde etkili bir eylem yürüttü ve yine sistem içinde, bazı önemli anlarda (1970'li yıllar İngiltere'sinde olduğu gibi) kendine önemli yer sağladı.

"Yavaş yavaş gelişen bir ekonomide, diye açıklar Raymond Aron 1950'li yıllarda, farklı toplumsal grupların barışçıl çatışma, yani sürekli bir kavga, çekişme içinde olmaları normaldir (...) Odak noktası ulusal gelir dağılımı olarak kalan sakin yarışma-

dan çıkıp, devrimin kahraman, coşkulu ya da dehşetengiz evresine girmek için ne yapmak gerekir? Aslında, çelişkili gibi görünen ama birbirini tamamlayan iki duygu gerekir: Umut ve umutsuzluk. İnsanların kendilerini, kesinlikle kabul edilmez olarak görecekleri bir durumda olmaları ve başka bir gerçekliği benimsemeleri gerekir. Oysa, ister yanılsın ister sevinilsin, İsveç ve Norveç gibi demokratik, rahatlamış sanayi toplumları ne umutsuz ne de umutça zengindirler; yarı doymuş, yarı-protestocudurlar. Bütünü benimser ve ayrıntıyı protesto ederler. Bu kavgacı doyma biçimi 'devrimci hava'dan en uzak olanıdır". Bir zamanlar, "sözde devrimci hava"lı Fransa rahatlamış, barış içinde toplumlar grubuna girmiyordu, oysa bugün diğer Batılı ulusların tümü gibi bu grup içindedir. Yine de belki "kavgacı tatmin" deyimi bugünkü duruma tam uymuyor olabilir; Tocquevilleci bir deyim - "sinirli ve huzurlu bir toplum"- daha çok uyuyor gibi: Toplumsal ve medeni barışın hüküm sürdüğü, ama bireysel kızgınlıkların kaynaştığı bir toplum.

Öyle ya da böyle, "işçi sınıfı" misyonunu tamamlamış ve artık gittikçe gerilemektedir. Marx, halkın çoğunluğunun bir avuç sömürücü karşısında proletaryayla birleşeceğini düşünüyordu. Aslında genişleyen, yaygınlaşan orta kategorilerdi, ve 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren "işçi sınıfı" karşı konulmaz bir çöküş yoluna girmişe benziyor. Günümüzde artık "Billancourt'u umutsuzluğa düşürmemek" sözkonusu değildir, zira Billancourt (Renault Grubu'nun kısa bir süre öncesine kadar en önemli fabrikalarının bulunduğu yerin adı, ç.n) artık yoktur.

2. Sovyet Görüşü - "Sınai bakımdan en gelişmiş ülke, diye yazıyordu Marx *Kapital*'de, daha az gelişmiş ülkelere kendi geleceklerinin görüntüsünü gösterir." Onun gözünde İngiltere, sosyalizm yolunu

açacak olan ülkeydi. Yüzyılın son yıllarına doğru, ortodoks Marksist düşünce içinde İngiltere'nin yerini ABD aldı: 1907'de August Bebel, bir Amerikan gazetesine şu açıklamayı yapıyordu: "Siz Amerikalılar, sosyalist bir Cumhuriyeti ilk olarak kuracak olanlar sizlersiniz."

Aslında, sosyalist devrim burada beklenirken, sanayileşmenin henüz yeni başladığı ve toplumun çok büyük bölümünü köylülerin oluşturduğu başka yerlerde ortaya çıktı. Lenin, Marx'a rağmen Marx'ı gerçekleştirmek üzere tarihsel determinizmin dışına çıkıyordu.

A) Sınıflar Mücadelesinin Leninist Yorumu - Tarihte politikanın önceliğini, Sovyet deneyimi kadar, bu denli aşırı bir şekilde ortaya koyan başka bir örnek daha yoktur herhalde. Lenin sadece üretici güçlerin önceliği, üstünlüğü düşüncesini kurban edip tarihin beklenen evrimini öne almakla kalmadı, aynı zamanda Marksist sınıflar mücadelesine, eksiksiz bir sertliğin kesin bir özellikle bütünleştiği düzeltilmiş bir bakış açısı getirdi.

İlk yazılarından itibaren Lenin, sınıflar mücadelesi ilkesini sonuna kadar zorladı. Her türlü nüans ya da her tür değişik yorum silindi: Her zaman, ölümüne mücadeleye girmiş iki taraf vardı ve bunların eylemi, gerçekliği tüketir. Leninist anlatım daima ikili bir tarzda gelişir: ya da... ya da. İnsansal her faaliyet, bağlı olunan tarafa -ya proletarya ya da burjuvazi tarafı- göre değerlendirilmelidir.

Diğer yandan, bu katı ikicilik gerçek grupları değil, ama ideolojik kategorileri karşı karşıya getirir. Lenin'in bakış açısına göre *burjuvalar* ve *proleterler* toplumsal aidiyetlerinden koparlar, böylece artık ideolojinin belirlediği kalıplara göre tanımlanırlar. *Labour Party,* der Lenin, bir burjuva partisi-

dir (üyeleri işçi olsa da), zira "proletarya bilincinden yoksundur; böylece, Marksist ideolojiyi -Leninist yorumunu- yani daha başından proletaryanın olan bir ideolojiyi açıkça ifade eden bir parti de elbette kendisini işçi sınıfının gerçek temsilcisi olarak (işçi çevresinde hiç kökü olmasa da) ilan edebilir. Leninistlik proletaryaya -proletaryanın ideolojik düşüncesine- reel proletaryayla hiçbir bağı olmayan bağımsız bir varlık atfeder. Böylece işçi sınıfının artık söyleyecek sözü yoktur. Leninist nesnelliğin inayetiyle onun kurtarıcılık misyonu bütünüyle partiye emanet edilmiştir.

B) İdeolojinin İflası ve Zaferi - Ekim 1917'de Bolşevik parti, çözülmekte olan bir toplumda hemen bütünüyle boşta kalan bir iktidara yerleşti. Ama olaylar, olması gerektiği gibi cereyan etmedi: Dünya devrimi gecikti, kaos yaygınlaştı, çok geçmeden Bolşevik önlemler, pasif ya da aktif, direnişler doğurdu. Lenin kendi ilkelerinin mantığına göre tepki gösterdi: Şayet direnmeler oluyorsa bu düşman sınıfın işidir, şayet başkaldıran gerçekse bu gerçek *burjuva* ya da *küçük burjuva*dır. Köylüler artık köylü değil, spekülasyon ve kapitalizm yaratan küçük patronlardır, işçiler bile artık işçi değildirler, "küçükburjuva spekülasyonları"na başvuran "sınıf dışı" unsurlardır (hırsızlık, kaçak işler). O halde sınıflar mücadelesini devam ettirmek, şiddetlendirmek *(Kulaklar'a karşı savaş*'a çağırır Lenin, "kırsal kesimlerde sınıflar mücadelesi'ni icat ederek), yani reeli zorlamak için zor ve "terör" uygulamak gerekir.

Olaylar, bir başka bağlamda da, olması gerektiği gibi gitmedi: *Sosyalizm*, kapitalizmin yıkıntıları arasından kendiliğinden doğmadı. O halde sosyalizmi kurmak gerekti. Stalin, görevi Lenin'in bıraktığı yerden teslim aldı; bir yandan, toprakların kolektif-

leştirilmesine karar vererek partiyi köylerin fethine yöneltti, diğer yandan da önceliği ağır sanayiye veren ve son derece aşırı sert yöntemlere dayanan bir hızlandırılmış sanayileşme politikasına girişti. Sosyalizm namlunun ucundaydı, sosyalizm ekonomisi, kuramın kapitalizme yüklediği bir görevi üstlenen polisiye bir ekonomiydi: Üretici güçler birikimi.

1935'te Stalin geminin limana vardığını ilan etti: Sosyalizm gerçekleşmişti. Sosyalizm, kapitalizmin bütünüyle yıkıldığı anlamda, fiilen gerçekleşmişti, ama bu sosyalizm başlangıçta vaadedilenden taban tabana zıttı: Marksist tasarı özgürleştiriciyken, sosyalist sistem "evrensel bir devlet köleliği sistemi" (Martin Malia) biçimini aldı; Marksist kuram proletaryayı tarihin Demiurgos'u (evreni yaratan tanrı, ç.n) yapıyordu, ve "proletarya diktatörlüğü" de bu sınıfın köleleşmesi ve sömürülmesiyle kendini gösterdi; Marksist amaç devleti fethetmek değil, ama ortadan kaldırmak üzere ele geçirmekti; ve sosyalist devlet de toplumu zorlayan ve denetleyen bir makineydi. Bunun üzerine Stalin reeli yadsımaya ve "büyük yalan" saltanatını kurmaya başladı. Ardılları, Gorbaçov'a kadar, bu "gerçekleşmiş ütopya" (Alain Besançon) kurgusunu tartışma konusu yapmayacaklardı. "Tarihin nesnel yasaları", öznelliğin saltanatıyla ya da Boris Pasternak'ın güçlü deyişiyle "düşselin insansal olmayan egemenliği"yle sonuçlandılar. İdeoloji gerçeğin içinde yenildi, ama lafta kazandı.

C) Stalin'den Miras Kalan Toplumsal Yapı - Stalin'den başlayarak Gorbaçov'a kadar resmî doktrin şöyleydi: Sosyalizm, üretim araçlarının kolektif mülkiyetini tesis ederek toplumsal bölünmeye ve sınıflar mücadelesine son verdi, varlığını sürdüren tek toplumsal bölünmeler ise devlet mülkiyeti ile kooperatif mülkiyeti arasındaki farklılıklardan ve

ikincil olarak görevlere ilişkin ölçütlerden ileri gelir, toplum "uzlaşmaz olmayan iki sınıf'tan (bir yanda devlet işlerlerindeki işçiler, hizmetliler, köylüler, diğer yanda kolhozcu köylüler) ve bir "toplumsal katman"dan (entelijansiya ya da yöneticiler) oluşur. Bu doktrin retorik ve idelolojiye ödenen diyetten başka bir şey değildi. Stalin'den miras kalan toplumsal yapılanmayı ayırdedenlerin şunlar olduğu söylenebilir: Sivil toplumun parçalanması ve Parti-Devlet'in dayattığı siyasal-toplumsal denetimi, hem yönetici hem sömürücü bir sınıfın *(sınıf* sözcüğünün önerilen anlamında) egemenliği ve dolayısıyla toplumun derinlemesine bölünmesi.

Stalin politikasının sonucu, diye yazar Leszek Kolakowski, "devletin mülkiyetinde ve parti ve polis harcıyla sağlamlaştırılan tam bir birlik idealine çok yakın bir toplum ortaya çıktı. Entegrasyonu, çözülüp dağılmasıyla atbaşı gitti; o kadar mükemmel entegre olmuştu ki, kolektif yaşamın tüm biçimleri tek bir yönetim merkezine tâbiydi ve bu yaşam biçimlerini dayatan da aynı merkezdi; ve aynı nedenle tamamen çözülüp dağılmıştı: Sivil toplum gözle görülür şekilde yıkılmıştı, ve yurttaşlar devletle olan tüm ilişkilerinde münferit ve tam yetkili bir aygıt karşısında güçsüzleşmiş bireyler durumundaydılar. Toplum bir "patates çuvalı"na indirgenmişti. (Marx'ın *18 Brumaire*'de Fransız köylüleri için kullandığı cümle)".

Stalin sonrası iktidarın toplumla bazı uzlaşmalarda bulunmak zorunda kalmasına ve bazı özgürlük alanlarına (kaçak çalışma, paralel ekonomi) göz yummasına rağmen bu sistem Stalin'den sonra da yaşadı. Bununla birlikte, 1980'li yılların sonunda Gorbaçov'un başlattığı yeni politika yeni bir dönemi işaret eder gibi görünüyor. Ama bu politika ikili bir anlam taşımayı sürdürüyor, biz bu ikili anlamı

1985 öncesi dönemi itibariyle ele alacağız.

Demek ki bu sistem tüm yetkileri, uç noktada tek bir kişiye (Stalin) indirgenebilmiş olan bir yönetici azınlıkta topluyor. Bu azınlık ile onun yardımcılarının yönetici bir sınıf oluşturdukları pekâlâ söylenebilir; bu sınıfı birleştiren, iktidar ve ayrıcalıklardır (Sovyet iktidarını örten giz nedeniyle iç işleyişi tam olarak bilinmese bile). L. Kolakowski bu sınıfı şu şekilde niteler: "Sovyet sömürücü sınıfı, kimi yönleriyle Doğu despotluğunun bürokrasisine, başka yönleriyle feodal baronlar sınıfına ve nihayet daha başka özellikleriyle ise geç kalmış kapitalist sömürgecilere benzer. 'Statüsü'nü belirleyen siyasal, iktisadi ve askeri gücün Avrupa'da daha önce hiç görülmedik ölçüde mutlak toplaşması, yoğunlaşması ve bu iktidarı haklı göstermek üzere bir ideolojinin gerekliliğidir. Bu sınıf üyelerinin tüketimde yararlandığı ayrıcalıklar, toplum içindeki rolünün doğal sonucudur. Marksizm, egemenliğini haklı göstermek için örtündüğü karizmatik bir hâledir."

"Reel sosyalizm"in toplumsal yapısını, demek ki, iki dünyaya ya da iki topluma bölünme belirler: Bir yanda halktan seçkinler için çok yönlü bir pazar ağıyla ayrılan yönetici ve ayrıcalıkla bir sınıf, diğer yanda toplumsal temelini zorla dayatılan denetim ile kuyruklar, tıkanıklık, yoklukların... oluşturduğu çoğunluk. 1975'te Hedrick Smith yönetenlerle yönetilenleri "aşılmaz bir uçurum"un ayırdığını belirtiyordu. Ve Marx'ın portreleri duvarları süslemeye devam ediyordu.

Sonuç olarak tarihin kararı kesindir: Marx'tan sonra olduğu gibi ondan önce de tarihi yapan, Marksist bağlamda sınıflar mücadelesi değildir, ve sınıflar mücadelesi adına yapılan tarih Marksistleri hayal kırıklığına uğratacak pek çok şeyle dolu-

dur. Yine de yanıtlanması gereken bir soru kalıyor: Sovyet deneyimi denen dramatik deneyimde Marx'ın "sorumluluk" payı nedir? Marx, elbette, kendi adına yapılanlarda istediği şeyi önceden bilemezdi, ama düşüncelerinin mantığı, tilmizlerinin vardığı yere götürmüyor muydu? Ütopya vazetmek tehlikeli bir şeydir, hele ütopyayı acımasız bir savaş bağlamında vazetmek çok daha tehlikelidir. Sınıflar mücadelesi kuramı, sonuç itibariyle, kötünün kötülere bağlı olduğunu söyler, bu kuram nefreti şimdi, sevgiyi daha sonrası için över. Böylece doğrulamış olduğu uygulamayı kendi içinde taşımıyor muydu?

BEŞİNCİ BÖLÜM

YÖNETEN SINIF, YÖNETİCİ SINIF, YÖNETİCİ GRUPLAR

Geçen yüzyılın sonunda, W. Pareto ve G. Mosca'yla birlikte doğan modern *yönetici sınıf* kuramı bir anlamda siyasal düşüncenin kaynaklarına bir dönüştür. Yunanlı felsefecilerin gözünde hiçbir şey yönetenlerle yönetilenler, buyuran küçük azınlık ile itaat eden büyük çoğunluk arasındaki karşıtlık kadar apaçık değildi. Makyavel bu karşıtlığı, Aristo'dan daha fazla temel ve aynı zamanda doğal olarak görüyordu. Ama diğer yandan Pareto, Mosca ve tilmizleri -"Yeni-Makyavelciler"- yönetici azınlık sorunsalını yeniden canlandırdılar. Konuya, her şeyden önce eleştirel açıdan yaklaşıyorlardı. Sözünü ettikleri çağdaş rejimler artık Makyavel'in sözünü ettiği rejimler değildir, hepsi demokratik olma savındadır (Batılı açıdan ya da Marksist-Leninist açıdan). Dolayısıyla modern yönetici sınıf kuramının hareket noktası söz götürmez bir olgu değildir; bu kuram, meşruluk üstüne ifadelerin ("halkın iktidarı" ya da "proletarya'nın iktidarı) ardındaki oligarşi gerçeğini açığa çıkarır.

Pareto ve Mosca, Marx'la birlikte, iktidar gerçekliğinin bir ikiyüzlülük örtüsüyle örtündüğü düşüncesini paylaşırlar. Onları ayıran temel fark, gördüğümüz gibi, şudur: Marksist doktrine göre toplumun sorunları devletin sorunlarından ayrılmaz; üretim araçlarına sahip olan sınıf, bu sayede, doğrudan ya da üçüncü kişiler aracılığıyla devleti elinde bulundurur. Buna karşılık Yeni-Makyavelciler'in

odak teması birkaç kişinin kitleler üstündeki iktidarıydı. Üretim araçlarının mülkiyeti iktidarın olası temellerinden sadece biridir; askeri ya da şiddet yanlısı seçkinler durumunda ise, Marksizm'in önerdiği bağıntı ters yöndedir: Seçkinler önce iktidarı ele geçirirler, zenginliklere ise iktidar sayesinde sahip olurlar. Bu ayrılık terminolojiye de yansır: Yeni-Makyavelciler *seçkinler*den, *yöneten sınıf* ya da *siyasal sınıf*tan, Marksistler ise *egemen sınıf*tan söz ederler.[8]

I. Pareto'nun Kuramı Üstüne

Pareto kuşku götürmez olgulardan hareket eder -seçkincilik, seçkinlerin dolaşım olguları,- ama bunlardan çıkarsadığı sistematik ve kaba bir kuram esası ihmal eder.

Yadsınamaz ilk olgu toplumsal eşitsizlik ile siyasal bölünmenin evrenselliğidir. Her yerde ve her zaman, çeşitli faaliyet dallarında bazıları (Pareto'nun verdiği geniş anlamda *seçkinler)*, başkalarının gerilediği yerde kendilerini gösterirler; her yerde ve her zaman, belki bazı ilkel mikro-toplumlar dışında, küçük bir grup *(yöneten seçkinler)* siyasal görevleri üstlenirler ve bütünü yönetirler. Açık olan ikinci olgu ise, tarih sürecinde yöneten grupların, tedrici dönüşüm ya da/ ve devrimci kopuş yoluyla dolaşım olgularının varlığıdır. Çeşitli rejimler yöneten azınlığın dolaşımı ve yenilenmesini az ya da çok örgütlediler ya da hoşgördüler, ve bu dolaşımın şiddeti herhalde siyasal-toplumsal istikrarlılıkla -değ-

(8) Bu iki düşünce geleneği dışında en yaygın ifade, hiç kuşkusuz yönetici sınıf ya da kategoridir. Burada *egemen sınıf* terimini Marksist anlamıyla kullanacağız ve yöneten sıfatını da toplum yönetimi üstünde etkide bulunan grup ya da gruplara ayıracağız.

şen ölçüde- ilintisiz değildi. Fransız Devrimi ile Bolşevik Devrim'de seçkin grupları yer değiştirdiler. Bolşevik Devrim kuşkusuz Yeni-Makyavelci şemaya en iyi (ve Marksist şemaya en kötü) uyanıdır: Parti şeklinde örgütlenen küçük bir grup devlet ikidarını ele geçirmiştir; bir küçük grup ne toplumun esas kitlesini temsil ediyordu, ne de üretim araçlarına sahipti, şiddet kullanan ve kararlı yeni bir seçkinler grubu, çökmekte olan seçkinlerin yerini aldı, toplumu ve ekonomiyi alt-üst etmeden önce büyük çoğunluğun iradesi adına iktidarı tekeline aldı.

Ancak bundan, tarihe derin anlamını seçkinci olgu ile seçkinlerin dolaşımının verdiği sonucu çıkmaz. Pareto'nun yasalarının, olsa olsa bir geçerliliği vardır - düşüncelerin bağımsızlığı ve rolünü görmezlikten gelirler, çok kaba bir psikolojiye dayanırlar ve özellikle de öylesine bir genelleme düzeyinde bulunurlar ki, insanların somut yaşamı silinir ve dolayısıyla çok önemli şeyler sadece kayıp ya da kazanç olarak görünür.

Yeni-Makyavelci kuramlara yöneltilebilecek temel eleştiri şudur: Seçkinci olgu çok değişik gerçekleri örter. Pareto, der Raymond Aron, haksız yere en genel olanın en önemli olduğunu ileri sürer, giderek tüm toplumların ortak özelliklerini her toplumun esas çizgileriyle karıştırır. Yeni-Makyavelci kuram, tarih içinde insanların yaşamını alt-üst eden değişiklikleri silip atar, hatta oluşu hemen tüm anlamından dışlar. Bir başka deyişle, Pareto Aristo'dan kopar, rejim sorununu geri planda bir sorunmuş gibi düşünür. Onun şemasına göre zorba bir rejimden demokratik-liberal bir rejime geçiş, bir demokratik-liberal rejimden zorba bir rejime geçişle temelde aynı özelliktedir. Oysa esas, yani insanların yaşamı dikkate alındığında, bu yöneten seçkinler değişiminin şu ya da bu yönde olması hiç de bir-

birinden farksız değildir. Aslında ayrımı rejim tiplerine, yani siyasal iktidarın örgütlenme ve icra biçimlerine göre yapmak gerekir.

- İktidarın örgütlenme biçimleri, yöneten azınlık düşüncesini her zaman yanlış çıkarmasa da birbirlerinden büyük ölçüde farklıdırlar. Yöneten azınlık birleşmiş ya da bölünmüş olabilir, iktidarın önemli bir bölümünü elinde toplayabilir ya da elindeki iktidar sınırlı olabilir, halkın muvafakatına ya da sadece kaba güce dayanabilir... Bu ayrımlar, iktidarı yürütme biçimine büyük ölçüde yön verdikleri için önemlidir.

- İktidarı icra biçimi de yöneten azınlığın görev verdiği kişilere, yetkilerine, benimsenme derecesine... göre kesin olarak farklılık gösterir. Esas fark kuşkusuz şudur: Siyasal iktidar oturmuş, benimsenmiş olup (yönetilenlerce meşru kabul edilen) olmamasına göre farklı şekilde yürütülür. Birinci durumda iktidar, G. Ferrero'nun "sitenin görünmez üstünlükleri", diye adlandırdığı tanınmış ve kabul edilmiş meşruiyet ilkelerinden yararlanır. Bu ilkeler gerçek itaat ilkeleri işlevi görürler, zorun ölçülü kullanılmasını sağlarlar. Buna karşılık, oturmamış, benimsenmemiş rejimlerin özgürlüklerle arası iyi değildir, zira yönetilenlerin tanıdığı bir meşruiyet ilkesine dayanmazlar, zora ve zordan kaynaklanan korkuya başvurmaktan başka çareleri yoktur. Yunanlı felsefecilerin krallığı zorbalığa yeğleme nedenlerinden biri de budur.

Şiddet kullanan seçkinler ile kurnaz seçkinler arasındaki Paretocu ayrım bu farklılıkları dikkate almaz. Hitler ve Churchill aynı kategoride yer almazlar, Stalin iktidarı ile Roosevelt iktidarı aynı seçkinci modelin iki değişkeni değildirler - temelden farklı bambaşka rejimlere bağlıdırlar. 20. yüzyılın totaliter rejimler deneyimi kuşkusuz Marx'a

karşı Pareto'ya kısmen de olsa hak verir, ama Pareto'ya karşı da Aristo'ya hak verir.

II. Marx ve Pareto Sonrası

"Yönetici sınıf", "iktidar seçkinleri" ya da "egemen sınıf" çağdaş dönemde çeşitli yorumlara konu oldu. Öyle ya da böyle, çözümleme demokratik teamüllerin gerisindeki uyumlu ve dayanışmacı bir bütün oluşturan bir ya da birkaç grubun gizli ve "egemen" iktidarını ortaya çıkarır. Ama bu grup ya da grupların az ya da çok belirgin kimliği bir yazardan diğerine (ya da bir toplumdan diğerine) değişebilir. Böylece şunlar ayırdedilir (az ya da çok): "menecer" (profesyonel yönetici, ç.n.) seçkinler grubu (J. Burnham), "iktidar seçkinleri" (C.W.Mills), "burjuva sınıfı" (N. Poulantsaz), "egemen sınıfın egemen katmanı" (P. Bourdieu), "egemen sınıf" (R. Miliband)... Basite indirgeyerek iki tip yorum ayırdedilebilir: Daha çok Pareto'ya bağlanan yorumlar ile Marx'ı izleyen yorumlar.

1. Seçkinci Savlar - Bu savların başlıca iki temsilcisi -James Burnham ve C. Wright Mills-, aslında hem Pareto hem de Marx'ın "çocukları"dır. J. Burnham (eski Marksist) ve C.W.Mills (radikal), bu iki savdan yararlanarak biri Sovyet ve Amerikan rejimlerini diğeri de sadece Amerikan rejimini açığa çıkarırlar.

Ünlü yapıtı *The Managerial Revolution*'da (1949) J. Burnham, tüm sanayi toplumlarını sürükleyen bir süreci aydınlatır: Yeni bir seçkinler grubunun *(menecerler)* ortaya çıkıp yerleşmesi ve üstünlüğü. Mülkiyet, diye açıklar, iktidar bakımından tüm anlamını yitirir. Kapitalist toplumlarda, kişi işletmeleri yerini gitgide, erkin mülkiyetle hiçbir ilişkisinin olmadığı büyük şirketler topluluklarına

bırakıyor: Binlerce hisse sahibi, biçimsel olarak ortağı oldukları bu kuruluşlarda hiçbir rol oynamazlar, yönetim müdürler grubunun ya da *menecerler*in elindedir. Sovyet Rusya, modern toplumda kaçınılmaz olan ve erkin, üretimi fiilen yönetenlerin eline geçmesini sağlayan bu gelişmenin önemli bir örneğidir. *Böylece, bir seçkinler grubunun yerini bir* başkası alır. *Menecerler* sınıfının yaptığı sadece toplumsal yaşamın doğal olguları olan toplumsal bölünmelere yeni bir şekil vermektir. Bütün tarih boyunca kitleler, ayrıcalıklı sınıfları devirmek için çeşitli bayraklar altında harekete geçmişlerdir, hiçbir zaman efendileri değiştirmekten başka bir sonuca ulaşamamışlardır. Rus despotluğu, bu evrensel yasanın yeni bir örneğidir.

C.W. Mills'in *The Power Elite*'de (1956) geliştirdiği eleştiri Amerikan rejimiyle sınırlıdır. C.W. Mills, Paretocu bir terminolojiyi benimser, *egemen sınıf* ifadesini bir yana atarak *iktidar seçkinleri* deyimini kullanır. Birincisi, der, "siyasal olarak egemen iktisadi bir sınıf" şeklindeki basitleştirmeci bir düşünceyi salık verir, haksız olarak siyaset adamlarının yanısıra askeri şeflere de hiçbir bağımsızlık ve hiçbir gerçek yetki, erk tanımaz. Oysa *iktidar seçkinleri* deyimi, gerçekliği dikkate almayı, yorumlamayı sağlar: Siyaset, iktisadi ve askeri seçkinlerden *oluşmuş uyumlu ve dayanışmacı bir grup karar er*kinin en önemli bölümünü elinde bulundurur. Bu seçkinler grubu içinde insanlar bir rolden diğerine geçerler ve kendi aralarında değiştirilebilirler. Bir nesnel çıkar ortaklığı ve kişisel bağlarla (benzer bir köken ve eğitimin güçlendirdiği) birleşmişlerdir. Sözün kısası, C.W.Mills birkaç yönetici seçkinler grubu olduğunu kabul eder, ama her şeyin sanki tekmiş gibi cereyan ettiği sonucuna varır: Bu çeşitli seçkinler gruplarının çıkarları birbiriyle çakışır ve

sözkonusu gruplar bu çıkarları geliştirme konusunda anlaşırlar. Raymond Boudon'un bir anlatımına göre Mills, Marksizm'in kaba monizmini (bir sınıf toplumu yönetir) reddederek yerine bilgece bir monizm (birleşen birkaç seçkinler grubu toplumu yönetir) geçirir.

2. Marksist ve Yeni-Marksist Savlar - Batı'da, "burjuva sınıfı işçi sınıfı üstünde egemenlik kurar ve onu sömürür", uluslararası komünist hareketin resmî savı buydu; Fransız Komünist Partisi'nin kuramcıları bu savı gerekçelendirmeye çalıştırlar: Bunun sonucunda da de Gaulle "tekelci devlet kapitalizmi"ni geliştiren bir etken oldu. Bu açıdan bakıldığında devlet ve tekeller, "sermaye birikimini ve yoğunlaşmayı geliştirmek", "kapitalist sömürüyü artırmak" vb. üzere birlikte hareket ederler; "son çözümlemede", belirleyici rolü tekeller oynar.

Marksist "egemen sınıf" teması, daha karmaşık bir kuramsal biçimde Fransa'da Nicos Poulantzas ve İngiltre'de Ralph Miliband tarafından da geliştirildi. Birincisi seçkinlerin çoğulculuğu düşüncesini kabul etmez ("Marksist siyaset kuramına karşı tipik bir ideolojik tepki") ve farklılığın ancak "egemen sınıf" içinde olabileceği görüşündedir: "Egemen olanlar" da kendi içlerinde "egemen olan" ve "egemen olunan parçalar"a bölünürler. İkincisi, seçkinlerin çoğulculuğu savını benimser, ama bu seçkinleri aynı ve tek "egemen sınıf"ın ayrılmaz parçası olarak görürler. Farklılıklar değişkendir, sonuçta daima monist tipte bir yorumlamanın arkasında silinip gider.

Bu savlara, Pierre Bourdieu'nün Marksist esinli sosyolojik çalışmaları da eklenebilir. Bu düşünceye göre toplum "egemen sınıf" ve "egemen olunan sınıflar"a bölünmüştür. "Egemen sınıf" çeşitli gruplardan oluşur: Bir yanda "ekonomik sermaye"den

çok "kültürel sermaye" sahibi profesörler ve üst düzey yönetici kadrolar, diğer yanda "ekonomik sermaye"nin ağır bastığı serbest meslekler ve sanayiciler. Bu ayrımların etkisi, kapsamı ne olursa olsun, bu sınıf "egemen olur" ve öylesine ince bir şekilde egemen olur ki, egemen olunanlar bu egemenliği hissetmezler. "Egemen sınıf" kendi sınıfsal değerlerine evrensellik görünümü kazandırmayı ve aynı zamanda okulun esas işlevini örtmeyi başarmıştır: Toplumsal hareketsizliğe, egemen olanlar/egemen olunanlar oranının sürmesine katkıda bulunmak. Okul, öğrenimde ayıklama görüntüsü altında toplumsal bir ayıklamayı gizleyerek toplumsal eşitsizlikleri onaylar. Peki o halde okullanma oranındaki çok büyük artış ile bir kitle üniversitesinin gelişimi nasıl açıklanacaktır? P. Bourdieu bunu basit bir eşitsizlikler nakli olarak görür. Kısacası, olaylar değiştikçe, her şey sanki olaylar değişmiyormuş gibi cereyan eder.

III. Batılı Rejimlerde İktidarın Yapısı

1. Yönetici Sınıf ya da Yönetici Kategorileri - Batılı toplumların görünen düzeyinde hiyerarşi çokluğu ve erklerin ayrılığı vardır. Ve de Raymond Aron'a göre çeşitli *yönetici kategorileri* ayırdedilebilir: Siyasal seçkinler; manevi erke sahip olanlar (papazlar ve aydınlar); kolektif çalışmayı işletenler (üretim araçları sahipleri ya da işleticileri); idari erke sahip olan üst düzey görevliler; kitle öncüleri (sendika yöneticileri ya da kitle partilerinin önderleri). Bu ayrılık sadece görünüşte midir? Ayrıca, yönetici ya da egemen bir sınıfın varlığının ampirik tanıtlanması da gerekir. Ana savın tanıtlanmamış olması onun yanlış olduğu anlamına gelmez. İyi niyetli ve bizce ağırlıklı birtakım ampirik itirazlarla karşılaşır:

- Ekonominin özel yöneticileri, her halükârda "egemen olanlar" ya da yöneticiler grubu içinde kabul edilirler. Marksistler'e, özellikle de avam Marksistler'e göre bu yöneticiler, iktidarı tekellerine alırlar ve siyasal yöneticiler ile toplumu kendi çıkarlarına tâbi kılarlar. İster büyük işletmeler baskı grupları olarak hareket etsinler (daha pek çok baskı grubu gibi), ister bu baskılar etkili olsun, kim bu olguyu yadsıyabilir? Ama aynı işletmeler devletin genel politikasını yönlendirmeye ya da topluma egemen olmaya kalkışınca birtakım kuşkular uyanır. "Çok güçlü, muktedir olarak gösterilen bu iktisadi azınlıkların, diye işaret eder Raymond Aron, hiçbir Batı Avrupa ülkesinde, kendilerini daima karşısında gösterdikleri birtakım dönüşümleri engelleyemediklerini saptamak için gözleri açmak ve yarım yüzyıldan beri süregelen toplumsal evrimi gözlemek yeterlidir." Sanayilerin ya da hizmetlerin bir bölümünün millileştirilmesini ne İngiltere'de ne de Fransa'da önleyebilmişlerdir; vergi sistemi ile sosyal vergilerin ağırlaşmasını durduramadıkları gibi sosyal yasaların daha kapsamlı olması ve yaygınlaşmasının da önüne geçememişlerdir... ABD'de ünlü "askeri sınai kompleks", 1960-80 arasında federal önceliklerin askeri harcamalar aleyhine ve sosyal harcamalar yararına başaşağı edilmesini engelleyemedi. Egemen olduğu söylenen bu gücün lehte bir görüntü sağlayabilecek yetenekte olmadığı ortaya çıktı. 1960 ve 1970'li yıllarda "kültürel çevre" genellikle bu gücün karşısındaydı, düşünce ve davranışlardaki gelişme büyük işletmelerden bağımsız ve kısmen onlara karşı gerçekleşti. 1980'li yıllarda düşünce biçiminin değişikliğe uğramasının esas nedeni herhalde "sosyalist" çözümlerin karşılaştığı güçlükler ya da başarısızlıklardı (çeşitli biçimlerde). İşletmeler, bu durumun failleri olmamalarına rağmen yararlananları oldular.

- " Egemen sınıf" savı, manevi erke sahip olanlar ile kitle öncülerinin bu sınıf dışında tutulması gerektiğini varsayar. Sendikaların gücü (işletmelerinki gibi), duruma göre değişir. Örneğin 1970'lerin İngiltere ve İtalya'sındaki önemi nasıl yadsınabilir? Manevi erk, doğası gereği, liberal demokrasilerde bölünmüştür, düşüncelerin gücü ölçülebilmesi zor bir şeydir, ağırlığı değişkendir, o halde bunu hesaba katmadan erkin dağılımı nasıl engellenebilecektir? Sözgelimi Fransa'da, sendikaların rolü ve düşüncelerin ağırlığını dikkate almadan okullarla ilgili reformlar nasıl açıklanabilir? Oysa, sendikacı yöneticiler ve etkili aydınların "yöneticiler" arasında yer aldıkları kabul edilirse, o zaman "egemen" ya da "yönetici sınıf"ın birliği savı paramparça olur.

- Kapitalizmle işbirliği yaptığı kuşku götürmez siyasal bir sol varsa, o zaman "egemen sınıf" savı bir anlamda bu solun sürekli seçim yenilgisine tâbi olur. Fransa'da 1981'den beri "egemen sınıf" savına ne olmuştur? Başkan Mitterrand'ı "yöneticiler" kategorisinden çıkarmak mı, yoksa onu, kendisini aşan güçlerin bilinçsiz bir etkeni mi yapmak gerekir?

2. Erkin Dağılımı Üstüne - Eğer yukarıdaki açıklamalar doğruysa, yönetici kategorilerinin çokluğu Batı'da bir kuraldır. Peki reel yönetici gruplar tam olarak hangileridir? Ellerindeki gücün sınırı nedir? Sıradan insanlar gerçekten pasif midirler yoksa onların da elinde karar verme güçleri var mıdır? Bu soruları yanıtlamanın çok güç olduğu açıktır -gücün, iktidarın ölçüsü çok belirsizdir- ve ancak yaklaşık olarak birtakım sonuçlara varılabilir. Bu şartla, çağdaş demokratik-liberal toplumlarda güç/iktidar dağılımının ayırdedici özellikleri ortaya konabilir.

- Siyasal İktidarın Devri ve Sınırlanması - Siyasal iktidar, hakemliğini yurttaşların yaptığı sü-

reli bir rekabet/yarışma hedefidir- temsili demokrasi bunu zorunlu kılar. Esas itibariyle yöneten azınlığı seçimler belirler (buna, ikincil olarak, devletin kararlarını az ya da çok etkileyen sivil ve askeri üst düzey görevliler de eklenebilir). Yönetenler/yönetilenler ayrımı geçerliğini korur, ama anlamı değişikliğe uğramıştır: İktidar güçten ayrılmıştır (ordu ve polis seçilmiş yöneticilere tâbidir), yönetenler yönetilenler tarafından seçilir, siyasal görev süreleri her zaman geçicidir ve rekabet/yarışma daima kuraldır: Yenen insanlar ya da partiler karşıt partilerin eleştirileri ve hırs ve istekleriyle karşı karşıya kalırlar.

Dolayısıyla demokratik-liberal rejimde iktidarın yürütülmesi bir yetkililer kuruluna vekâleten ve geçici olarak devredilmiştir; aynı zamanda iktidar birçok sınırlama ve baskıya maruz kalır: 1) liberal anayasa hukukundan kaynaklanan hukuksal sınırlamalar: Yetki ve usul kuralları, kamu hareket alanının anayasal hak ve özgürlüklerce belirlenen uç sınırları; 2) siyasal nitelikli sınırlamalar: Sözgelimi bir çoğunluğun birliğini koruma zorunluluğu ya da seçime ilişkin zorunluluklar; 3) dış baskılar: Kamuoyunun ya da onun adına konuşanların baskısı, örgütlü çıkar gruplarının baskısı... Rejimin niteliği, yöneten azınlığın yetkilerini de kökünden değiştirir.

- ***Manevi Güçlerin Bölünmesi ve Gerilemesi***- "Tüm toplumlarda", diye yazıyordu Raymond Aron 1960'lı yıllarda, "değerler hiyerarşisini kuranlar, düşünme biçimlerini hazırlayanlar ve inançların içeriğini belirleyenler, Auguste Comte'un ananevi erk/güç dediği gücü oluştururlar." R. Aron Kiliseler'in manevi erki ile laik bilginler ya da aydınların manevi erkini (üniversite öğrenim üyeleri, yazarlar ya da sanatçılar, uzmanlar, gazeteciler) birbirinden ayırır.

Manevi erklerin çoğulculuğu, ve bölünmesi, Batılı toplumların ayırdedici bir özelliği olmayı sürdürür, ama eğilim bu erklerin gerilemesi ya da doğasının değişmesi yönündedir. Demokratik eşitliğin gücü dini ve ahlâki otoritelerin etkisini azaltmaya ve "düşünme ustaları" düşüncesini çökertmeye yardımcı olmuştur. Demokratik insan, der Tocqueville, bir modelin peşinden gitmekten nefret eder, *kendi* görüşü olmasına önem verir. Bu koşullarda etkiler dolaylı yoldan kendini daha fazla gösterir: "Olguların nesnelliği"nden yararlananların ya da/ve kendilerini kamuoyunun sözcüleri (uzmanlar ve gazeteciler) gibi gösterenlerin yansız gibi görünen sözleri ve özellikle de bilgilendirme ve eğlendirme makinesinin *(mass media*'lar) reeli sunuşu aracılığıyla.

- ***İktisadi Erkin Bölünmesi*** - Bu erk de paylaşılmıştır. İktisadi düzende kim karar verir? Pazarda, son sözü söyleyenler tüketicilerdir; ama sadece, üreticilerin kendilerine önerdikleri arasından seçim yapabilirler; ancak üretimi yönetenler - işyeri sahipleri ya da yöneticileri- bunu devletin belirlediği bir düzenleme çerçevesinde ve sendikaların, ve de rakip işyerlerinin müdahale ettikleri koşullarda yaparlar. Dolayısıyla devreye çok sayıda unsur girer, bu sayı pazar genişledikçe daha da artar (pazar, iktidarı desantralize eder).

Bu kabataslak ve özetlenmiş bakış açısından yine de önemli bir düşünce çıkar: Erkler Batılı toplumlarda dağılmıştır. Bu dağılma iki şey ifade eder: Bir yanda, yönetici ya da egemen sınıf yoktur, sadece yönetici gruplar vardır, diğer yanda bu yönetici grupların bile yetkileri, güçleri sınırlıdır. Çağdaş bir demokratik-liberal toplumda, bireyler-seçmenler, anketlerle görüşlerine başvurulanlar, tüketiciler- önemli bir rol oynarlar. Bunu ne Marx ne de Pareto öngörmüş ya da düşünmüştü.

ALTINCI BÖLÜM

MODERN DİNAMİKLER VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Modern toplum (Batılı anlamda) iki devrimden doğmuştur: Demokratik devrim, teknik devrim ya da sanayi devrimi. Marx birincisini düşsel görürken Tocqueville bunda modern toplum gerçeğini görüyordu; Tocqueville ikincisine hiç değinmezken Marx bunu yanlış yorumluyordu. Ne biri ne de diğeri gerçeği tam olarak gördüler, ama Marx geleceğin tarihi üstüne iddiasını yitirirken Tocqueville kazandı: "Şöyle ki, eşitlik evreni ve doğurduğu davranışlar gelecek için kalıcı, karşı konulmaz, belirleyici olgulardır. Yaşadığımız dünyayı daha o zaman işte bu şekilde çözümlemiştir".

Bu iki dinamik, demokratik ya da eşitlikçi düşünce dinamiği ile teknik ve ekonomik ilerleme dinamiği modern toplumu ve toplumsal yapıyı âdeta biçimlendirmişlerdir. Dolayısıyla Batılı toplumların yapılanması, günümüzde, Tocqueville ve Marx'ın gözlemledikleri zamandaki, yani demokratik ve teknik devrimlerin ilk zamanlarındaki aynı toplumların yapılanmasından açıkça farklıdır. Peki toplumsal yapı nasıl bir gelişme göstermiştir? Ve toplumsal sınıflara ne olmuştur?

I. Toplumsal Yapının Dönüşüm Etmenleri

Batılı toplumların yapısının zaman içindeki dönüşümünün başlıca üç toplumsal değişimin sonunu olduğu söylenebilir, bu değişimler de modern ekono-

mi ya da/ve eşitlikçi düşünce dinamiğinin sonuçlarıdır: 1) Maddi yaşam koşullarının dönüşümü; 2) eşitsizliklerde değişme; 3) eşitlikçi bireyciliğin yükselmesi.

1. Yaşam Koşullarının Dönüşümü -

A) İş - En belirgin olay tartışmasız şudur: Günümüz insanlarının çoğu, bir yüzyıl ya da bir buçuk yüzyıl önceki dedeleriyle aynı faaliyet sektörlerinde çalışmıyorlar. 1820'ye doğru Amerikan aktif nüfusunun yüzde 73'ünden fazlası tarımda çalışıyordu, bugün bu oran yüzde 5'ten de azdır; 19. yüzyıl sonuna kadar Fransa aktif nüfusunun çoğunluğu köylüydü, oysa günümüzde tarımcılar aktif nüfusun ancak yüzde 6'sını oluşturuyorlar. Bir ülkeden diğerine, zaman içinde birtakım farklılıklar görülür, ama gelişme çizgileri aynıdır. Tarım nüfusunun büyük ölçüde azalması; sanayi nüfusunun kabarması, ardından tavan noktasına varması ve kaçınılmaz denebilecek bir gerileme içine girmesi; nihayet hizmet sektöründe çalışan nüfusun sürekli artması. Kol emekçilerinin oranı, diğerlerinin lehine azaldı, modern toplum iktisadi gelişmesine oranla vasıflılığa daha çok gereksinme duydu.

Bu gelişme, mesleklerde bir çeşitlemenin yanısıra statülerde bir yakınlaşmayla da atbaşı gitti. İşbölümü ilerledi, mesleki uzmanlıklar çoğaldı, buna karşılık işler mesleki statüleri bakımından daha çok birbirine benzemeye başladılar: Bağımsız aktif insan sayısı, ücretliler lehine sürekli bir şekilde geriledi. Bugün Fransa'da aktif insanların yüzde 85'i ücretlidir, ABD'de bu oran daha da yüksektir.

B) Tüketim ve Serbest Zamanlar - Emek verimliliğindeki ilerleme, çok daha kısa sürede (ve çok daha az yörelerde) çok daha fazla üretime olanak verdi. Bunun sonucunda yaşam düzeyinde genel bir yükselme gerçekleşti, bu durum tarihte ilk kez nü-

fusun büyük çoğunluğunun sefalet, kıtlık, erken ölümden kurtulmasını sağladı. Diğer yandan çalışma süresi, özellikle de kol emeğinin çalışma süresi iyice azaldı. Marx'ın *Komünist Manifesto*'yu yazdığı tarihte Parisli işçiler yılda 3500-4000 saat çalışıyorlardı; oysa bugün çoğunlukla 1800 saatin altında çalışmaktadırlar. Modern toplum serbest zamanı yaygınlaştırmıştır.

2. Eşitsizliklerdeki Gelişmeler - Modern toplumlarda insanlar hem eşittir (hukuksal bakımdan) hem eşit değildirler (iktisadi ve toplumsal bakımdan). Marx'ı etkileyen bu olgu günümüzde de doğrudur, ama gerçekliğin sadece bir yönünü ifade eder: 19. yüzyıldan beri nesnel eşitlik ve eşitsizliklerin durumu, derinlemesine ve kabaca daima aynı yönde, eşitlik yönünde bir gelişme göstermiştir. Kabataslak dört gelişme çizgisi ayırdedilebilir: 1) İnsanlar daha eşit olmuşlardır; eşitlikçi ilkenin etkisi, kapsamı genişlemiştir; 2) İnsanlar arasındaki eşitsizlikler, özellikle gelir ve eğitim alanlarında daha da azalmıştır; 3) İnsanlar arasındaki eşitsizlikler farklılaşmıştır; eşitsizlikler dağılmıştır; 4) insanlar, bir kuşaktan öbürüne, hangi ölçüde olduğu söylenemese de, daha devingen olmuşlardır.

A) Eşitlikçi İlkenin Büyüyen Etkisi, Kapsamı - "İnsanlar önce eşittirler, dolayısıyla aynı hakların sahibidirler." Bu modern düşünce dinamiği, eşitlikçi ilkenin etkisi ve kapsamını durmadan genişletmiştir:

- Önce siyasal haklar ve medeni haklar bakımından. Oy hakkının, gelir düzeyinin ayrım olmaksızın tüm yetişkin insanları kapsayacak şekilde yaygınlaşmasıyla seçim "genel" bir nitelik kazanmış, sonra kadınları ve gençleri de (18 yaşın üstündekiler) kucakladığında daha da "genelleşmiş"tir. Batılı tüm toplumlara özgü aynı gelişme medeni

hukukta da gözleniyor: Eşler arasındaki hukuksal eşitsizlikler ortadan kaldırılmış, gençler ile yetişkinler arasındaki hak eşitsizliklerine son verilmiştir (özellikle erginlik yaşının 18'e indirilmesiyle)...

- Ardından demokratik düşüncenin toplumsal yaşamdaki uzantılarıyla. Seçme hakkının kullanımı asgari bir eğitimi gerektirir, dolayısıyla genel oy da genel bir eğitimi gerektirir. İlkokullaşma parasız ve zorunludur - bu zorunluluk 16 yaşa kadar genişletilmiştir. Demokratik eşitlik kendi içinde, askerlik ve vergi yükümlülükleri karşısında da eşitlikçi tutumunu taşıyordu. Genel askerlik hizmeti genel kural oldu (İngiltere buna sadece savaş durumunda başvursa da), aynı durum gelirden genel vergi alınması için de geçerlidir.

- Yeni hakların, toplumsal hakların ilanıyla, eşitlik ilkesinin bazı temel sosyal alanlara yaygınlaştırılması (tıbbi bakım, eğitim, "kültür"...) iktisadi eşitsizliklerin etkisi kapsamını da sınırlayıcı bir rol oynadı. Devlet keyfiydi, toplum üyelerinin "refahı"na ve bazı alanlara ulaşma, onlardan yararlanma eşitliğine bağlı bir *Welfare State* oldu.

B) Eşitsizliklerin Azalması ve Yer Değiştirmesi - Uzun bir süreç içinde gelir dağılımındaki eşitsizliğin çok daha azaldığını gördük. Bugünkü gelir farklılıkları ile 19. yüzyıldakiler arasında hiçbir benzerlik yoktur, örneğin Balzac'ın romanında Eugénie Grandet'nin geliri ile hizmetçisi "koca Nanon"unki arasındaki farklılık bugünkülerle karşılaştırılamayacak kadar büyüktür. Öğrenim farklılıkları da büyük ölçüde azalmıştır. Genel öğrenim düzeyinin yükselmesi süreklilik gösterdi ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra iyice hızlandı. Bu gelişmeye paralel olarak öğrenimde "fırsat eşitsizlikleri" azaldı, 1945'ten sonra çeşitli ülkelerde gözlenen bu durum hem öğrenimi hem de yükseköğrenimi kapsıyordu. Nü-

fus içinde okullaşma düzeylerinin dağılımı dönüşüme uğrayarak gelir yapısıyla aynı yönde bir gelişme gösterdi: Orta gelir kategorilerinin şişmesi.

Bu arada başka bir gelişme çizgisine de işaret etmek gerekir: İktisadi eşitsizliklerin yer değiştirmesi. Bir başka deyişle, iktisadi eşitsizliklerin kapsamı zaman içinde büyük bir değişime uğradı: Gelirdeki aynı eşitsizlik derecesi bir kuşaktan diğerine daha farklı bir şekilde somutlanmış, anlam ve kapsamı bakımından değişmiştir. Bunun temel nedeni yaşam düzeyindeki genel yükselmedir. Gelir dağılımının bütün olarak yukarıya doğru çekilmesi, hiç olmazsa ezici çoğunluk bakımından, eşitsizliklerin temel gereksinimlerin çok dışına taşma sonucunu doğurmuştur.

C) Eşitsizliklerin Dağılımı - Bir toplumda eşitsizlik ya az ya da çok birikir veya az ya da çok dağılır; bir başka deyişle bireyler farklı kademelerde (gelir, saygınlık, diploma...) her seferinde aynı yerde bulunurlar ya da tersine farklı düzeylerde yer alırlar. Bu konuda, gelişim ve değişim sürecini değerlendirmeye olanak verecek yeterli inceleme, araştırma yoktur, ama genel eğilimin eşitsizliklerin dağılması yönünde olduğu söylenebilir.

Modern toplumda uzmanlık konuları ile uzmanlar çoğaldı, toplumsal basamaklar çeşitlendi. Restorasyon Dönemi toplumunda Julien Sorel, kendi hırs ve emellerini tatmin edebilmek için ya kilise adamlığını ya da askerliği seçecekti. Günümüzde toplumsal yükselme yol ve usulleri çeşitlendi. Ama bu çeşitli yükselme biçimleri tek bir merdivende sıralanamazlar: Herkes, farklı merdivenlerden aynı şekilde çıkmazlar. Bu konuda günümüz seçkinlerinin (Pareto'nun verdiği geniş anlamda) aşırı çeşitliliği düşünülebilir. Birkaç örnek: Bakanlar, televizyon haber sunucuları, tenis şampiyonları, ünlü üniver-

site üyeleri, sendika yöneticileri, yıldız şarkıcılar, büyük işyeri yöneticileri, satranç şampiyonları, bakanlık müsteşarları, başarılı yazarlar... Bütün bu insanlar saygınlık sahibidir, ama herkesin gözünde değil -farklı saygınlık ölçüleri vardır. Birçoğu erk, gelir ve diploma merdivenlerinde birbirlerine göre farklı yerlerde bulunurlar.

Peki geniş kitleler açısından durum nedir? Kesin bir yargıya varmak olanaksızdır, ama iki gösterge eklenebilir. ABD'de 1954'ten beri "Status Crystallisation" üstüne sürdürülen çalışmalar Amerikan toplumunun önemli bir bölümünün "uygun düşmeyen" bir statü içinde yeraldığını (yani farklı merdivenlerde farklı basamaklar arasında gidip geldiğini) gösterir; Fransa'da çeşitli çalışmalar gelir ile diploma arasındaki çarpıklığın önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte şayet eğilim eşitsizliklerin dağılması yönünde olmuşsa, üst üste birikme (negatif) çok genel olarak toplumun en alt basamaklarında kural olarak kalmıştır.

D) Toplumsal Devingenliğin Gelişimi Üstüne - Uzmanların henüz kesin bir sonuca bağlayamadıkları sorun oldukça karmaşıktır, ama ana çizgileri ortaya çıkmıştır. Toplumsal devingenlik, toplumsal devingenliğin gelişimi üstüne çalışmalar birçok yöntem sorunu içerir ve kullanılabilir veri yetersizliği ya da belirsizliğinden şikâyetçidir. Bu çalışmalarda ne denmektedir? Uzak geçmiş üstüne olanlar inandırıcı olamayacak kadar kısmi ya da /ve yaklaşıktır; orta ya da kısa geçmişe ilişkin olanlar ise uyuşmazlar: ABD ve İngiltere'de 1950 ve 1960'lı yıllarda yürütülen çalışmalar devingenliğin zaman içinde istikrar kazandığı sonucuna vardı; buna karşılık daha yeni ve daha ince çalışmalar, 1953-77'nin Fransası için tersi sonuçlara ulaştı. Bu sonuçlar kabaca şunlardır: Orta ve üst kategorilerin genişleme-

si, 1950'ye doğru devingenlikte güçlü bir artışa bağlandı. Mesleki yapıdaki dönüşümün bunda çok önemli bir katkısı oldu, bu ama tek başına bütünsel artışı açıklayamaz. Son 40 yıl içinde Fransız toplumu, işçi ve küçük görevlilerin çocuklarının toplumsal yükselişi çok sınırlı kaldıysa da belirgin bir esneklik kazandı.

Toplumsal devingenlik bugün ne durumdadır? Devingenlik cetvelleri, büyük eksikliklerine rağmen (çok sayıda yaklaşık veriler, tek bir toplumsal "hiyerarşi" postülatı), çoğu Batılı ülke için kabaca geçerli beş genel önerme çıkarmaya olanak verir:

- Üst kategorilere geçme oranları toplumsal kökenle birlikte hızla yükselir, bu bir sağduyu düşüncesini doğrular (mesafe ne kadar kısaysa "şanslar" da o ölçüde büyüktür). İngiliz işçi çocuklarının en üst kategoriye geçebilme nesnel umudu zayıftır (yüzde 6,5 - 7,8), oysa bu kategoriden gelen bireylerin yüzde 45,5'i aynı kategoriye aittir. Fransa'da "Serbest meslek ve üst düzey kadrolar" kategorisine yükselme oranı, bu kategoriden çıkanlarda yüzde 41,7, orta düzey kadroların çocukları için yüzde 21, hizmet sektöründekilerin çocukları için yüzde 10 ve işçi çocuklarında ise yüzde 3,3'tür.

- Halk kökenli çocukların üst kategorilere yükselme şansının az olması bu kategorilerden gelen pek çok çocuğun alçalma riskini ortadan kaldırmaz. "Vârisler"in toplumsal gerilemesi oldukça güçlüdür (aşağıdaki rakamlar ile devingenlik tablolarının verdiği rakamlar bunu abartsalar da): İngiltere'de en üst kategori olan I. kategoriden gelenlerin yüzde 54,8'ine (ya da biraz daha az), II. kategoriden gelenlerin yüzde 47,8'ine ulaşır. Rakamlar Fransa'da da aynı düzeydedir

- Büyük bir "fırsat eşitsizliği"nin varlığı bazı toplumsal kategorilerin bir kuşaktan diğerine deri-

nine yenilenmesine engel oluşturmaz. Her iki durumda da üst ve orta kategoriler çok açıktır: İngiltere'de üst kategori üyelerinin üçte ikisinden fazlası başka kategorilerden gelir, bu oran Fransa'da yüzde 66'dır. Bir başka deyişle, şayet üst kategoriler bir "egemen sınıf" oluşturuyorsa, egemenlerin çoğunluğunun da egemen olunanların çocukları olması gerekirdi.

- Bu görünür çelişkiler mesleksel yapının özelliklerinden (ve kabul edilen katmanlaşma ölçütlerinden) kaynaklanır: 1. Bu yapı zaman içinde durağan değildir, ama 2. piramidal şeklini korur. Bu son nedenle tam bir devingenlik (çocuğun konumunun babasınınkinden tamamen bağımsız olacağı), oranlarda belirgin değişikliklere yol açtığı takdirde halk kökenli çocukların (işçi ve köylüler) üst kategorilere yükselme olanağını sağlamaktan uzak kalacaktır. Bu durumda Fransa'da oran yüzde 3,4'ten yüzde 8,8'e geçecektir.

- Son olarak bu devingenlik güçlü mü yoksa zayıf mıdır? Her şey referans ölçütüne ve de kategorilere bölünme olgusuna bağlıdır (kategori sayısı arttıkça devingenlik de artar). Her şeye rağmen -üç kategorilik kaba bir sınıflama bırakılmak koşuluyla- hareket edenlerin etmeyenlerden daha çok olduklarında, yani bir başka deyişle çocukların çoğunluğu babalarıyla aynı mesleki durumda olmadıklarında devingenliğin zayıf olduğunu söylemek bizce zordur.

Eğer bu sonuçlar doğruysa uzun vadede hareketliliğin arttığından emin olunabilir. Hareketlilik 19. yüzyılda kuşkusuz çok daha azdı, çünkü o zamanlar toplumsal gruplar arasındaki mesafeler (gelir, eğitim, yaşam biçimi, davranışlar, duygular... bakımından) çok daha büyüktü. Üst kategoriler, büyük bir olasılıkla bugünkü kadar açık değildi.

Tüm bunlara daha birçok ayrım eklenebilir (yapay kategorilerin kullanımı reelin görünmesini zorlaştırır), ama gelişmenin ana yönü kuşkuya yer bırakmayacak kadar bellidir.

3. Eşitlikçi Bireyciliğin Yükselmesi - Hem ekonominin dinamiği hem de eşitliğin dinamiği eşitlikçi bireyciliğin yükselmesine -kuşkusuz eşit olmayan bir şekilde- katkıda bulundular.

Modern ekonominin dinamiği insanın kendisiyle daha çok ilgilenmesine yol açtı. Önce, milyonlarca insanı, ilişkilerin geleneksel toplumlardakilerden daha anonim, daha soyut olduğu kentlere, fabrikalara ya da bürolara çekerek toplumsal ilişkileri çözdü.

Daha sonra kazanılmış yetenekleri aralıksız yeniledi ve işbölümünü hızlandırdı, genişletti. Bir kuşaktan öbürüne insanlar, yaptıkları ve bilmeleri gerekenler bakımından gitgide farklılaştılar. Aktarım artık olanaksızlaştı: Eskilerin bilgi ve deneyimi yeni teknikler karşısında artık hiçbir değer taşımıyor. Hatta bir kuşak içinde bile artan işbölümü, faaliyetler ile meslekler arasındaki farklılıkları da artırdı. Toplumun artan karmaşıklığı, toplumsal rollerin çoğalması aynı sonuca yol açtı: Birey daha çok bağımsızlaştı.

Bireycilik ve özellikle de eşitlikçi bireycilik daha çok, Tocqueville'in benzeri olmayan bir derinlikle çözümlediği bu eşitlik, düşünce ve duygu dinamiğinden kaynaklanır. Modern toplumların insanları gitgide modern insanlar, yani kendi kendine yeterli olduklarını düşünen insanlar oldular. Onları ailelerine, soylarına, kendi toplumsal gruplarına bağlayan bağlar güç kaybına uğradı. Disraeli'nin bir romanında Lord Monmouth, parlamenter olan oğluna şöyle seslenir:

"Hayır bayım, ailenizle aynı oyu kullanacaksı-

nız, düşüncelerinizi bir felsefeci ya da bir maceraperest gibi ele alamazsınız".

Eski Rejim toplumlarının harcı olan ve bireysel bağımsızlığı yadsıyan bu dayanışma, kişisel bağımsızlığın gelişmesine teslim oldu. İnsanlar artık kendilerini eskisi kadar aileleri ya da kendi toplumsal grupları gibi davranmak zorunda hissetmiyorlar. Bireysel bilinç gitgide davranışların hakemi durumuna geldi.

Bu bireycilik, Tocqueville'e göre modern toplumların deviniminin odağında olan eşitlik duygusundan beslendi. Bu duygu çok ve birkaç cephede birden ilerledi. José Ortega y Gasset, siyasal haklara sahip 19. yüzyıl insanının uzun süre "egemenlik"te pay sahibi olarak görülmediğine işaret ediyordu; yeni hakların ve anlamının kapsamını, etkisini gecikmeyle farketti. İnsan, yavaş yavaş kendini diğer yurttaşlarla eşit bir yurttaş olarak düşündü, ve daha genel olarak da gitgide kendini diğerleriyle eşit hissetti. Yaş farklılıklarına bağlı eşitsizlik duygusu zayıfladı, cinsiyet farklılığına bağlı eşitsizlik duygusu ise çağdaş dönemde hemen bütünüyle ortadan kaktı; manevi ve düşünsel üstünlük ya da başarı düşüncesi, demokratik eşitlik duygusu karşısında terkedildi: Kahramanlar ve azizler eski parıltılarından, büyük insanlar tarihteki önemlerinden çok şey yitirdiler; seçkinler kendilerini her şeyden önce işlevsel olarak gösteriyor ve düşünüyorlar, siyasal yöneticiler ve kendilerini herkes gibi davranan insanlar olarak göstermeye önem veriyorlar. Nihayet eşitlik duygusu eşit olmayan toplumsal ilişkilerin doğasını değiştirdi. Öyle görünüyor ki Tocquevilleci çözümleme doğrulandı: Eşitsizlik ancak, üstünde anlaşılan bir çerçevede geçerlidir; bunun dışında herkes kendini diğeriyle eşit hisseder.

II. Toplumsal Yapı, Bireyler ve Toplumsal Sınıflar

Tüm bu toplumsal dönüşümler kabaca birleşerek iki yönde etkili oldular. Bir yanda toplumsal kategoriler arasındaki nesnel farklılıklar iyice azaldı: Toplum üyelerinin büyük çoğunluğu konfor (hiç olmazsa görece) ve serbest zamana sahip oldular; orta kategoriler gitgide genişledi; kategoriler arasındaki eşitsizlikler geniş ölçüde azaldı... Diğer yanda, her kategori içinde bireyler arasındaki farklılıklar arttı: Toplum daha karmaşık bir nitelik kazanırken iş daha da uzmanlık ister bir duruma geldi, eşitsizlikler dağıldı ve devingenlik arttı, eşitlikçi bireycilik ilerledi...

Bu toplumsal dönüşümler toplumsal yapıya yansıdı: 1. Büyük toplumsal gruplar arasında, yaşam biçimlerinden kaynaklanan farklılıklar gitgide azaldı; 2. bu gruplar içinde, yaşam biçimleri daha çok bir bireyden ötekine farklılaştı; 3. siyasal ve toplumsal uyuşmazlıklar çeşitlendi ve eski şiddetlerinden büyük ölçüde kayba uğradı. Bir başka deyişle toplumsal yapılanma homojenleşme, bireyselleşme ve uyuşma, barış yönünde gelişti. Modern dinamikler sınıflar lehine bir etkide bulunmadı, sınıf farklılıklarını altüst etti ve en azından bir ölçüde sildi.

1. Yaşam Biçimleri - 19. yüzyılın Avrupa toplumlarında köylüler, işçiler ve burjuvalar birbirlerinden yaşam biçimleri bakımından derinlemesine ayrılıyorlardı. Bu farklılıklar, önemli ölçüde azaldı (bütünüyle ortadan kalkmadı).

En açık kopuş kuşkusuz şuydu: Köylü uygarlığı, köylü yaşam biçimi hemen bütünüyle ortadan kalktı. 19. yüzyıl ve hatta iki dünya savaşı arasındaki köylü, Hesiodos'un köylüsü gibi yaşıyor, çalışıyor ve

ölüyordu -ebedi gibi görünen bir insan tipinin simgesiydi. Ama köylüler ve köylü çocukları kitleler halinde kentlere gittiler, kalanlar ise tarımcı oldular. Bugünün genç Fransız tarımcısının, dedeleriyle pek önemli ortak bir yönü yoktur: "O artık kırsal kesimde yaşayan, ama kentlerdeki bir kadro ya da bir tüccar gibi" televizyon seyreden ve kendi hesabını yapan kentlileşmiş bir üreticidir (...) Köylü uygarlığı Fransa'da, son köylü kuşağıyla birlikte ölmüştür".

İşçi dünyasına gelince, gelişme o kadar radikal olmadı, ama işçi yaşam biçimi de kendi özgünlüğünden bir şeyler yitirdi. Bugün artık, Maurice Halbwachs'ın iki dünya savaşı arasında yaptığı gibi, işçi yaşam üslubu ile burjuva yaşam üslubunu birbirinden yalıtlamak olanaksızdır. Fransız işçisinin harcama dağılımı diğer toplum üyelerinkine belirgin bir şekilde yaklaşmıştır. Serbest zaman, araba, ev aletleri, radyo ve televizyon onun "burjuvalaşması"na katkıda bulunmuştur. İşçilerin geliri, ortalama olarak, diğerlerinden daha azdır, çalışma koşulları -ve özellikle de çalışma süreleri- farklılıklarını korumaktadırlar, ama kendi yaşam biçimleri bakımından gerçekten dikkati çekmiyorlar. Bu eğilim, bir ülkeden diğerine birtakım küçük farklılıklar gösterse de geneldir: İngiltere'de işçiler ile diğerleri arasındaki farklılıklar ve toplumsal mesafeler daha güçlü olarak kaldı, ABD'de ise daha azdır.

19. yüzyılda işçinin hiçbir gelecek güvencesi yokken, burjuva işçiyi yedekleri olan bir insan olarak tanımlıyordu, André Siegfried'in ifadesine göre. Bugün ise hepsi de bir sosyal güvenlikten yararlanmaktadır, ve de rantçı burjuva artık ortadan kalkmıştır. Çalışma kural olmuştur ve farklılıkları (özellikle uşaklık) belirgin kılan çok sayıda burjuva ayrıcalık ve kural artık geçmişte kalmıştır.

Bu homojenleşme eğilimi günlük yaşamın pek çok alanında açıkça görülmektedir: Televizyon herkese, sınıflara değil kitlelere sesleniyor, pazar akşamlarının trafik sıkışıklığı hemen herkesi kucaklıyor, giyim cinsiyetleri, yaşları ve toplumsal çevreleri eskisinden çok daha az ayırdediyor - işçi kasketi burjuva şapkasıyla çelişiyordu, bugün ise *kot* sınıf farklılıklarını tanımıyor... Tavırlar daha "demokratik" oldu ya da biçimsellikten daha da uzaklaştı - eşitlik duygusu, diye işaret ediyordu Tocqueville, biçimlere saygıyı aşındırıyor. Fransa'da senlibenli konuşma yaygınlaştı, *Bay* ya da *Bayan* artık kaybolmakta olan ifadelerdir. Avrupalı tavırlar, demokratik kalıp ya da Amerikan kalıbı içine dökülmektedir.

Bu gelişime paralel olarak yaşam biçimindeki bireyselleşme ilerledi. Faaliyetlerin farklılaşması, eşitsizliklerin dağılması, toplumsal devingenlik toplumsal grupların benzeşmezliğini artırırken, eşitlikçi bireycilik ilerlemesini sürdürmektedir. Bu nedenle de "sınıflar" arası arabuluculuk geriliyor ya da siliniyor.

2. Siyasal Parçalanmalarya da Toplumsal İhtilâflar - Daha önce belirtildiği gibi, Batılı toplumlar huzurlu toplumlar oldular. Ayrılıklar ve ihtilâflar kurumsallaştı, oyunun kuralları herkes ya da hemen herkes tarafından kabul edildi. Esas itibariyle şiddet ve korku siyaset ve toplum sahnesinden silindi. 19. yüzyıl ortalarının Fransa'sında "tehlikeli sınıflar" burjuva çevrelerde korku uyandırıyor ve toplumsal devrim endişesi zihinleri etkiliyordu. "İki savaş arasında işçiler, kendilerini işten çıkararak işsizlik ve sefalete mahkum eden ustabaşından ya da patrondan korkuyorlardı, çiftçi ya da ortakçı, kendilerini kapı dışarı edebilecek olan toprak sahibinden korkuyorlardı. Burjuvalar, Halk

Cephesi'ni, toplumsal düzenin temellerini altüst edebilecek o büyük akşam endişesiyle yaşadılar. Maddi varlıkları ve kendileri için titrediler. Direniş ve Kurtuluş, yakın tarihte, Fransızlar'ın başka Fransızlar'dan fizik olarak korktukları son yurtsever ve devrimci olaylardı. Mayıs 1968'de şiddet ve korku yükseldiyse de hiçbir zamanen uç noktaya ulaşmadı. Korku, kuşkusuz bir daha bir toplumsal ilişkinin oluşturmayacağı bir heyecandır."

"Büyük akşam" artık ufuktan kaybolmuştur. Görüldüğü gibi, komünist partiler artık devrimci bir umudu simgelemiyorlar ve çöküşleri kaçınılmaz görünüyor. Almanya, İtalya, daha geç olarak Fransa'da komünist olmayan sol Marksizm'den ayrıldı ve her tür kopuş iradesini terketti. Siyasal bölünmeler artık eskisi kadar radikal değildir, Anglo-Sakson modeline yaklaşmaktadır. Siyasal nöbet değişimi artık ne büyük umutlara ne de büyük endişelere gebedir.

Diğer yandan bu siyasal bölünmeler çeşitlendi. 1848 Devrimi öncesinde Tocqueville toplumda mülk sahipleri ile mülk sahibi olmayanlar arasında çelişkinin geliştiğini görüyordu. O günden bugüne önemli değişiklikler meydana geldi. Sosyal farklılıklar siyasal tavır ve programlardan kuşkusuz kopuk değildir. Tüm Batılı ülkelerde toplumsal kategoriler ile oy tercihleri arasında bir bağlantı gözlenir, ama bu bağlantı hem azalmakta ve oy boyutunu sadece bir yönüyle ifade etmektedir. Batılı büyük partilerin çoğu tam anlamıyla ya da kısmen *catch-all parties* yani seçmenleri çeşitli toplumsal kategorilerden gelen partilerdir. Demokratik politika hiç kuşkusuz çıkarlar konusunda duyarsız değildir, ama oyun karmaşıktır ve çok sayıda aktörle birlikte oynanır (siyaset adamları ve çıkarları, çok sayıda örgütlü çıkar çevresi).

Bunlara paralel olarak yeni parçalanmaları ve yeni siyasal ve toplumsal-siyasal ihtilâf biçimlerini ifade eden yeni grup ya da hareketler ortaya çıkmıştır. Son otuz yılın büyük gösterileri, çoğu kez sınıfsal farklılıklardan geniş ölçüde bağımsız *protest movement*'ların işi olmuştur: ABD'de ırk eşitliği için gösteriler, öğrenci gösterileri (Berkeley, 1968'-de Quartier Latin), feminist gösteriler, çevreci gösteriler, Atlantik ötesinde çocuk aldırma lehine ya da aleyhine gösteriler... Geleneksel tipte toplumsal ihtilâflar kuşkusuz son bulmadı, ama daha özgün, bir anlamda daha merkezdışı bir biçim aldı - geniş sınıf çatışmalarından çok meslek gruplarının mücadelesi.

O halde sınıflardan ne kalmıştır geriye? Sınıflar dün olduğu gibi bugün de vardır. Geriye kaldığı kadarıyla varlıkları 19. yüzyıl başlarına göre - ki daha o zaman bile toplumsal ayrımlar gerçeğini yansıtmaktan uzaktılar- büyük ölçüde silikleşmiştir. Bu açıdan, artık sınıfsal bir yapılanmadan söz etmek olanaksızdır. Batılı çağdaş toplumların yapılanma biçimini niteleyen, sanırım, bireyin talep ettiği bağımsızlığı ve toplumsal etkileme oyunudur (demokratik düşünceler, reelin *mass media*'larca sunulan görüntüsü), ama tüm bunlar kendilerini sınıf ayrımlardan bağımsız görmektedirler. Tocqueville konformizmle karışmış bu bireyciliği önceden görmüştü: Her birey, herkes gibi yapmak için kendi kendine yeterli olmayı düşünür.

SONUÇ

Bu çözümlemeler doğruysa, sınıfsal yapılanma Batılı toplumların tarihinin ancak geçici bir evresinde, birinci sanayi ve teknik devrimi kapsayan evrede varolmuştur. Sınıfların varlığı, kuşkusuz, daha sonra da devam etmiştir-ama zayıflayarak-, ve sınıflar artık toplumsal gerçekliğin sadece çok küçük bir bölümünü ifade etmektedirler.

Modern toplum gerçeğini başka yerde aramak gerekir. Bu gerçek, sanırım, demokratik devrimin getirdiği o radikal yeniliktedir: Eşitlikçi bireycilik - her birey diğerini kendisi gibi görür ve kendi kendine yeterli olmayı düşünür. Bu yönüyle modern toplum geçmişin tüm toplumlarından ayrılır; böylece, der Tocqueville, insanlığın toplumsal durumu değişir.

Bu demokratik devrim eski Avrupa toplumlarından, özellikle de eski Fransız toplumundan, sınıflardan çok daha önemli şeyler götürdü. Péguy bunu kendine özgü üslubuyla çarpıcı bir şekilde ortaya koydu:

"Şayet hata ve günahlarımızı *itiraf* edebilecek kadar uzun yaşayabilirsek, şayet her yönden başlatılan girişimler bizlere, tanıdığmız ve yaşadığımız bir dünyayı kâğıda dökme zamanı bırakabilirse o harikulade ilköğrenim dünyasının 1880'e doğru içinde bulunduğu durumu biraz olsun gözler önüne sermeye çalışacağım. Daha da genel olarak bütün o harikulade işçi ve köylü dünyasını, tek kelimeyle

bütün o harikulade halkı gözler önüne sermeye çalışacağım.

"Bu, kelimenin tam anlamıyla, eski Fransa ve eski Fransa halkıydı; bu güzel adla, halk denen bu güzel adla bütünleştiğinde tam eski anlamını alan bir dünyaydı bu. Bugün ise halk dendiğinde edebiyat - hem de en bayağı şekliyle - seçim edebiyatı, siyasal edebiyat yapılıyor. Artık halk yoktur. Herkes burjuvadır, zira herkes kendi gazetesini okur. Eski aristokrasiden, daha doğrusu eski aristokrasilerden geri kalan her neyse, o da diğerleri gibi bir para burjuvazisi oldu. Eski burjuvazi bayağı bir burjuvazi, bir para burjuvazisi oldu. İşçilere gelince, onlar da burjuva olmaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Hatta onlar sosyalist olmaktan da bunu anlıyorlar. Gerçekten köylü olarak kalan sadece köylülerdir.

"Biz bambaşka bir dünyada yetiştirilmiştik. Kelimenin en kesin anlamıyla 1873 ve 1880 arasında Orléans gibi bir kentte yetişen bir çocuğun eski Fransa'yı, eski halkı, kısacası halkı tam anlamıyla yaşadığı, eski Fransa'ya, eski Fransa halkına tam anlamıyla katıldığı söylenebilir. Hatta onunla bütünleştiği de söylenebilir, zira eski Fransa o zamanlar henüz bir bütündü, bozulmamıştı. Çözülme kesintisiz bir şekilde ve birkaç yıldan daha kısa bir sürede oldu (...).

"Dünya, son otuz yılda, İsa'dan bu yana değiştiğinden daha çok değişti. Antik (ve kutsal Kitap) çağ vardı. Şimdi ise modern çağ var. Beauce'da bir çiftlik, savaştan sonra bile, örf-âdetleri, statüsü, ciddiyeti, hatta yapısı ve kurumsallığı, vekarı bakımından bir Galya-Roma çiftliğine, daha doğrusu aynı Galya-Roma çiftliğine (ve hatta Ksenophon'un sözünü ettiği bir çiftliğe, bugün kendinden de çok daha yakındır. Bunu söylemekten kaçınmayacağız. Öyle bir zamana tanık olduk ki, o zaman kendi halinde

bir kadın bir şey söylediğinde, bunu söyleyen sanki onun varlığı, halkıydı. Ve bir işçinin sigarasını yaktıktan sonra size söyleyeceği şey, gazetecinin her sabahki gazetede yazdığı değildi (...).

"Ortaçağ'daki, el ve yüreğe hükmedenle aynı çalışma onuruna tanık olduk. Bu onur aynen korunmuştu. Mükemmeli yakalayan, hem genelinde hem de en küçük ayrıntısında eşit olan bu özene tanık olduk. En küçük bir ayrıntıyı bile ihmal etmeyen, büyük bir hünerle yapılan *işe duyulan derin saygıya* tanık olduk. Bütün çocukluğum boyunca bu halk, katedrallerini nasıl yonttuysa, aynı halkın aynı ruh ve coşkuyla, aynı ellerle sandalyelere hasır ördüğünü gördüm (...). O zamanın özgür düşünürü, günümüz sofusundan daha Hıristiyandır, çünkü günümüz sofusu mutlaka burjuvadır. Üstelik günümüzde herkes burjuvadır."

BİBLİYOGRAFYA

Aron, Raymond; *La lutte des classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Paris, Gallimard, 1964.

- *Læs désillusions du progrès. Essai sur la dialectique de la modernité*, Paris, Calmann-Levy, 1969.

- *Etudes sociologiques*, Paris, PUF, 1988.

Bendix, R.; Lipset, S.M.; *Class, Status and Power*, Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1967.

Boudon, Raymond; Bourricaud, François; *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982.

Cornu, R.; Lagneau, J.; *Hiérarchies et classes sociales. Textes*, Paris, A. Colin, 1969.

Dahrendorf, Ralf; *Classes et conflits de classes dans les sociétés industrielles*, Paris, Mouton, 1972.

Furbank, P.N.; *Unholy Pleasure or the Idea of Social Class*, Oxford University Press, 1985.

Gurvitch, Georges; *Etudes sur les classes sociales. L'idée de classe sociale de Marx à nos jours*, Paris, Ed. Gonthier, 1966.

Lipset, S.M.; Social stratification. Social Class, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968.

Monnerot, Jules; *Sociologie de la Révolution*, Paris, Fayard, 1969.

Nisbet, Robert; *La tradition sociologique*, Paris, PUF, 1984.

Ossowski, Stanislaw; *La structure des classes dans la conscience sociale*, Paris, Anthropos, 1971.

Papaioannou, Kostas; *De Marx et du marxisme*, Paris, Gallimard, 1983.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

YeniYüzyıl Kitaplığı

Bilgi günümüzün en önemli değeri haline geldi. Ama çığ gibi büyüyen bilgi üretimini izleyebilmek, günlük koşuşturmanın içinde neredeyse imkansız. Gündelik hayatımızı yakından ilgilendiren konularda bile kitap okuyacak zaman bulamıyoruz. Oysa bunun ötesine geçebilmek, kendimizi her konuda geliştirmek, kültürümüzü arttırmak hepimizin düşü.

Cep Üniversitesi size çağdaş bilgi ve kültürün kapılarını açıyor. Cep Üniversitesi'nin kitapları, Fransız "Que sais-je" (Ne biliyorum?) dizisinden titizlikle seçildi ve Türkçeleştirildi. Cep Üniversitesi ayrıca, Türkiye'nin tarihiyle, siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için uzmanlara ısmarlanan eserlerle zenginleştirildi.

Emlak Bank'ın katkılarıyla